

КОНСТИТУЦІЙНА АСАМБЛЕЯ: ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ

/Бюлетень

інформаційно-аналітичних
матеріалів, орієнтований на задоволення інформаційних запитів
членів Конституційної Асамблеї, органів державної влади,
громадських організацій, наукових працівників та експертів/

2012 № 9

Конституційна Асамблея
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Національна юридична бібліотека
Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів
державної влади (СІАЗ)

**КОНСТИТУЦІЙНА АСАМБЛЕЯ:
політико-правові аспекти діяльності**

Бюлетень інформаційно-аналітичних матеріалів
№ 9 2012

Редакційна колегія:

- О. Онищенко**, академік-секретар Відділення історії, філософії
і права НАН України, генеральний директор
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського;
М. Ставнійчук, радник Президента України, керівник Головного
управління з питань конституційно-правової модернізації
Адміністрації Президента України, член Європейської комісії
«За демократію через право», секретар Конституційної Асамблеї
(співголови)

В. Горвий, д-р іст. наук, професор,
заступник генерального директора НБУВ
(заступник головного редактора)

А. Селіванов, академік Національної академії правових наук,
професор, голова Комісії з питань здійснення народовладдя
Конституційної Асамблеї;

В. Кулик, заступник керівника Головного управління
з питань конституційно-правової модернізації
Адміністрації Президента України

Т. Гранчак, відповідальний секретар;

Н. Іванова, зав. аналітично-прогностичного відділу НЮБ;
Ю. Половинчак, заввідділу обслуговування інформаційними
ресурсами НЮБ;

В. Удовик, директор Фонду Президентів України

Адреса редакції:
НБУВ, просп. 40-річчя Жовтня, 3, Київ, 03039, Україна
Передрук – тільки з дозволу редакції

ВІД ПЕРШОЇ ОСОБИ

Янукович В.

До роботи Конституційної Асамблеї з удосконалення основного документа нашої країни має бути залучено якомога більше фахівців і представників громадськості.....5

НОВИНИ КОНСТИТУЦІЙНОЇ АСАМБЛЕЇ.....6

АНАЛІТИЧНИЙ РАКУРС

Дуднік О.

Роль президента в конституційному процесі:
світовий досвід і пострадянські реалії.....16

Пальчук В.

Політика подвійного громадянства в країнах Східної Європи:
наслідки для України.....34

Тарасенко Н.

Кримський чинник української суспільно-політичної реальності:
деякі аспекти57

Рябокоть О.

К вопросу о единстве США.....69

**ПОЗИЦІЯ ВЛАДИ, ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ,
ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ74**

КОНСТИТУЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Ісландія.....	92
Естонія.....	97
Литва.....	101
Грузія.....	101
Молдова	103
Туреччина.....	110
Росія.....	112
Киргизстан	127
Єгипет.....	128
Палестина	137

З ФОНДІВ НБУВ

Моїсеєнко Н., Коновалова Є., Добко Т.

Конституційне (державне) право України: поняття, характеристика, система, предмет та інститути (1993–2012) (Бібліографічний список. Продовження в наступному випуску).....	139
---	-----

Струнгар В.

Конституції та конституційний процес: реферативно-бібліографічна база даних Фонду Президентів України	154
---	-----

Шановні колеги!

Від щирого серця вітаємо Вас із наступаючим

Новим роком та Різдвом!

Бажаємо, щоб Новий рік для Вас був наповнений теплом і злагодою,

любов'ю і радістю, успіхами і новими досягненнями,

добробутом і стабільністю!

Зичимо Вам творчого натхнення, здійснення професійних планів

та усіх мрій і задумів.

Із сподіванням на розвиток нашої співпраці,
колектив Національної юридичної бібліотеки,
Служби інформаційно-аналітичного
забезпечення
органів державної влади (СІАЗ)
Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського

Від першої особи

Президент В. Янукович: до роботи Конституційної Асамблеї з удосконалення основного документа нашої країни має бути залучено якомога більше фахівців і представників громадськості

До роботи Конституційної Асамблеї з удосконалення основного документа України має бути залучено якомога більше фахівців і представників громадськості. Таке переконання Президент України В. Янукович висловив під час церемонії вручення вірчих грамот Надзвичайними і Повноважними Послами іноземних держав.

«Ми переконані, що за допомогою Конституційної Асамблеї нам вдасться залучити до конституційного процесу якомога ширшу аудиторію громадськості нашої країни і, безумовно, політиків», – сказав глава держави. Він додав, що важливою є також участь у цьому процесі опозиційних політичних сил.

«Ми прагнемо і будемо прагнути того, щоб знайти якомога ширший консенсус – політичний і державний, знайти спільне рішення», – підкреслив Президент. Глава держави зазначив, що Конституційна Асамблея була створена для ефективної роботи над змінами до Основного закону – саме тому до її складу увійшли кращі фахівці – юристи, науковці, міжнародні експерти, представники громадськості.

Глава держави додав, що новопризначені послы мають можливість ознайомитися з роботою Конституційної Асамблеї. «Якщо у вас буде бажання отримати будь-яку інформацію, ви матимете можливість звертатися до голови Конституційної Асамблеї, який завжди надасть вам будь-які дані, які вас цікавлять», – сказав В. Янукович (*Офіційний сайт Президента України* (<http://www.president.gov.ua/news/26298.html>)). – 2012. – 6.12).

Під час звернення Президента до українського народу та народних депутатів із приводу початку роботи Верховної Ради сьомого скликання він ще раз підкреслив важливість роботи Конституційної Асамблеї, «яка стала зосередженням науковців та громадськості до конституційного оновлення держави». «Я розраховую на те, що ми спільно продовжимо курс на модернізацію країни», – наголосив В. Янукович (*Офіційний сайт Президента України* (<http://www.president.gov.ua/news/26298.html>)). – 2012. – 13.12).

Новини про діяльність Конституційної Асамблеї

4 грудня на засіданні Комісії з питань правосуддя Конституційної Асамблеї президент Інституту правової політики М. Оніщук оприлюднив проект Концепції конституційно-правової модернізації правосуддя в Україні. Про це повідомили JeYNews у прес-службі М. Оніщука.

Концепція була розроблена співробітниками інституту під керівництвом доктора юридичних наук, міністра юстиції України (2007–2010) М. Оніщука та має на меті подальше утвердження принципів верховенства права, незалежності, неупередженості і доступності правосуддя, розбудову судової системи в напрямі її демократизації та вдосконалення форм судочинства.

Концепція, зокрема, передбачає:

- розширення та осучаснення засад здійснення судочинства шляхом закріплення на конституційному рівні принципу верховенства права та розумних строків розгляду справ;
- розбудову судової мережі за принципом екстериторіальності, тобто на основі адміністративно-територіального устрою України, та введення поняття «судового округу»;
- визначення статусу Верховного Суду України як найвищої судової інстанції. Серед іншого, до його повноважень пропонується віднести забезпечення однакового застосування норм

права всіма судами загальної юрисдикції, а також здійснення офіційного тлумачення законів України;

- вирішення проблеми участі народу у відправленні правосуддя, тобто введення суду присяжних, як суду факту при встановленні винуватості у вчиненні злочину, коли цього вимагає підсудний. Концепцією також пропонується ввести інститут виборних мирових суддів, яких мають обирати територіальні громади районів і міст строком на п'ять років (для розгляду певних категорій цивільних і господарських спорів, справ щодо кримінальних проступків і адміністративних правопорушень);

- гарантування на конституційному рівні можливості створення третейської юстиції (судів) та інших органів добровільного врегулювання спорів;

- скасування п'ятирічного строку призначення на посаду судді вперше. Призначення судді безстрокового передбачає посилення вимог до осіб, що претендують на зайняття посади судді: збільшення стажу правничої роботи з трьох до семи років, підвищення вікового цензу з 25 до 29 років, що, відповідно, збільшує граничний вік перебування судді на посаді – з 65 до 70 років. Добір кандидатів на посаду судді має здійснюватися на конкурсній основі;

- Концепція також передбачає зміни до Конституції щодо повноважень Вищої Ради юстиції (ВРЮ), складу та порядку її формування. Зокрема, необхідно вивести політичну складову з процедури призначення та звільнення суддів з посад, притягнення їх до відповідальності, надання згоди на їхнє затримання та арешт, тобто передати ці повноваження від Президента та Верховної Ради до ВРЮ. Крім того, пропонується ввести визначення та встановити порядок «припинення» та «зупинення» повноважень суддів ВРЮ;

- ВРЮ має складатися із 16 осіб, вісім з яких призначаються з'їздом суддів України, а три – з'їздом адвокатів України. За посадою до її складу додатково до визначених чинною Конституцією Голови Верховного Суду, Генерального прокурора та міністра юстиції вводяться: голова Державної судової адміністрації і голова Ради суддів України;

-
- пропонується також вивести з розділу Конституції, що стосується правосуддя, положень про Конституційний Суд України, оскільки він не є судовим органом;
 - конституційного унормування потребує і визначення видатків на утримання кожного суду окремо в Державному бюджеті України.

М. Оніщук направив голові Конституційної Асамблеї проект закону України «Про внесення змін до Конституції України щодо посилення гарантій незалежності суддів». Текст законопроекту був переданий Л. Кравчуку 30 жовтня 2012 р. та скерований до профільної комісії Конституційної Асамблеї (*JeyNews* (<http://jeynews.com.ua/news/d0/76029>). – 2012. – 6.12).

6 грудня 2012 р. у приміщенні Київського національного університету імені Тараса Шевченка (зал засідань ученої ради) відбулося третє пленарне засідання Конституційної Асамблеї.

На запрошення Конституційної Асамблеї в заході взяли участь секретар Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанська комісія) Т. Маркерт, віце-президенти Венеціанської комісії Г. Сухоцька та професор Гельсінського університету К. Туорі, члени Венеціанської комісії – Є. Танчев, Дж. Гамільтон, радник Генерального секретаря Ради Європи Л. Каячік та ін.

До порядку денного роботи Конституційної Асамблеї включені питання концептуальних засад конституційно-правової модернізації правосуддя в Україні, проекту закону України «Про внесення змін до Конституції України щодо посилення гарантій незалежності суддів» та визначення поняття та системи правоохоронних органів. Крім того, члени Конституційної Асамблеї розглянули питання змін у складі окремих комісій Конституційної Асамблеї та створення підкомісій.

З доповідями виступили голова Комісії Конституційної Асамблеї з питань правосуддя В. Маляренко, який презентував концептуальні засади конституційно-правової мо-

дернізації правосуддя в Україні, а також радник Президента України, керівник Головного управління з питань судоустрою Адміністрації Президента України А. Портнов, який прояснив членам Конституційної Асамблеї положення проекту закону України «Про внесення змін до Конституції України щодо посилення гарантій незалежності суддів». З окремою доповіддю щодо визначення поняття та системи правоохоронних органів виступив голова Комісії Конституційної Асамблеї з питань правоохоронної діяльності В. Тацій.

Як зазначив голова Конституційної Асамблеї Л. Кравчук, нинішнє засідання Конституційної Асамблеї демонструє початок практичної роботи Венеціанської комісії в конституційному процесі України. «Ми приділяємо велике значення співпраці з Європейською комісією “За демократію через право”, бо вона є основною науково-експертною інституцією Європейського співтовариства, а її висновки та рекомендації розглядаються нами як європейські стандарти, які необхідно широко застосовувати в процесі конституційно-правової модернізації», – підкреслив Л. Кравчук.

Під час брифінгу після завершення пленарного засідання секретар Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанська Комісія) Т. Маркерт зазначив, що «дискусія, яку ми мали можливість спостерігати сьогодні, свідчить про достатньо позитивну роботу Конституційної Асамблеї, її відкритий характер, ми також високо оцінюємо і напрацювання комісій Асамблеї, які обговорювалися, зокрема в частині судової реформи». «Надзвичайно важливо, щоб у конституційному процесі брали участь представники опозиції. Конституція повинна об'єднувати країну, а не роз'єднувати. Опозиція та парламентська більшість мають спільно працювати над конституційними змінами, щоб у результаті отримати продукт, який би був сприйнятий усім українським суспільством».

Секретар Конституційної Асамблеї, радник Президента України, керівник Головного управління з питань конституційно-правової модернізації Адміністрації Президента України М. Ставнійчук заявила, що Україна як член Ради Європи та країна, яка задекларувала європейську інтеграцію як стра-

тегічну перспективу, має виконувати взяті на себе зобов'язання правового характеру щодо приведення свого законодавства до європейських стандартів. Чи не головною проблемою відповідності європейським принципам є питання стану правосуддя, якості діяльності судової влади в державі.

Радник Президента України, секретар Конституційної Асамблеї М. Ставнійчук вказала, що судова реформа є одним з головних пріоритетів, визначених Президентом України в процесі конституційно-правової модернізації, над якими протягом останніх місяців працюють усі комісії Конституційної Асамблеї.

На думку М. Ставнійчук, головною метою реформи правосуддя є утвердження верховенства права через забезпечення: доступності правосуддя, справедливої судової процедури, незалежності, безсторонності та професіоналізму суддів, юридичної визначеності, однаковості судової практики, відкритості судових рішень, невідворотності юридичної (дисциплінарної) відповідальності суддів та, як результат, забезпечення ефективності судового захисту.

Реальна реформа передбачає публічне обговорення, створення атмосфери відкритої дискусії. Саме тому сьогоднішня дискусія в рамках пленарного засідання Конституційної Асамблеї, а також круглий стіл за участі експертів Венеціанської комісії, керівників судових інституцій, членів Конституційної Асамблеї, присвячений проблемам реформування судової системи, відбуваються у відкритому форматі з онлайн-трансляцією в мережу Інтернет (на сайті www.cau.in.ua).

Керівництво Конституційної Асамблеї сподівається, що результатом загальної дискусії стане напрацювання спільних підходів до конституційних змін у частині модернізації правосуддя, які ґрунтуватимуться на європейських стандартах та міститимуть кращі практики вітчизняного досвіду (*Сайт Конституційної Асамблеї України (<http://cau.in.ua/?p=677>)* – 2012. – 6.12).

6 декабря состоялось заседание Конституционной Ассамблеи при Президенте Украины, посвященное вопросам модернизации системы правосудия в Украине, передает корреспондент ЛІГАБізнесІнформ.

Во время обсуждения член Ассамблеи И. Колиушко предложил внести в повестку дня вопрос об обращении Конституционной Ассамблеи к Президенту Украины В. Януковичу относительно внесения изменений в новый закон о референдуме. По его словам, Ассамблея не может не отреагировать на этот закон, поскольку он несет в себе целый ряд угроз.

В ответ глава Конституционной Ассамблеи Л. Кравчук напомнил, что Ассамблея – не политический орган и не имеет полномочий Конституционного Суда, чтобы давать оценку принятым законам. По этому вопросу развернулась дискуссия, в ходе которой А. Мороз отметил, что данный закон может послужить причиной принятия новой Конституции без Ассамблеи: «Мы здесь можем думать над новой, а тем временем по этому закону через референдум могут без нас принять новую Конституцию».

Несмотря на это, Л. Кравчук настаивал, что обращение к Президенту находится вне компетенции Ассамблеи. «Я неоднократно выражал мнение по закону о референдуме, но исключительно как гражданин. Но это не может быть позицией Конституционной Ассамблеи. Заменить собой КСУ и принимать неправомочные решения Ассамблея не может», – сказал он.

Вопрос об обращении к Президенту был перенесен на следующее заседание (*ЛігаБізнесІнформ* (http://news.liga.net/news/politics/777352-u_konstitutsionnoy_assamblei_net_edinogo_mneniya_o_referendume.htm)). – 2012. – 6.12).

6 грудня під час свого засідання Конституційна Асамблея ухвалила рішення щодо створення підкомісій у складі комісії Конституційної Асамблеї. У рішенні, зокрема, зазначається: «Розглянувши пропозиції Комісії Конституційної Асамблеї з питань конституційного ладу та порядку прийнят-

тя і введення в дію змін до Конституції України, Комісії Конституційної Асамблеї з питань адміністративно-територіального устрою і місцевого самоврядування, керуючись п. 12 Положення про Конституційну Асамблею, п. 7 Регламенту Конституційної Асамблеї, Конституційна Асамблея вирішила створити у складі:

– Комісії Конституційної Асамблеї з питань конституційного ладу та порядку прийняття і введення в дію змін до Конституції України відповідно підкомісію з питань конституційного ладу та підкомісію з питань порядку прийняття і введення в дію змін до Конституції України;

– Комісії Конституційної Асамблеї з питань адміністративно-територіального устрою і місцевого самоврядування відповідно підкомісію з питань інституційно-функціональної організації місцевого самоврядування та підкомісію з питань конституційно-правового регулювання муніципальної демократії» (*Сайт Конституційної Асамблеї України* (<http://cau.in.ua/?p=669>). – 2012. – 6.12).

Следующее заседание Конституционной Ассамблеи состоится в конце января – начале февраля 2013 г. На нем будут рассматривать вопросы местного самоуправления. Об этом сообщила секретарь Конституционной Ассамблеи М. Ставнийчук.

«Рассмотрим вопрос концепции и концептуальных изменений в Конституцию в части местного самоуправления, и, конечно, будем приглашать Конгресс местных региональных советов при Совете Европы и представителей Венецианской комиссии. Вместе с ними должны согласовать даты, когда они смогут приехать в Украину. Но ориентировочно это произойдет в конце января – начале февраля», – отметила она (*Gazeta.ua* (http://gazeta.ua/ru/articles/politics/_sleduyuschij-raz-konstitucionnaya-assambleya-soberetsya-posle-novogo-goda/471145)>*Gazeta.ua*). – 2012. – 6.12).

5 грудня 2012 р. у приміщенні Національного інституту стратегічних досліджень відбулося чергове засідання Комісії Конституційної Асамблеї з питань організації державної влади.

На засіданні відбулося обговорення доповіді голови Комісії Конституційної Асамблеї з питань організації державної влади, директора Національного інституту стратегічних досліджень А. Єрмолаєва на тему: «Інституційно-правові проблеми української моделі організації державної влади» та доповіді члена Конституційної Асамблеї, голови правління громадської організації «Центр політико-правових реформ» І. Коліушка на тему: «Проблеми конституційного регулювання організації державної влади та застосування відповідних положень».

В обговоренні доповідей узяли участь члени Конституційної Асамблеї директор Інституту законодавства Верховної Ради України, член-кореспондент Національної академії наук України, доктор юридичних наук, професор О. Копиленко, народний депутат України третього та четвертого скликань Верховної Ради України Г. Крючков, академік-секретар Відділення історії, філософії та права НАН України, академік Національної академії наук України, доктор філософських наук, професор О. Онищенко, президент Інституту правової політики, доктор юридичних наук М. Онішук, Л. Підпалов, суддя Конституційного Суду України у відставці, академік Національної академії правових наук України, кандидат юридичних наук М. Селівон.

Комісією Конституційної Асамблеї з питань організації державної влади прийнято рішення про необхідність підготовки спільної доповіді з урахуванням пропозицій членів комісії, висловлених під час обговорення (*Сайт Конституційної Асамблеї України (<http://cau.in.ua/?p=684>). – 2012. – 10.12.*)

6 грудня 2012 р. у приміщенні Київського національного університету імені Тараса Шевченка відбулося чергове

засідання Комісії Конституційної Асамблеї з питань адміністративно-територіального устрою і місцевого самоврядування (далі – Комісія). Засідання проходило в розширеному складі із залученням наукових експертів і вчених з конституційного і муніципального права.

На засіданні було здійснено друге обговорення Концепції модернізації організаційно-правового забезпечення місцевої демократії в Україні, доповідачем якої був член Конституційної Асамблеї, фундатор всеукраїнської громадської організації «Асоціація сприяння самоорганізації населення», кандидат юридичних наук О. Орловський.

Після обговорення зазначеної доповіді прийнято рішення схвалити напрями модернізації організаційно-правового забезпечення місцевої демократії в Україні, визначені зазначеною Концепцією, та опрацювати зауваження і пропозиції, висловлені членами Комісії щодо тексту Концепції.

Крім того, було заслухано доповідь експерта Комісії, народного депутата України Ю. Ганущака щодо засад реформування адміністративно-територіального устрою в Україні. Експерти Комісії О. Лялюк і М. Петришина виступили із співповіддю на тему: «Проблеми і шляхи імплементації Європейської хартії місцевого самоврядування в Україні».

Члени Комісії, а також запрошені експерти висловили свої думки та власне бачення концептуальних положень щодо організації та функціонування місцевого самоврядування, напрямів удосконалення територіальної організації влади в Україні. У результаті обговорення зазначених доповідей Комісією були визначені проблеми реалізації Конституції України щодо місцевого самоврядування і територіального устрою та визначені основні напрями вдосконалення конституційно-правового регулювання з цих питань.

Наступне засідання Комісії планується на січень 2013 р., на якому мають розглядатися узагальнені пропозиції членів Комісії до проекту Концепції внесення змін до Конституції України в частині місцевого самоврядування (*Сайт Конституційної Асамблеї України (<http://cau.in.ua/?p=684>).* – 2012. – 10.12).

Комісія Конституційної Асамблеї з питань здійснення народовладдя (далі – Комісія) відповідно до плану роботи із залученням наукових експертів і фахівців у галузі організації судової влади 5 грудня 2012 р. провела чергове засідання з питань підготовки розділу «влада народу» Концепції внесення змін до Конституції України, яка готується для розгляду Конституційною Асамблеєю.

Активно і зацікавлено учасники засідання взяли участь в обговоренні доповідей членів Комісії професорів А. Єрмоленка, Ю. Барабаша, О. Фісуна, А. Селіванова, які відповідно до плану завдань подали аналітичні матеріали щодо визначених концептуальних підходів до обґрунтування і внесення вмотивованих пропозицій до відповідного розділу Концепції внесення змін до Конституції України. Особливу увагу члени Комісії звернули на необхідність правової визначеності понять і категорій, які пов'язані з реалізацією народовладдя, його співвідношення з демократією, як суспільно-необхідного явища, у якому забезпечуються права і свободи громадянина.

Досить оригінальницю і новою по суті поєднання установчої влади народу через пряме волевиявлення громадян видається запропонована модель введення інституту мирових суддів, які обиратимуться населенням і є ресурсом розвантаження місцевих районних суддів від великої кількості справ (спорів) приватного характеру (соціально-побутового змісту). Концептуальна модель розроблена головою Комісії, професором А. Селівановим підтримана членами Комісії. Доповіді з питань методологічного характеру, зокрема, «Український народ», «Конституційна держава», «Суспільний договір щодо легітимності державної влади і передачі суб'єктами управління повноважень створювати єдиний правопорядок» привернули увагу кожного присутнього на засіданні Комісії і це мало дискусійний характер, проте вплинуло на певні уточнення наукових позицій і прийняття консенсусних рішень.

На засіданні Комісії були також з увагою заслухані доповіді наукових експертів професорів О. Рябченко, А. Шевченка та

інших, що також обумовило активність у підготовці правових позицій Комісії з обговорюваних питань.

Комісія також розглянула інформацію секретаря Комісії, професора Ю. Барабаша щодо самоусунення від роботи члена Комісії А. Акімочкіна і прийняла рішення рекомендувати координативному бюро Конституційної Асамблеї розглянути пропозицію щодо його переведення за правилом «консортингу» до складу іншої Комісії, або вжиття інших заходів, пов'язаних з подальшим перебуванням його у складі Конституційної Асамблеї (*Fin.Org.Ua* (<http://www.fin.org.ua/news/1003158>)). – 2012. – 12.12).

Аналітичний ракурс

О. Дуднік, старший науковий співробітник Фонду Президентів України НБУВ, кандидат історичних наук

Роль президента в конституційному процесі: світовий досвід і пострадянські реалії

Динаміка суспільного і державного життя неминуче породжує потребу внесення тих чи інших конституційних змін з тим, щоб Конституція не відставала від життя. Тому зміна конституцій не рідкісне явище. Водночас конституції не повинні змінюватися занадто часто під впливом несуттєвих, щохвилинних моментів. У цьому контексті чимала роль відводиться главі держави – президенту чи монарху.

Так, президент, як центральна фігура в системі органів державної влади, є гарантом Конституції, сприяє її впровадженню, змінам і відповідає за чітке виконання Конституції та законів країни взагалі.

Президент володіє широкими повноваженнями у сфері законотворчої діяльності – правом законодавчої ініціативи, а в президентських республіках – і правом ініціювати конституційний процес, тобто представляти на розгляд політиків і

суспільства свій проект нової Конституції або конституційних змін. В останньому випадку він, разом з парламентом чи тільки сам, бере на себе відповідальність за майбутнє держави і суспільства, але не завжди несе відповідальність перед законом за наслідки таких змін.

Крім глави держави, зокрема президента, пропонувати проєкт змін до Конституції в різних державах можуть також: уряд, певна група депутатів парламенту, суб'єкти федерації (у Бразилії – більше половини штатів, у США – 2/3 штатів). Але в ряді випадків для всіх них встановлюються особливі критерії. Так, у різних країнах для цього потрібна пропозиція певної кількості депутатів (наприклад, у Греції – 150 депутатів, у Туреччині, Мавританії, Конго, Беніні тощо – 1/3, а на Філіппінах – 3/4 депутатів).

У США поправку до Конституції може внести й один депутат, і за 200 років їх було запропоновано понад 10 тис., але схвалено тільки 27. Поправки до конституцій штатів у США можуть бути внесені і в порядку народної ініціативи – групою виборців: у різних штатах від 3 до 20 % виборців, що брали участь в останніх виборах губернатора штату. Поправки затверджуються парламентською більшістю.¹

У таких країнах як Азербайджан, Австрія, Білорусь, Грузія, Естонія, Латвія, Македонія, Польща, Росія, Хорватія, Франція та Бельгія глава держави може ініціювати перегляд Конституції. При цьому у Франції, Бельгії та Румунії президент здійснює це за пропозицією глави уряду (*Енгибарян Р. В., Тадевосян Э. В. Изменение, дополнение и отмена конституции // Конституционное Право. Учебник для ВУЗ. – Москва: Юристъ. – 2000 (<http://www.bibliotekar.ru/konstitucionnoe-pravo-1/index.htm>)*).

¹Поправка традиційно схвалюється не простою, а кваліфікованою більшістю в кожній палаті парламенту (2/3 загальної кількості голосів в Австрії, Італії, Нідерландах тощо, 3/5 – у Греції, Іспанії) або (що рідше) на спільному засіданні палат (3/5 голосів у Франції). Часто таке рішення потрібно схвалити парламентом двічі з певним інтервалом (у Греції – не менше місяця, в Італії – три місяці). У деяких країнах другий вотум повинен мати місце тільки після обрання нового складу парламенту (Бельгія, Фінляндія).

Проте змінити Конституцію навіть президентам інколи досить складно. Особливо якщо процес змін юридично ускладнений. Такі конституції називаються «жорсткими». Конституції, які змінюються в тому самому порядку, що і звичайне законодавство, називаються «гнучкими». Водночас світовий історичний досвід показує, що головним чинником стабільності конституцій, тобто тривалого її існування без змін, є стабільність існуючого суспільно-політичного устрою, а також висока загальна політична й правова культура суспільства. Прикладом можуть служити конституції США 1787 р., Японії 1949 р., Данії 1953 р. тощо. Проте чимало «жорстких» конституцій через нестабільність політичних режимів часто піддавалися перегляду (у Мексиці, багатьох африканських країнах та ін.). Водночас чимало формально «гнучких» конституцій виявлялися досить стабільними внаслідок стабільності існуючих політичних режимів. Під час змін і доповнень «гнучких» конституцій традиційно не виникає особливих ускладнень. Такими є конституції Нової Зеландії, Ізраїлю, Саудівської Аравії, Монако та інших держав. Для зміни «жорстких» конституцій найчастіше потрібно отримання не простої, а кваліфікованої більшості в парламенті (2/3 – у Австрії, Італії, Нідерландах та інших, або 3/5 голосів – у Франції, Іспанії, Греції та ін.), а в низці випадків ще й затвердження поправок на референдумі (Швейцарія, Данія) У деяких Федеративних державах (Мексика, Бразилія та ін.) для їх схвалення потрібна також більшість суб'єктів федерації: у Росії – 2/3 суб'єктів РФ, а в США – усіх штатів. Іноді впроваджується і така додаткова умова, як повторне голосування поправок у парламенті через певний проміжок часу (Італія, Бельгія, Греція, Фінляндія та ін.).

Інколи частина статей Конституції змінюється у звичайному порядку, а частина – у жорсткому, складному. Ще один варіант – це коли конституції містять спеціальні положення, що виключають будь-яку можливість зміни їх окремих статей чи розділів. Так, у конституціях Італії, Франції і ряді інших країн прямо вказується, що встановлена республіканська форма правління не може бути предметом перегляду. У Конституції Греції забороняється перегляд не лише форми правління,

а й інших основ держави. В Основному законі ФРН також не допускається зміна ряду статей, пов'язаних з основами конституційного ладу, правами людини і федеративним устроєм країни. У Мавританії і Буркіна-Фасо забороняється зміна республіканської форми правління і багатопартійності. В Іспанії, Шрі-Ланці, на Мадагаскарі – це норми про права і свободи людини; в Індії та Пакистані – статті про федеративний устрій; в Алжирі та Мозамбіку – про вищі органи влади; в Індії, Болгарії, Ефіопії та інших – про порядок зміни Конституції і т. д. У ряді випадків у конституціях встановлюється строк, упродовж якого вони не підлягають перегляду (в Португалії, Бразилії, Греції, наприклад, не раніше п'яти років). Нерідко не допускається зміна конституцій у період надзвичайного, військового та іншого особливого становища (наприклад, у Іспанії, Бельгії, Бразилії, Румунії, Естонії, та ін.) або під час посягання на територіальну цілісність країни (Франція, Гвінея, Конго, Малі та ін.). Яскравим прикладом вищезазначеного може бути Конституція Румунії, у якій предметом перегляду не можуть бути положення, що стосуються національного, незалежного, єдиного і неподільного характеру румунської держави, республіканської форми правління, територіальної цілісності, незалежності юстиції, політичного плюралізму та офіційної мови. Крім того, не може проводитися ніякий перегляд, якщо його результатом може стати скасування основних прав і свобод громадян або їх гарантій. Конституція не може переглядатися в період воєнного стану або надзвичайного стану і під час війни. (*Енгибарян Р. В., Тадевосян Э. В. Конституционное Право. Учебник для ВУЗ. – Москва: Юристъ. – 2000 / <http://www.bibliotekar.ru/konstituцiонное-право-1/index.htm> / Изменение, дополнение и отмена конституции).*

Усі конституції країн СНД є жорсткими. Наприклад, законопроект про внесення змін до Конституції України розглядається Верховною Радою України за наявності висновку Конституційного Суду України щодо відповідності законопроекту двома статтям Конституції – 157 і 158. Конституція України не може бути змінена, якщо передбачається скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина або якщо

зміни спрямовані на ліквідацію незалежності чи порушення територіальної цілісності України. Ця сама стаття встановлює заборону на зміну Конституції в умовах воєнного або надзвичайного стану, а також в останні шість місяців повноважень парламенту. Аналогічні статті мають конституції Білорусі та Молдови.

Стаття 158, згідно з якою Конституційний Суд України перевіряє законопроект про внесення змін до Конституції, встановлює періодичність розгляду таких питань – не раніше ніж один раз на рік.

У Киргизстані, Узбекистані та інших країнах СНД, якщо пропозиція про зміни і доповнення Конституції республіки не схвалена парламентом, то вона може бути відновлена не раніше ніж через рік.

Механізми внесення змін і доповнень. Традиційно зміна конституцій здійснюється шляхом виключення з тексту скасованих положень, заміни старих положень новими або доповнення знову прийнятими. Однак іноді цей процес проходить в іншій формі: старий текст, що перестає діяти, зберігається, а до нього приймаються поправки, які публікуються слідом за старим текстом. Уперше і найбільш наочно такий спосіб зміни Конституції використовували США. Пізніше його застосували Венесуела, колишні Югославія і частково Чехословаччина. Кожен із цих способів має свої переваги і свої недоліки: перший (традиційний) – скорочує обсяг тексту, полегшує визначення діючих норм і їх видимість, але не відображає їх еволюцію, динаміку в історичному плані; другий (американський) – дає змогу порівнювати минулі і діючі норми, що буває важливо для їх розуміння, тлумачення та застосування, але ускладнює користування текстом, оскільки потребує відмежування його діючої частини від недіючої.

Крім права порушувати конституційний процес і права законодавчої ініціативи, президент, як гарант Конституції, володіє ще й м'яким правом відкладеного вето. Тобто він може не пізніше встановленого Конституцією терміну (10 днів – у Грузії, тиждень – у Туркменістані) повернути парламенту законопроект зі своїми зауваженнями для повторного обговорення і голосування.

Президент Вірменії у 21-денний термін після отримання проекту Конституції та внесених до неї поправок може повернути їх у Національні збори зі своїми запереченнями та пропозиціями, зажадавши нового обговорення.

Однак право президентського вето не застосовується до конституційних законів (змін і доповнень), які приймаються кваліфікованою більшістю законодавчих органів, а також до законів, які схвалюються на референдумі. Якщо парламент підтвердить своє рішення, президент підписує й оприлюднює закон.

Якщо президент не висловив свого ставлення до закону в термін, відведений для його розгляду, і не зажадав повторно його розгляду, він зобов'язаний підписати закон, тобто провести промульгацію (підписання й оприлюднення) законів.

У більшості випадків конституційні поправки не підлягають вето глави держави, тобто його вимозі відкласти чи повернути закон для повторного розгляду з метою доопрацювання. Але в деяких країнах (президентських і напівпрезидентських республіках) таке право глави держави поширюється і на закони про поправки (Індія, Нідерланди, Пакистан), хоча на практиці не застосовуються. У Туреччині президент може відхилити закони, пов'язані з внесенням конституційних поправок для подальшого розгляду. Якщо парламент більшістю в 2/3 голосів схвалює проект закону, відхилений Президентом, то глава держави може винести закон на референдум. Якщо закон схвалено 3/5 або менше, ніж 2/3 від загальної кількості депутатів парламенту і не відхилений президентом для подальшого розгляду, він публікується в урядовому віснику і виноситься на референдум.

У Латвії також проект поправок до Конституції або законопроект президент передає сейму. Якщо останній не схвалить проект без суттєвих змін, то він передається на всенародне голосування.

Крім того, президенти можуть призначати референдум за власною ініціативою (Білорусь) або рішенням парламенту (Туркменістан) для схвалення конституційних змін.

Президенти СНД мають також право опротестувати в Конституційному суді ухвалений парламентом закон. Так, в Україні за конституційними поданнями Президента Конституційний Суд України здійснює офіційне тлумачення положень Конституції (*Михалева Н. А. Компетенція президен-*

та в зарубезных странах СНГ / Конституционное право зарубезных стран СНГ. Учебное пособие Москва. – Юристь. – 1999 ([http://www.pravo.vuzlib.org/ book_z1019_page_70.html](http://www.pravo.vuzlib.org/book_z1019_page_70.html) СНГ).

Отже, майже без зміни залишається така функція президента як глави держави – це промульгація – підписання й опублікування поправок чи змін до Конституції. Президент Республіки Португалії не може відмовити в промульгації закону про перегляд. В Азербайджані доповнення до Конституції у вигляді конституційних законів, які схвалюються двічі міллі меджлісом АР, більшістю у 2/3 депутатських голосів подаються на підпис президенту. Конституційний закон, удруге прийнятий парламентом, набуває чинності також після його підписання президентом Азербайджану.

У парламентських республіках глави держав найчастіше не володіють як правом ініціювання перегляду конституції, так і правом відкладеного вето. Проте під час зміни Конституції вони зберігають такі повноваження, як промульгація нового закону та призначення конституційного референдуму. Наприклад, президент Республіки Польщі підписує закон упродовж 21 дня з дня його подання і видає указ про його опублікуванні в «Дзеннік Статут Жечіпосполітей польського».

В Естонії закон про зміну Конституції опубліковується президентом і набирає чинності в строк, встановлений самим законом, але не раніше трьох місяців після опублікування.

У більшості президентських республік конституційний закон, схвалений на референдумі або суб'єктами федерації, узагалі не потребує промульгації главою держави (США, Франція, Югославія, Мадагаскар тощо). В Україні також закони, схвалені на всенародному референдумі, є остаточними і не потребують будь-якого затвердження, зокрема і Президента, і Верховної Ради (*Чиркин В. Е. Разработка, принятие и изменение конституции // Конституционное право зарубезных стран (http://www.pravo.vuzlib.org/book_z1880_13.html).*

Оскільки конституції країн СНД і, зокрема, України є жорсткими, тому зміни й доповнення до них можуть здійснюватися трьома основними шляхами: 1) парламентським; 2) на основі референдуму; 3) поєднанням двох попередніх способів.

Це означає, що президент може ініціювати конституційний процес через парламент або за народною ініціативою, якщо його ініційовано з додержанням визначених Конституцією та законами. У другому випадку зміни вносяться через всенародний референдум. В окремих випадках, як, наприклад, до нинішнього часу в Україні глава держави міг це зробити тільки через затвердження змін вищим законодавчим органом. В інших країнах – через референдум в обхід парламенту. У третьому ж випадку президент міг подати зміни на референдум, якщо їх не підтримав парламент.

В Україні законопроект про внесення змін до Конституції, крім розділу I – «Загальні положення»; розділу III – «Вибори. Референдум» і розділу XIII – «Внесення змін до Конституції України» подається до Верховної Ради України Президентом або не менше ніж 1/3 народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради. Конституційна законодавча ініціатива стосовно розділів I, III і XIII належить разом з Президентом не 1/3, а 2/3 народних депутатів.

У Вірменії Конституція приймається і змінюється виключно референдумом, скликаним за ініціативою президента або Національних зборів. Конституційний референдум призначається президентом за пропозицією або за згодою більшості від загальної кількості депутатів Національних зборів. Президент у термін, встановлений Національними зборами, виносить на референдум проект Конституції чи поправок, повторно запропонованих Національними зборами не менше ніж 2/3 голосів від загальної кількості депутатів.

Однак досвід пострадянського простору доводить, що президенти СНД не тільки скористалися своїм правом змінювати Конституцію, а й часто здійснювали це в обхід Основного закону. Вони вносили зміни в конституції своїх країн як через парламент, так і шляхом проведення референдумів, зокрема й для продовження свої президентських термінів і скасування обмежень на два послідовні президентські строки для однієї особи. Завдяки цьому вони здобували право балотуватися на посаду глави держави необмежену кількість разів. Так, у 1995 р. шляхом проведення референдуму в Казахстані був продовжений на чотири роки президентський термін Н. Назарбаєва, в обхід консти-

туційних норм. У 2000 р. парламент Казахстану, підконтрольний президенту, схвалив Закон «Про першого президента Казахстану», яким фактично закріпив за Н. Назарбаєвим президентські повноваження пожиттєво. Згідно із законом, після можливої відставки з вищої державної посади Н. Назарбаєв може офіційно звертатися до народу, державних органів і президента з найважливіших питань. Він отримав особисту недоторканність і можливість виступати перед парламентом, на засіданнях уряду, очолювати АНК, входити до складу Ради безпеки.

У 2003 р. таджицький парламент схвалив поправки до Конституції, які дали можливість діючому президенту Е. Рахмону брати участь у виборах ще два рази, починаючи з 2006 р.

У жовтні 2004 р. у Білорусі під час парламентських виборів з ініціативи президента був проведений черговий всенародний референдум. Цього разу білоруський народ усупереч чинній Конституції дозволив, як виняток, діючому президенту втретє висунути свою кандидатуру на президентські вибори 2006 р. Аналогічно в 2009 р. в Азербайджані завдяки всенародному референдуму І. Алієв також отримав можливість виставляти свою кандидатуру на вищу державну посаду понад двох термінів. Тобто у двох останніх випадках шляхом референдумів були значно розширенні права президентів (*Продление полномочий Назарбаева признали неконституционным // Грани. Ру <http://grani.ru/Politics/World/Asia/m.185806.html>*). – 2011. – 31.01; *Александр Лукашенко обеспечил себе пожизненное Президентство // Газета «Коммерсантъ» ([http://kommersant.ru/doc/515812 №194 \(3033\)](http://kommersant.ru/doc/515812 №194 (3033)))*. – 2004. – 16.10; *Дуднік О. Трансформація інституту президентства в країнах СНД (2005–2006 рр.) // Політичний менеджмент. Спеціальний випуск*. – 2008. – С. 214–227).

Діяльність президента Казахстану Н. Назарбаєва є прикладом того, як глава держави часто змінював «жорстку» конституцію країни на власний розсуд, використовуючи підпорядковані йому вищі судові та законодавчі органи країни, а також спеціально створений для цього конституційно-дорадчий орган.

Так, у березні 1995 р. в Казахстані рішенням Конституційного Суду країни був удруге розпущений парламент, який не діяв більше півроку – до грудня 1995 р. У цей період

уся влада була монополізована особисто президентом і його адміністрацією, а парламент як інститут реалізації інтересів і волі народу з того часу практично перестав існувати. Тоді з ініціативи Н. Назарбаєва була скликана «Асамблея народів Казахстану» (АНК) (консультативно-дорадчий, а не конституційний орган), яка схвалила два закони: «Про тимчасове наділення президента і голів державних адміністрацій додатковими повноваженнями» і «Про дострокове припинення діяльності парламенту». Таким чином президент фактично перетворився в одноосібного правителя, який сконцентрував у своїх руках виконавчу, законодавчу і судову гілки влади.²

Крім того, він міг призначати референдум і запроваджувати в країні надзвичайний стан, що було прямим порушенням Конституції.

Тоді ж АНК схвалила рішення про проведення двох всенародних референдумів. На першому від 29 квітня 1995 р. (уже згаданому) були продовжені повноваження діючого глави держави до 2000 р., що суперечило чинній Конституції, адже в 1996 р. мали відбутися чергові президентські вибори; а на другому – 30 серпня, була схвалена нова Конституція, яку назвали «президентською». Згідно з нею глава держави отримав необмежені повноваження стосовно парламенту та уряду.³

²Президент отримав право обирати Конституційний, Верховний і Арбітражний суди, призначати Генерального прокурора, голову правління Національного банку.

³Президент отримав право розпускати парламент, якщо останній двічі відхилить запропоновану главою держави кандидатуру прем'єр-міністра. Президент може призначати чергові й дострокові парламентські вибори, приймати рішення щодо проведення республіканських референдумів. Він підписує представлені сенатом закони, обнародує їх або повертає для повторного обговорення. Разом з тим президент може видавати закони і укази, що мають силу закону. Президент визначає структуру уряду, призначає прем'єр-міністра, частину сенаторів, генерального прокурора, голів Національного банку, Комітету Національної безпеки, Рахункового комітету. Він доручає уряду вносити до парламенту законопроекти, відміння або призулиняє дію урядових актів, затверджує державні програми, єдиного фінансування. Він є Верховним головнокомандуючим і може запровадити надзвичайний або воєнний стан, провести мобілізацію населення. Згідно з Конституцією, честь і гідність глави держави недоторканні. Він може зазнати судового переслідування тільки у випадку державної зради, визначення якої в Конституції не дається.

Наприкінці 2004 р. Н. Назарбаєв створив Національний комітет з питань демократизації (НКПД) для підготовки нової конституційної реформи. Опозиція відмовилася від участі НКПД. У 2005 р., під час передвиборної президентської кампанії, Н. Назарбаєв запропонував провести конституційну реформу з метою розширити повноваження парламенту і перетворити Казахстан у парламентсько-президентську республіку, чого також домогалася опозиція.

У травні 2007 р. парламент країни більшістю голосів схвалив поправки до Конституції, які частково перерозподіляли повноваження між главою держави і вищим законодавчим органом. Термін повноважень президента країни скорочено із семи до п'яти років. Але Н. Назарбаєв як перший президент, якому належить історична роль в становленні незалежної держави, а також з огляду на необхідність завершення розпочатих ним реформ, отримав право балотуватися в президенти більше двох разів, а також – розпустити, без будь-яких конкретних політико-правових підстав парламент, або тільки одну його нижню палату, призначити вибори до парламенту, міністрів закордонних справ, оборони, юстиції і внутрішніх справ. Главі держави дозволено діяльність у політичній партії на період виконання ним своїх повноважень.

Кількість сенаторів, яких призначатиме президент, збільшено із семи до 15 осіб, запроваджено інститут кооптації в мажоритет дев'ять осіб від очолюваної Назарбаєвим АНК, таким чином, 24 народних депутатів безпосередньо призначатимуться президентом.

У червні 2007 р. президент Казахстану Н. Назарбаєв затвердив конституційні зміни в країні.

Конституційна реформа зберегла надмірно централізований характер політико-владної системи Казахстану. Вона послабили демократію в РК, але максимально посилили позиції Н. Назарбаєва, зокрема, у стані правлячої еліти. Н. Назарбаєв назвав усе це побудовою демократії «азіатської моделі».

Після конституційної реформи в РК відбулися дострокові парламентські вибори, ініційовані самими депутатами (політичний нонсенс для будь-якої демократичної країни), і

підтримані президентом. Їхнім результатом стало утворення в країні однопартійної політичної системи. Адже в парламент пройшла тільки президентська партія «Нур Отан» (Батьківщина).

Отже, конституційна реформа разом зі зміцненням «Нур Отан» дала змогу казахському керівництву сформувати надійний механізм передачі влади й злагоджену систему стримувань і противаг до чергових президентських виборів 2012 р., а нова редакція Конституції дасть можливість Н. Назарбаєву балотуватися в президенти необмежену кількість раз.

Так, уже на початку 2011 р. депутати однопартійного казахстанського парламенту схвалили внесення змін до Конституції, що передбачали замінити президентські вибори 2012 р. конституційним референдумом про продовження президентського строку Н. Назарбаєва до 2020 р. Н. Назарбаєв передав законопроект у Конституційну раду республіки, яка визнала його не відповідним Конституції країни. Тоді президент Н. Назарбаєв відмовився від продовження нинішнього президентського строку, і невідомо, користуючись яким конституційним правом призначив замість референдуму дострокові президентські вибори, подаючи їх як демократичну альтернативу референдуму. Як наслідок, Н. Назарбаєв переміг на дострокових президентських виборах, що відбулися 3 квітня 2011 р.

У пострадянській Киргизії з часу здобуття незалежності за безпосередньої участі президентів країни відбулося сім конституційних реформ. Чотири з них – після «революції тюльпанів» 2005 р., а три впродовж майже року – листопад 2006 р. – жовтень 2007 р. Вони то відміняли, то відновлювали президентську форму правління. Спочатку 8 листопада 2006 р. під тиском опозиційного руху «За реформи» депутати прийняли запропоновану опозицією Конституцію, яка істотно обмежила повноваження президента і, фактично, перетворила Киргизію в парламентську державу. Однак уже 30 грудня під тиском президента, який міг розпустити новообраний законодавчий орган, депутати схвалили другий проект Основного закону, який у республіці назвали «Конституцією реваншу влади». Груднева редакція киргизької Конституції 2006 р.

повернула республіку на ті ж самі початкові конституційні позиції, що стали причиною політичної кризи 2004–2005 рр., яка, у свою чергу, сприяла поваленню 24 березня 2005 р. Режиму А. Акаєва. За цим проектом повноваження президента були розширені.⁴

У березні 2007 р. під час відзначення другої річниці «народної революції тюльпанів» глава держави К. Бакієв підписав і направив до парламенту проект закону про зміни до Конституції країни, розроблений робочою групою на чолі з прем'єр-міністром А. Атамбаєвим, за участі поміркованої опозиції. 21 жовтня 2007 р. під час загальнонародного референдуму була схвалена нова редакція Конституції Киргизької Республіки (КР), згідно з якою президент і парламент зберігали свої повноваження до наступних виборів, а уряд ішов у відставку. В основу нового законопроекту лягли положення листопадової Конституції 2006 р.

Нова Конституція не гарантувала рівності гілок влади, а давала можливість президенту їх контролювати. Перехід до парламентської форми правління знову відкладався на невизначений час (*Дуднік О. Конституційний процес в Киргизії (2005–2006 рр.) в контексті причин та наслідків «революції тюльпанів» // Українська орієнталістика : зб. наук. пр. викл. та студ. Ін-ту схід. мов Київ. нац. лінгв. ун-ту. – К. – 2007–2008. – Вип. 2–3; Дуднік О. Черговий етап конституційної реформи в Киргизії за проектом Президента К. Бакієва // Становлення та розвиток української державності : зб. наук. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. 2008 р. – К. : Вид-во МАУП. – Вип. 2. – 2010. – С. 483–497).*

На початку 2010 р у Киргизії була здійснена спроба чергового раз змінити Конституцію. У січні **Конституційний Суд схвалив ініційовані президентом у грудні 2009 р. поправки до Основного закону**. Прихильники влади вважали, що нововведення допоможуть ефективніше керувати країною, а

⁴Особливості конституційної реформи в Киргизії у 2006 р. автор цього дослідження розглянув у статті «Конституційний процес в Киргизії (2005–2006 рр.)» у контексті причин та наслідків «революції тюльпанів», опублікованій у Зб. наук. праць викл. та студ. Ін-ту схід. мов Київ. нац. лінгв. ун-ту «Українська орієнталістика». – К. – 2007–2008. – Вип. 2–3.

опозиція вбвчала в ній загрозу встановлення монархії. Адже президент наділявся правом формувати дорадчі і консультативні органи, зокрема Президентську нараду.

Головна інтрига полягала в зміні порядку передачі повноважень президента, якщо він з якихось причин не зможе виконувати свої обов'язки. Раніше за такого розвитку ситуації в. о. глави держави ставав спікер парламенту, другим на черзі був прем'єр-міністр. Внесена президентом поправка передбачала передачу повноважень, до обрання нового глави держави, особі, яка визначається Президентською нарадою. Останню формує діючий президент із представників парламенту, уряду та інших органів і організацій. Тобто на президентській посаді в будь-який момент могла опинитися непередбачувана особа. Конституційний суд вважав, що пункт про передачу повноважень глави держави потрібно доопрацювати, адже Президентська нарада – це дорадчий орган, який не має права висувати «деяку особу», яка буде виконувати повноваження глави держави. Після виправлення цього зауваження нова редакція Конституції мала бути направлена в парламент. Оскільки парламент Киргизії був повністю підконтрольний президенту, ніхто не сумнівався, що поправки будуть схвалені. Аналітики й опозиція оцінювали такі зміни як підготовку для встановлення в майбутньому династичного правління. Проте конституційні зміни, запропоновані президентом, стали однією з причин чергової політичної кризи в країні, унаслідок якої К. Бакієв був усунений від влади і змушений залишити країну (*Михайлов Г. Киргизский разворот к монархии // Независимая газета. – 2010. – 1.25*).

Після того влітку 2010 р. у Киргизії, в умовах тимчасового уряду і президента Р. Отунбаєвої, на всенародному референдумі була схвалена нова Конституція, яка послабила повноваження президента на користь парламенту. Киргизія стала парламентсько-президентською республікою.

Отже, у даному випадку президент не зміг через парламент провести вигідні для нього конституційні зміни.

Прикладом вдалого внесення президентських змін до Конституції через фактично підконтрольний главі державі вищий законодавчий орган є Росія. Так, 11 листопада 2008 р. прези-

дент Росії Д. Медведєв вніс до Державної думи законопроект про «збільшення терміну конституційних повноважень Президента і Державної Думи до 6 і 5 років відповідно, а також розширення конституційних права Федеральних зборів, наділивши їх контрольними функціями стосовно виконавчої влади». Рада має формуватися тільки з осіб, обраних до регіональних представницьких органів та органів місцевого самоврядування, тобто з громадян, які мають досвід публічного обрання. Крім того, він запропонував скасувати «ценз осілості» для кандидатів у сенатори.

Д. Медведєв пояснив цю пропозицію тим, що президенту і Держдумі потрібнен час на реалізацію складних завдань, які стоять перед державою: боротьба з кризою, військова реформа, розвиток демократичних інститутів, підтримка стабільності. За його словами, розвиток Росії можливий, якщо авторитет президента і Держдуми буде достатньо високий і заснований на практичних результатах, а не передвиборних обіцянках. На думку Д. Медведєва, це буде можливо, якщо «в них буде достатньо часу, щоб їх реалізувати». З погляду західної демократії таке обґрунтування конституційних змін Д. Медведєвим виглядає чистою маніпуляцією.

При цьому президент вважав, що він пропонує не змінювати Конституцію, а тільки її «скоригувати», оскільки його пропозиції не змінюють конституційних основ.

Крім того, російський президент оголосив про нововведення щодо «підвищення народного представництва при владі», зокрема скасування грошової застави для учасників виборів і поетапне зниження кількості підписів, які потрібно зібрати офіційно зареєстрованим партіям для участі у виборах, а для партій, що набрали на виборах у Держдуму понад 5 % – зовсім скасувати необхідність збору підписів. Нині від цього звільнені тільки партії, що мають фракції в Державній думі.⁵

⁵Глава держави оголосив про намір внести ряд поправок до закону про політичні партії, заборонити перебування на керівних партійних посадах понад певного терміну; знизити мінімальну кількість членів партії, необхідну для її реєстрації, гарантувати парламентським партіям висвітлення їх роботи в державних ЗМІ, а також «розширювати вільний простір Інтернету і цифрового телебачення».

Д. Медведєв також пропонував надати органам місцевого самоврядування право контролювати й усувати з посад керівників муніципалітетів і залучати до законодавчої роботи неурядові організації.

Держдума знехтувала останніми пропозиціями президента щодо внесення змін до Конституції і схвалила тільки перші дві поправки. Вони набули чинності і почали діяти з моменту опублікування в «Російській газеті». Цим правом скористалися тільки законодавці і президент, яких обрали у 2011 і 2012 рр. (**Гарант меняет Конституцию. Медведев поменял Конституцию и увеличил президентский срок до 6 лет** (<http://www.kasparov.ru/material.php?id=49116AFE676AF>). – 2008. – 5.11; **Галямина Ю. Семикин А. Президентские поправки в Конституцию РФ вступили в силу** (<http://www.vesti.ru/doc.html?id=238310>). – 2008. – 31.10). Це приклад зміни Конституції з ініціативи президента під наступні вибори й окремих політиків.

У Грузії після гострих дебатів у жовтні 2010 р. парламент країни схвалив п'ять основних поправок до Конституції, які вступають у силу після інавгурації нового президента у 2013 р. Упродовж двох років президент М. Саакашвілі формував ці конституційні зміни для обмеження повноважень президента і розширення повноважень прем'єр-міністра. Адже у 2013 р. закінчиться його другий і останній термін президентства. Таким чином М. Саакашвілі хотів зберегти за собою владу уже в ролі майбутнього прем'єр-міністра. Проте глава держави уже прорахувався, адже під час парламентських виборів 2012 р. переміг опозиційний блок «Грузинська мрія». Тепер посада прем'єра, більше всього, дістанеться опозиційному лідеру – Б. Іванішвілі, який заявив, що нікого не залишить з уряду М. Саакашвілі (**Гладковська В. Конституційна реформа як засіб збереження влади: досвід пострадянського простору** <file://localhost/D:/Hest.SNG/pravda.com.uaarticles201211306978516.html>). – 2012. – 30.11).

Висновки. Отже, світовий досвід конституційних змін показує, що цей процес здебільшого юридично ускладнений самими конституціями, які в таких випадках називаються «жор-

сткими». Вони можуть містити положення, що не підлягають змінам узагалі або частково, або обмежують можливість внесення змін у певний часовий відрізок – п'яти чи 10 років, або не допускають поправок за умов складної ситуації, у якій перебуває держава.

Головним же чинником стабільності як «жорстких», так і «гнучких» конституцій, тобто тривалої незмінності їх існування, є стабільність існуючого суспільно-політичного устрою, а також висока загальна політична й правова культура суспільства.

Зважаючи на це, роль президентів, навіть у президентських і президентсько-парламентських республіках, щодо ініціювання і здійснення конституційного процесу не є винятковою. Здебільшого вона урівноважується органами інших вищих гілок влади – законодавчим і судовим, як на етапі ініціювання, так і під час затвердження змін чи нових проектів конституції.

Водночас у конституційному процесі роль президентів має свої характерні особливості. По-перше, президенти традиційно є гарантами Конституції, а значить своєю діяльністю мають запобігати частим і несуттєвим її змінам. По-друге, залежно від форми державного правління (президентська чи парламентська республіка) глави держав володіють не тільки правом порушувати конституційний процес, що також традиційно належить депутатам, інколи урядам і суб'єктам федеративних держав, а й правом м'якого відкладеного вето та правом промульгації законів. Останні два можна вважати винятковим правом президентів. Хоча в парламентських і навіть парламентсько-президентських республіках глава держави найчастіше позбавлений права м'якого відкладеного вето.

Ініціювати конституційний процес президент може з власної ініціативи за підтримки відповідної кількості депутатів парламенту, уряду, суб'єктів федерації, в окремих випадках – народу. Відповідно й затверджуватися такі зміни можуть у різних країнах не тільки парламенти, а й суб'єкти федерації та на всенародному референдумі. Якщо затвердження конституційних змін чи нового проекту конституції відбувається без рішення (тобто в обхід) одного з вищих органів влади – парла-

менту, конституційного суду чи суб'єкта федерації, наприклад, тільки шляхом референдуму, це може бути однією з ознак порушення конституції. Адже, згідно з демократичними традиціями, проект нової конституції чи конституційних змін має бути узгоджений і затверджений, щонайменше, двома іншими вищими органами державної влади – судовою і законодавчою, інколи ще й всенародним плебісцитом, а в федеративних об'єднаннях – суб'єктами федерації.

Розвиток країн СНД показує, що, незважаючи на те, що конституції всіх держав Співдружності є «жорсткими», вони часто змінюються саме президентами. Головними чинниками цього є політична нестабільність існуючих режимів, низька політична й правова культура громадян і нерозвинутість громадянського суспільства взагалі. Це дає можливість окремим главам держав порушувати конституційні засади у власних інтересах. Найчастіше це відбувається тоді, коли президент підпорядкував собі одну чи відразу дві інші (не говорячи про четверту) гілки влади – парламент і Вищий конституційний суд. Завдяки цьому й виникає небезпека неправомірної зміни Основного закону як засіб посилення й збереження влади главою держави. Прикладами є більшість держав СНД, у даному випадку – Казахстан, Киргизія, Росія та Грузія. Щоправда, в останньому випадку президент М. Саакашвілі прорахувався, адже він мав недостатньо сильні й стійкі позиції в державі, щоб проведена з його ініціативи реформа, дійсно, за західними демократичними принципами, сприяла в майбутньому збереженню за ним влади.

В Україні нині не виключений сценарій впровадження конституційних змін чи нового проекту конституції Президентом за всенародної підтримки – шляхом референдуму й в обхід Верховної Ради.

Політика подвійного громадянства в країнах Східної Європи: наслідки для України

У зв'язку із запровадженням деякими країнами Східної Європи спрощеної процедури надання громадянства особам, які народилися або проживали на територіях, що в різні історичні періоди входили до їх складу, в експертному середовищі актуалізувалося питання стосовно подвійного громадянства та його наслідків для України.

Зокрема, 29 жовтня 2009 р. румунський парламент вніс поправки до закону про громадянство, які значною мірою спростили процедуру оформлення громадянства Румунії. Відповідно до цього закону, румунське громадянство за спрощеною процедурою можуть отримати особи, які народилися або проживали на території, що була частиною Румунії з 1918 до 1940 р., та ті, які мають таких родичів. До 1940 р. деякі території України, а саме Буковина і Бессарабія, перебували у складі Румунії.

Як пояснив правознавець І. Завальнюк, у законі про громадянство визнається право жителів цієї території і їхніх нащадків до третього покоління (онуків) на «відновлення» румунського громадянства. «Якщо у вас є така рідня, то потрібно звернутися в архів і отримати довідку про місце народження або проживання своїх предків. На підставі цих документів ви подаєте прохання в Генконсульство Румунії», – зазначив правознавець. Більше того, для отримання громадянства Румунії немає необхідності проходити обов'язкову співбесіду на знання мови. Відсутність співбесіди дає змогу без проблем отримати румунський паспорт і російськомовним громадянам. Також у Румунії на законодавчому рівні закріплено право на подвійне громадянство. Тобто при оформленні громадянства Румунії допускається збереження іншого (попереднього) іноземного громадянства і можливість постійного проживання за межами країни.

Такі кроки на законодавчому рівні стосовно спрощеної процедури надання свого громадянства особам угорського походження, які проживають на території суміжних держав, здійснила Угорщина. З 1 січня 2011 р. набрав чинності Закон Угорської Республіки «Про внесення змін до Закону Угорської Республіки 1993 р. “Про угорське громадянство”», що дає можливість іноземцям угорського походження, які постійно проживають на території суміжних з Угорщиною країн, отримувати її громадянство за спрощеною процедурою.

Урешті, влада Росії до кінця поточного року планує спростити механізм одержання російського громадянства для громадян країн СНД. Зокрема, перший заступник голови Комітету в міжнародних справах Ради федерації Федеральних зборів РФ В. Джабаров повідомив, що верхньою палатою російського парламенту підготовлені поправки до Закону «Про громадянство РФ», який перебуває на розгляді в Держдумі. Відповідно до поправок, скасовується необхідність дотримання п'ятирічного терміну проживання в Росії та наявності довідки на проживання. Не потрібні й підтвердження законного джерела існування, а також складання іспиту з російської мови. Російський посадовець пояснив, що йдеться про спрощене одержання громадянства саме їхніми співвітчизниками, до яких належать представники корінних народів, які населяють територію Російської Федерації в її сучасних межах, а також колишніми співгромадянами, більшість з яких залишилися на території держав СНД. За підрахунками російської сторони, отримати громадянство Росії мають право близько 25 млн чоловік. У МЗС Росії вважають, що в Україні проживає близько 8 млн російських співвітчизників.

Як відомо, на початку липня поточного року президент Росії В. Путін заявив про необхідність повернутися до питання про полегшений порядок надання російського громадянства колишнім громадянам СРСР.

«Спрощена процедура отримання російського громадянства діє і сьогодні, проте поширюється вона лише на обмежене коло осіб», – зазначила начальник управління з питань громадянства Федеральної міграційної служби Російської Федерації

В. Казакова. Вона пояснила, що громадянство Росії за спрощеною процедурою можуть отримати лише ті громадяни колишнього Радянського Союзу, на яких поширюється дія чотирісторонньої угоди, підписаної Росією, Казахстаном, Білоруссю та Киргизстаном. При цьому слід зазначити, що спрощена процедура отримання громадянства Росії для колишніх громадян СРСР працювала до липня 2009 р. Починаючи з 2002 р., за такою спрощеною процедурою отримали російське громадянство понад 2 млн осіб. Тоді спрощена процедура отримання громадянства Росії поширювалася на тих осіб, які раніше були прописані або зареєстровані в Росії. На сьогодні для того щоб стати громадянином Росії, претендентові необхідно, як мінімум, проживати на території Росії п'ять і більше років, мати постійне джерело доходу і зуміти підтвердити його, а також знати російську мову.

Як зазначають експерти, унаслідок запровадження спрощеної процедури оформлення громадянств сусідніх з Україною держав уже сьогодні понад 50 тис. українців отримали громадянство Румунії. За різними даними, в Україні від 140 до 350 тис. українців суміщають українське громадянство з російським. За даними місцевої влади Закарпаття, на цій території проживають близько 150 тис. осіб, які можуть претендувати на угорське громадянство. Українськими ЗМІ зверталася увага на висловлювання депутата Європарламенту від Угорщини Б. Ковача, який повідомляв, що кожні півгодини надходить новий пакет документів на отримання громадянами України угорського паспорта. Після узаконення в Польщі подвійного громадянства отримати польський паспорт можуть мешканці західних областей України та ті українці, які проживають нині у Польщі (близько 30 тис.).

Однак усі ці цифри є лише відображенням досліджень журналістів та їхньої власної фіксації підрахунків з різноманітних джерел громадських організацій. Офіційної статистики щодо кількості людей, які мають подвійне громадянство, немає. Можна брати до уваги лише приблизну кількість громадян України, які можуть отримати громадянство іншої країни. Наприклад, згідно з всеукраїнським переписом населення 2001 р., в Ук-

раїні проживало 156,6 тис. угорців, більшість – у Закарпатській області.

Відсутність в Україні фіксованої кількості осіб, що отримали друге громадянство іншої країни, експерти називають значною проблемою в процесі розвитку міждержавних стосунків. Такий стан речей здебільшого зумовлений відсутністю в Україні відповідної законодавчої бази вирішення подібних ситуацій, державної системи обліку осіб, що отримали друге громадянство. Адже на сьогодні подвійне громадянство в Україні не передбачено законом. Однак оглядачі ряду видань стверджують, що представники відповідних державних структур неохоче йдуть на процедуру позбавлення громадянства України в разі виявлення українських громадян, які мають паспорти іноземних держав. «У Конституції сказано, що в Україні діє одне громадянство. Але в законодавстві немає жодних заходів, що захищають цю норму Основного закону. Припустимо, ми виявимо громадян, що незаконно отримали другий паспорт. І що з цим робити? Позбавити їх українського громадянства? Можна, але це настільки складний і трудомісткий процес, що цим ніхто не буде займатися», – цитує інтернет-видання «Корреспондент.net» джерело в дипломатичних колах. За словами чиновника, теоретично проблема перебуває в зоні відповідальності МВС, однак міліція нічого зробити не може. Співрозмовник нагадав, як у 2008 р., після конфлікту в Абхазії і Південній Осетії, українська влада поставила собі за мету виявити «п'яту колону» власників російських паспортів. Але розпочата в Криму кампанія швидко зазнала фіаско.

На думку оглядачів більшості українських видань, до ситуації із запровадженням сусідніми державами спрощеної процедури надання громадянства особам, які народилися або проживали на територіях, що в різні історичні періоди входили до їх складу, не треба ставитися байдуже. Виникає одне запитання: навіщо це країнам? З якою метою деякі європейські країни роздають свої паспорти, тоді як їхні сусіди по ЄС навіть на разову візу погоджуються неохоче?

Такі застереження набули актуальності, коли у 2011 р. сама Румунія, яка подала приклад для наслідування, висловила

обурення стосовно подібних рішень угорського уряду про надання громадянства етнічним угорцям, які проживають на території сусідніх держав. Як відомо, у Румунії проживає близько 1,5 млн етнічних угорців. В основній більшості вони проживають на територіях, які до укладення у 1920 р. Трианонського договору належали до «Великої Угорщини». Прихід до влади угорського уряду на чолі з В. Обраном та партії Fidesz ознаменувався прийняттям постанови про подвійне громадянство, у результаті чого багато етнічних угорців Румунії отримали ще й громадянство Угорщини. Більше того, у Брюсселі відкрилося спеціальне регіональне бюро угорської меншини. Новий офіс у Брюсселі має представляти також інтереси регіону Секельфолд (Південно-Східна Трансильванія), мешканцями якого є 600 тис. етнічних угорців.

На думку експертів, це може стати значним кроком у боротьбі за автономію угорців у Румунії, за яку партія Л. Токеша «Демократичний союз угорців Румунії» (ДСУР) виступає вже давно. «Ми не вимагаємо незалежності, але хочемо автономії», – заявив Л. Токеш.

Румунська сторона негативно відреагувала на таку заяву ДСУР, вважаючи її провокацією, що порушує Конституцію Румунії. Зважаючи на те, що регіон Секельфолд не є офіційною адміністративною частиною Румунії, на офіційному сайті Міністерства зовнішніх справ Румунії в той час було розміщене повідомлення, що «будь-яка ініціатива, піднята незвизнаним об'єднанням, не може бути легально визнаною ЄС».

Рішення угорського уряду про надання громадянства етнічним угорцям обурило також уряди України, Сербії та Словаччини, у яких разом з Румунією проживає близько 2,5 млн угорців. Найбільш рішуче на такі кроки Угорщини відповіла Словаччина. Офіційна Братислава заявила, що всі етнічні угорці, які звернуться за громадянством Угорщини, автоматично втрачати-муть громадянство Словаччини.

Однак із прийняттям нової Конституції Угорщини експерти дійшли висновку, що ця країна послідовно йде далі у своїх намірах надання громадянства етнічним угорцям у сусідніх державах. Зокрема, у ст. D нової Конституції Угорщини йдеться:

«Керуючись ідеалом об'єднаної угорської нації, Угорщина повинна нести відповідальність за долю угорців, які мешкають поза її кордонами, повинна сприяти їх виживанню і розвитку і підтримувати їх зусилля, спрямовані на збереження угорської культури, а також буде сприяти їхньому співробітництву один з одним і з Угорщиною». Тобто, конституційна юрисдикція поширюється на всіх угорців, які проживають поза межами Угорщини як великі чи малі корінні меншини – загалом понад 3,5 млн чоловік.

Венеціанська комісія як дорадчий орган Ради Європи з питань конституційного права стурбована тим, що нова Конституція Угорщини не регулює ряду важливих питань в окремих галузях. На думку членів комісії, питання захисту прав людини і громадянина мають бути більш конкретно прописаними в Конституції. Зокрема, ті пункти, які стосуються прав і свобод угорців, які проживають за межами країни, можуть зашкодити міждержавним відносинам у Центрально-Східній Європі. Також, на думку членів комісії, згідно з новою Конституцією Угорщини, політика визначення нації не обмежується етнічними кордонами країни, що становить небезпеку і для стабільності в Центрально-Східному регіоні Європи.

Венеціанська комісія також заявила, що готова сприяти угорській владі в процесі вдосконалення конституції та сподівається на те, що правляча угорська партія Fidesz дасть адекватні пояснення і відповіді на запитання, які виникли в комісії під час розгляду Основного закону Угорщини.

Занепокоєння держав, у яких угорська меншина становить значну частину населення, поділяють експерти. Ухвалення відповідних пунктів нової Конституції Угорщини стосовно прав і свобод угорців, які живуть за межами країни та вже мають громадянство інших держав, може, за їхніми прогнозами, мати негативні наслідки для України, Румунії, Словаччини, Сербії, Словенії, Хорватії та Австрії, у яких проживає численна угорська діаспора. Експерти припускають, що, відповідно, в одному з цих регіонів, де за певних обставин може виникнути критична ситуація, з легкістю може спалахнути етнічна напруженість. Після чого, під приводом порушення громадянсь-

ких прав угорської меншини, може бути втілена (прикриваючись правом на опіку) політична чи навіть військова інтервенція, яка зможе спричинити кризу в регіоні. Така позиція зумовлена прецедентом, який виник в історії конфліктів між Грузією та РФ. Тоді Москва, під приводом захисту російських громадян, що мешкають на території Південної Осетії, вела військові дії із суверенною Грузією. «Події грузинсько-російської війни показали, як брутально і як небезпечно широко можуть тлумачитися права захисту своїх громадян за кордоном аж до використання всієї військової машини», – зазначає професор Чернівецького університету А. Карташов.

Водночас деякі українські експерти радять не перебільшувати наслідки: для агресії можуть знайтись інші підстави. Насправді ініціатива румунської чи угорської держави щодо стимулювання отримання особами їхнього громадянства – це демагогія, ефект від якої може бути протилежним очікуваному, переконані оглядачі «Тижня». Виходячи з логіки намірів румунських чи угорських політиків, вони прагнуть максимально утверджувати свої позиції на землях, які вони вважають «своїми», зміцнювати позиції місцевих етнічних громад. Так, коментуючи українсько-угорські відносини з питань міграції, посол Угорської Республіки в Україні М. Баєр заявив, що угорська політика завжди була спрямована на те, щоб етнічні угорці не залишали свій край, а зберігали там ідентичність, мову і культуру.

Однак надання, наприклад, румунського громадянства, навпаки, стимулює виїзд український румунів з місць їхнього компактного проживання в Румунію й інші країни Євросоюзу, тим самим послаблюючи їхній вплив в Україні. Спрощення Румунією процедури надання національного громадянства та можливість використання румунського паспорта для вільного пересування територією ЄС слугує чинником, що підштовхує етнічних румунів України до набуття громадянства Румунії або свідомої відмови від громадянства України. Адже пільговий режим видачі румунських паспортів громадянам країн СНД відкриває можливості безвізового пересування країнами ЄС. Румунія входить в ООН з 1955 р., НАТО – з 2004. 3

2007 р. Румунія є членом ЄС із спеціальним режимом, що діє включно до 2013 р. і дає змогу перебувати на території всіх країн ЄС без винятку, до трьох місяців без відкриття віз. З 2009 р. Дає змогу здійснювати офіційну трудову діяльність у більшій частині країн ЄС, таких як Іспанія, Італія, Португалія, Ірландія і Великобританія, а також скандинавських країнах. З 2014 р. Румунія стає повноправним членом Євросоюзу. Це дає змогу її громадянам працювати у всіх країнах ЄС, включаючи традиційно закриті високорозвинуті держави, такі як Німеччина, Австрія, Бельгія, Данія та інші. Те ж саме можна сказати і про угорські ініціативи з надання українцям угорського громадянства.

Те, що наслідки від отримання румунського чи угорського громадянства в сусідніх державах матимуть протилежний ефект від очікуваного, не виключають і в Угорщині. Як відомо, у Будапешті на цих підставах мав місце скандал – опозиція звинуватила владу в безвідповідальному ставленні до роздачі національних паспортів. Угорський експерт Е. Сведнік пояснив ситуацію: «Проблеми можуть з'явитися пізніше, тому що угорський уряд хоче, щоб ці угорські меншини залишалися на тих територіях, де вони живуть нині. Але вони, можливо, захочуть емігрувати в Угорщину».

З огляду на зазначене, українські експерти характеризують цей процес з видачею румунських і угорських паспортів громадянам країн СНД як «індивідуальну інтеграцію у ЄС» тисяч громадян України. Однак цілком серйозно застерігають про проблеми, з якими може зіткнутися офіційний Київ, коли з'ясується, що рахунок іде на сотні тисяч, і населення окремих областей майже повністю складається з громадян сусідніх держав. Зокрема, у прикордонних регіонах України практика отримання паспортів сусідніх держав є дуже поширеною. Значною проблемою в цьому є зростання рівня тіньової паспортизації. Оглядачі ряду видань неодноразово вказували на проблему функціонування не одного десятка фірм-посередників, що «допомагають» отримати румунський паспорт громадянам України. Вимоги до кандидата на отримання другого паспорта мінімальні. Вони повинні підтверди-

ти національне походження або факт проживання сім'ї на територіях, які колись були частиною Румунії чи Угорщини. Ураховується також знання мови, історії, культури і традицій, хоча ці чинники є другорядними.

«Найскладніше питання виникає у відносинах з Бухарестом, де здобули вплив політичні сили, орієнтовані на відтворення Великої Румунії. Паспортизація громадян Молдови і частини України розглядалася як частина цього плану», – зазначає керівник Інституту української політики К. Бондаренко. Він зазначив, що це викликало занепокоєння офіційного Києва: «Офіційних даних про кількість виданих паспортів немає. Українські чиновники неофіційно говорять щонайменше про 30 тис., румунська сторона наполягає, що документів у 10 разів менше».

У травні це питання обговорював у Бухаресті міністр закордонних справ К. Грищенко. На сьогодні МЗС України продовжує діалог із МЗС Румунії про незаконну видачу паспортів українським громадянам. «Позиція України в питанні видачі румунських паспортів незмінна... Згідно з нашим законодавством, подвійне громадянство заборонене, тому це незаконно», – заявив керівник департаменту інформаційної політики МЗС України О. Волошин. Він підкреслив: «Згідно з нашою Конституцією, ми неодноразово інформували наших колег з інших країн, що такі дії по відношенню до наших громадян є недружніми як до країни».

Однак ноти вітчизняних дипломатів румунським колегам щодо масової видачі паспортів у прикордонних регіонах залишилися поки що непочутими. Нині МЗС України з обережністю ставиться до відкриття ще двох румунських консульств на Буковині. Багато експертів вбачають головну проблему «повзучої паспортизації» у ймовірній загрозі в майбутньому проявів сепаратизму чи постановки питання про автономію. Чернівецький журналіст П. Кобевко, який уже кілька років досліджує тему видачі румунських паспортів на Буковині, пояснює: якщо хоча б п'ята частина населення регіону отримає румунські паспорти, в Україні може з'явитися ще одна автономія, крім кримської. «В один момент частина насе-

лення, яка має і румунські, і українські паспорти, оголошує себе громадянами Румунії, – стверджує він. – Їхні лідери говорять, що є сукупність румунського населення в Україні».

Експерти доходять висновку, що громадянство інших країн, яке сьогодні незаконно отримують українці, у цій ситуації може в майбутньому зіграти роль детонатора. Зокрема, політолог В. Карасьов зазначив: «На сьогодні загроза для територіальної цілісності України, яку несуть дії сусідів України, є все-таки гіпотетичною. Можна сказати так: поки все спокійно і в Україні, і на її кордонах – реальної загрози нема. Але варто ситуації похитнутися – і ці проблеми відразу ж дадуть про себе знати».

Така думка українських експертів підтверджується, зокрема, офіційною позицією угорської сторони. Так, Угорщина підтримала створення автономії для українських угорців на Закарпатті, яку раніше національна громада зажадала виділити в окремий Притисянський адміністративний район. «На останньому засіданні угорський уряд запропонував підтримку тим ініціативам, які виходили від легітимних політичних організацій закарпатських угорців. Це ініціатива однієї з двох угорських партій Закарпаття. Ми просто забезпечили свою підтримку цим ініціативам, і про жодний сепаратизм не йдеться», – зазначив посол Угорщини в Україні М. Баєр з цього приводу. Свою позицію посол пояснив так: «Угорщина не має претензій до цілісності України. У Криму існує автономна республіка, у Європі є автономії. У Молдові, де я працював, створена автономія для гагаузів, у Румунії ще за Чаушеску була трансільванська автономія». М. Баєр нагадав, що ідея створення автономії для угорців уже існує кілька років. «Те, що угорська партія в Україні знову до неї повертається, насамперед пов'язано з культурними, освітніми аспектами і з питанням збереження ідентичності», – повідомив він.

З огляду на офіційну позицію сусідніх до України держав закарпатський політолог О. Гавриш застерігає, що якщо українська влада не відреагує відповідним чином на нововведення в законодавстві сусідніх країн, то в майбутньому держава може зіткнутися з проблемою контролю над її

територією, заселеною громадянами сусідньої держави. «Для цього достатньо, щоб культурні гасла еволюціонували в політичні», – вважає політолог, зазначаючи, що підставою для цього може стати невдоволення сотень тисяч громадян рівнем свого життя в межах України.

Продовжуючи цю думку, українські політики також звертають увагу на питання національної безпеки України в цьому контексті. Перший заступник голови Комітету Верховної Ради в закордонних справах Т. Чорновіл вносить застереження: «Подвійне громадянство передбачає, що друга країна, яка надала це громадянство, може ставити певні серйозні вимоги, у тому числі і в питаннях національної безпеки, до власника цього паспорта. Ці вимоги можуть бути дуже жорсткими, у тому числі вони можуть містити зобов'язання щодо співпраці зі своїми спецслужбами». Також Т. Чорновіл зауважив, що серед загроз подвійного громадянства – зобов'язання, які мають політичний характер, майнові зобов'язання, які можуть виникати в обох країнах. «І врешті-решт, відповідь на запитання, в армії якої країни людина має служити. Тут достатньо багато прикладів. Вони в нас виникають у відносинах з Росією та з тією ж Румунією. Добре, що вони не виникли ще з однією країною, яка видає друге громадянство – з Угорщиною, і так само поки не виникають з Польщею, але в будь-який момент вони можуть постати», – зазначив політик.

У зв'язку з такою ситуацією експерти радять державним органам насамперед звернути увагу на обставини, за яких проходить так звана паспортизація. Зокрема, керівник громадської організації «Європейський дім» П. Грицак задається питанням: «Чому це робиться таємно? Якщо ми партнери з ЄС, говоримо про створення зони вільної торгівлі, безвізовий режим, про асоційоване членство, то повинні чинити по-партнерськи, діяти транспарентно. До чого ця логіка дрібних шахраїв: так, ми знаємо, що в Україні заборонене подвійне громадянство, але нишком видаємо паспорти – ми нічого не порушуємо, це внутрішня проблема самої України».

На думку експерта, такий підхід може свідчити про наявність подвійного дна в ідеї паспортизації, яка підноситься

як форма захисту інтересів частини свого народу, що проживає за кордоном. Він пояснює свою позицію тим, що, наприклад, в Україні проживає також величезна громада поляків, і Варшава знайшла простий і зрозумілий спосіб надання преференцій: довівши спорідненість, українські громадяни отримують «карту поляка», яка спрощує, зокрема, візові процедури. «Це дійсно коректний і партнерський по відношенню до Києва спосіб вирішення проблеми. Чому так не роблять Румунія та Угорщина?» – зазначив П. Грицак.

Більше того, 15 серпня поточного року в Польщі вступив у силу новий Закон «Про громадянство», згідно з яким офіційна Варшава дозволила подвійне громадянство і спростила надання його іноземцям. Цей закон кардинально відрізняється від законодавчих актів Румунії та Угорщини. «З 15 серпня заявку на отримання польського громадянства можуть подавати іноземці, які в рамках багаторічного перебування в нашій країні інтегрувалися з суспільством, знають польську мову та мають джерела утримання, поважають встановлений польським законодавством порядок та не становлять загрози для оборони чи безпеки держави», – підкреслили в польському Міністерстві внутрішніх справ (MSW).

М. Сора, директор Департаменту громадянства і репатріації МВС Польщі зазначає, що в новому законі про громадянство йдеться про чотири шляхи отримання польського громадянства. Перша можливість стосується дітей, чії мати або батько є громадянами Польщі. Друга можливість – коли громадянство надає президент Польщі. Третій шлях (власне, на ньому акцентується увага в новому законі про громадянство) – це визнання іноземця громадянином Польщі. Це рішення – адміністративне, і його приймає воєвода з огляду на місце проживання іноземця. Четверта можливість отримання польського громадянства стосується випадків, коли людина втратила це громадянство, а тепер хоче його повернути. За його словами, закон досить чітко та однозначно визначає умови надання польського громадянства адміністративним шляхом. Іноземець повинен мати в Польщі дозвіл на поселення (іншими словами – дозвіл на постійне проживання, *zezwoleńie* na

osiedlenie sik – польською) або ж дозвіл на перебування як довготермінового резидента ЄС (zezwozenie na pobyt rezydenta dlugoterminowego UE). На підставі цих дозволів іноземці повинні перебувати на території Польщі певний проміжок часу. Крім того, треба мати також регулярне джерело прибутку і задокументоване місце проживання (це може бути договір оренди чи власності квартири). Іноземці, які захочуть отримати польське громадянство, повинні також підтвердити знання польської мови.

М. Сора звернув увагу на певний період адаптації та інтеграції іноземця в польське суспільство. На практиці ситуація виглядає так: іноземці, які приїжджають до Польщі, спочатку отримують дозвіл на тимчасове перебування, потім – дозвіл на постійне проживання в Польщі, і вже останнім кроком в адаптаційному процесі іноземців є їхня натуралізація, тобто надання польського громадянства. Разом зі зміною цих документів – дозволів, на підставі яких люди перебувають у Польщі, змінюються і права іноземців у країні. Насправді комплект суспільних прав люди отримують уже з карткою поселення (це дозвіл на постійне проживання) або довготермінового резидента ЄС. Отримання польського громадянства пов'язане з набуттям політичних прав, тобто активного і пасивного виборчого права.

Загалом правознавці зазначають, що польським законом впроваджена нова інституція – це поновлення в громадянстві. Нові положення дещо розширюють ряд випадків, у яких можна застосувати інституцію визнання громадянства. Згідно з положенням ст. 30 закону, громадянином Польщі може бути визнаний іноземець, який:

– на підставі дозволу на поселення, дозволу на перебування довготермінового резидента ЄС або на підставі права постійного перебування безперервно перебуває в Польщі щонайменше від трьох років і має стабільне та регулярне джерело доходу, а також документ, що підтверджує право власності або користування житловим приміщенням, або перебуває в Польщі безперервно щонайменше два роки, а також перебуває в шлюбі три роки з громадянином Польщі, або є особою без громадянства;

– перебуває безперервно в Польщі щонайменше два роки на підставі дозволу на поселення, яке отримав у зв'язку з отриманням статусу біженця;

– є малолітньою особою і один із його батьків є громадянином Польщі, або якого було поновлено в громадянстві Польщі, а також який перебуває на території Польщі на підставі дозволу на поселення, дозволу на перебування довготермінового резидента ЄС або права постійного перебування, а попри це другий з батьків, що не є громадянином Польщі, висловив згоду на таке визнання;

– перебуває в Польщі безперервно і легально щонайменше 10 років і має одночасно дозвіл на поселення, дозвіл на перебування довготермінового резидента ЄС або право постійного перебування, має стабільне джерело доходу, а також документ, що підтверджує право власності або користування житловим приміщенням;

– перебуває в Польщі безперервно щонайменше два роки на підставі дозволу на поселення, яке отримав у зв'язку з польським походженням.

Також, за твердженнями юристів, нові положення закону, який набрав чинності 15 серпня 2012 р., покращуватимуть ситуацію іноземців, що проживають у Польщі. Ці положення опираються на Європейську конвенцію про громадянство, що прийнята в 1997 р. Радою Європи, підписана Польщею, але ще не ратифікована.

У зв'язку з тим, що в Україні законодавчо не передбачене подвійне громадянство, МЗС України у своїх заявах зазначило, що буде контролювати видачу Польщею другого громадянства. Зокрема, речник МЗС О. Дикусаров повідомив: «Прийняття нового закону про громадянство Польщі створює певні передумови для того, щоб наші громадяни могли отримати громадянство Польщі. Але українські закони забороняють подвійне громадянство». При цьому він додав, що цей процес буде контролюватися: «МЗС уважно відстежує та моніторить зміни законодавства Польщі та інших країн. Ми будемо відслідковувати цю ситуацію».

У свою чергу прес-секретар Управління з питань іноземців Є. Пехота пояснила, що нові правила дають іноземцям мож-

ливість залишитися в Польщі на постійно. «Кількість людей, що перебувають у Польщі нелегально, оцінюється від 50 до 500 тис. Ми, як Управління з питань іноземців, швидше схиляємося до цієї нижньої межі», – зазначила вона. В українському МЗС такої масової «міграції» не очікують. На думку чиновників, мова буде йти не про тисячі, а про десятки або максимум сотні людей. «Польську візу не так просто отримати. А паспорт і поготів – спочатку треба знайти постійну роботу і заробити на житло. Навряд чи варто очікувати потоку заробітчанин, які поїдуть до Польщі за паспортом. Їм простіше отримати шенгенську візу через Румунію або Угорщину і поїхати на роботу у Євросоюз», – зазначив директор Департаменту інформаційної політики МЗС О. Волошин.

Таким чином, слід зазначити, що зміни до польського закону про громадянство стосуються насамперед тих перспектив набуття польського громадянства, які надаються іноземцям, які живуть у Польщі вже довгі роки, виконують закони цієї країни (сплачують податки і т. п.), або тих, які пов'язують подальше своє життя з цією країною.

Багато експертів у Києві вважають, що до списку потенційних країн, громадянство яких отримують українці, варто було б додати Росію, Ізраїль і США. Паспорти цих держав отримують не лише пересічні громадяни України, а й багато високопоставлених чиновників. Явище настільки поширене, що боротися з ним уже практично неможливо, вважають деякі аналітики. А точніше, на думку деяких експертів, боротися – нерозумно. «...У глобалізованому світі громадянство – річ дуже умовна. Можливо, Україні слід було б визнати існуючий стан і дозволити подвійне громадянство», – розмірковує експерт К. Бондаренко.

Доповнює цю думку доктор юридичних наук, професор Я. Лазур. Він переконаний, що політика, направлена на заборону подвійного громадянства в умовах глобалізації та сучасних інтеграційних процесів, навряд чи може дати позитивний результат. Європейська практика, зокрема, нещодавні зміни в законодавстві Польщі, демонструють те, що легалізація подвійного громадянства дає можливість «втримати», зберег-

ти контингент громадян, адже, як правило, набуття іноземного громадянства стосується насамперед трудових мігрантів. «Погодьтеся, заборона подвійного громадянства може, навпаки, стимулювати вихід громадян з українського громадянства», – зазначає юрист.

З такою ж ідеєю виступив депутат Верховної Ради від опозиції Г. Москаль: «Владі слід на офіційному рівні визнати, що одне громадянство в Україні є тільки де-юре. Де-факто в нашій країні давно існує подвійне громадянство». Він розкри-тикував позицію політиків, які побоюються, що сусідні країни, роздавши українцям паспорти, пред'являть до України територіальні претензії: «За даними МЗС, з 2007 по 2011 р. посольство України в Молдові надало українське громадянство 6907 особам. Нікому не спадає на думку, що Україна може розпочати військові дії проти Молдови під приводом захисту своїх громадян».

У цьому контексті директор Закарпатського філіалу Національного інституту стратегічних досліджень С. Мітряєва радить: «Україні необхідно привести до порядку законодавство з питань подвійного громадянства. Наприклад, узаконити паспорта інших країн і за прикладом багатьох країн Європи вирішувати всі питання, що виникли в цьому напрямі, на рівні міждержавних угод. Тоді складності будуть менші». Водночас, стосовно ситуації із законодавством про громадянство Угорщини і Румунії, експерт вважає, що ці країни кинули виклик Україні. Як експерт з питань безпеки, вона зазначає, що чим швидше Україна на нього відреагує, тим буде краще для країни. Особливо враховуючи досвід Молдови. Як відомо, ще в 90-х роках Румунія заявила про бажання об'єднатися з Молдовою. Але на всенародному референдумі Молдова проголосувала проти входження до складу Румунії. Однак з'ясувалося, що третина громадян Молдови вже мають паспорти Румунії, оскільки так само, як українці, громадяни Молдови зацікавлені роботою в країнах ЄС. У результаті парламент Молдови був вимушений терміново дозволити подвійне громадянство.

Водночас, поки йде обмін думками стосовно доцільності чи небезпеки подвійного громадянства в Україні, адміністрація Державної прикордонної служби України повідомляє про

збільшення кількості громадян України, які під час перетину державного кордону України використовують паспорти громадянина іншої країни, зокрема Румунії та Угорщини. Такі дії громадян України є порушенням вимог ст. 4 Конституції України та ст. 6 Закону України «Про громадянство України» і є підставами для здійснення процедури щодо припинення громадянства України внаслідок його втрати. Зокрема, відповідно до ст. 19 зазначеного закону, підставами для втрати громадянства України є:

- добровільне набуття громадянином України громадянства іншої держави, якщо на момент такого набуття він досяг повноліття;

- набуття особою громадянства України на підставі ст. 9 закону внаслідок обману, свідомого подання неправдивих відомостей або фальшивих документів;

- добровільний вступ на військову службу іншої держави, яка, відповідно до законодавства цієї держави, не є загальним військовим обов'язком чи альтернативною (невійськовою) службою.

Подання про втрату громадянства України вноситься на розгляд Комісії при Президентові України з питань громадянства органами Міністерства внутрішніх справ України (щодо осіб, які проживають на території України) та Міністерства закордонних справ України, дипломатичних представництв і консульських установ (щодо осіб, які проживають за кордоном) за умови наявності документального підтвердження підстав для втрати.

З урахуванням цього, такими документами можуть бути: відповідне офіційне повідомлення чи видана компетентними органами іноземної держави із зазначенням дати та підстав набуття особою громадянства цієї держави, ксерокопія паспорта громадянина іноземної держави тощо.

Добровільним набуттям громадянства іншої держави вважаються всі випадки, коли громадянин України для набуття громадянства іншої держави повинен був звертатися із заявою чи клопотанням про таке набуття відповідно до порядку, установленому національним законодавством держави, громадянство якої набуто.

Якщо на момент розгляду питання про оформлення втрати громадянства України відповідно до п. 1 чи 3 ч. 1 ст. 19 закону особа надає документ про припинення нею іноземного громадянства, начальник територіального органу ГРФО ГУМВС, УМВС України в АР Крим, областях, містах Києві та Севастополі або його заступник приймає рішення про припинення провадження за поданням у зв'язку з відсутністю підстав для втрати громадянства України.

Рішення про припинення громадянства України приймає Президент України. Громадянин України, щодо якого оформляється втрата громадянства, до видання відповідного указу Президента України про припинення громадянства України користується всіма правами і несе всі обов'язки громадянина України.

Поряд із цим в Україні на законодавчому рівні вносяться деякі ініціативи стосовно забезпечення від наслідків подвійного громадянства. Зокрема, 2 жовтня поточного року Верховна Рада України ухвалила в цілому Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо громадянства». Закон передбачає штраф за неподання або несвоєчасне подання повнолітнім українцем, який добровільно отримав іноземне громадянство, письмової заяви про це та копії підтверджувального документа до Державної міграційної служби, дипломатичного представництва або консульства (для тих, хто проживає за межами України). Розмір такого штрафу для громадян становить від 10 до 30 неоподатковуваних мінімумів доходів, а для посадових осіб – від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів. Також у законі йдеться про те, що для деяких категорій держслужбовців подвійне громадянство забороняється взагалі і в разі отримання ними другого паспорта їх звільнятимуть з роботи. Це стосується лише міліціонерів, прокурорів, працівників СБУ, голови Антимонопольного комітету України та деяких інших високопосадовців.

Як відомо, у Верховній Раді України внесений Кабінетом Міністрів України законопроект був зареєстрований за № 9728-1 від 1 лютого 2012 р. У пояснювальній записці до проекту закону зазначалося, що законодавство України не визнає подвійне громадянство, але на сьогодні значна кількість

українців одночасно з громадянством України мають громадянство інших держав. «Це негативно впливає на захист інтересів даної категорії громадян України за кордоном, функціонування органів державної влади України та створює загрози її національній безпеці», – наголошується в пояснювальній записці.

Президент України В. Янукович повернув зі своїми пропозиціями Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо громадянства» для повторного розгляду Верховною Радою України. Глава держави у своїх пропозиціях зазначив підстави, через які цей закон не може бути підписаний. Серед іншого зазначається, що окремі положення закону суперечать Конституції України, не узгоджуються з положеннями ряду законів України. Він також вніс пропозиції щодо п. 3 розділу II «Прикінцеві положення» закону. Не заперечуючи необхідності створення дієвого механізму запобігання випадкам наявності у громадян України іноземного громадянства (підданства), В. Янукович вважає за доцільне передбачити в законі більш гнучкі перехідні положення, що дали б змогу зазначеним громадянам України зробити для себе вибір – припинити іноземне громадянство (підданство) або припинити державну службу (припинити роботу чи звільнитися з посад, про які йдеться в законі).

Цей законопроект також підпав під критику експертів-правознавців та деяких депутатів парламенту. Закон про стягнення штрафів за приховування або несвоєчасне повідомлення про наявність другого громадянства у громадянина України не буде діяти через відсутність в Україні механізмів декларування подвійного громадянства та його встановлення, переконаний перший заступник голови Комітету Верховної Ради в закордонних справах Т. Чорновіл. Він зазначив, що факт наявності у громадян України подвійного громадянства не передбачений Конституцією, водночас він і не заборонений.

Таку позицію Т. Чорновіл пояснює тим, що варіант прямого покарання за наявність подвійного громадянства за таких умов ввести було б зовсім незаконно. «Якщо обрати логіку авторів відповідного закону, тобто покарання за факт прихову-

вання, то, звичайно, на кримінальну відповідальність він у жодному випадку не може витягувати, але адміністративна відповідальність є десь на межі прийнятності. Але ще раз кажу, саме на межі, тому що не введено аргументації, чим сам факт приховування подвійного громадянства є суспільно шкідливим, або шкідливим для держави. Ми це розуміємо з політичної точки зору, але потрібна юридична аргументація, якої, на жаль, немає. Тому в даному випадку це є спроба дати, скоріше, сигнал про те, що, мовляв, подвійне громадянство погане, але якщо ви вже його маєте, ліпше його задекларуйте», – зазначив парламентарій. Водночас, за його словами, виникають питання, як саме громадяни України мають декларувати друге громадянство. Адже в Україні немає форм фіксації подвійного громадянства. «Також виникає питання щодо того, що робити з людиною, яка заявляє про те, що в неї є подвійне громадянство, і як має реагувати на це влада та правоохоронні структури – відповіді теж нема», – додав він. Більше того, довести факт наявності подвійного громадянства практично неможливо. Ізраїль, Румунія, Угорщина не видають довідок про подвійне громадянство, що робить неможливою дію ухваленого закону. «Тому закон діяти не буде», – переконаний депутат. На думку політика, в українському законодавстві також не прописані випадки загроз національній безпеці України. Це стосується певних серйозних вимог, які може ставити друга країна після надання свого громадянства. Ці вимоги можуть містити зобов'язання щодо співпраці зі своїми спецслужбами громадян, які отримали другий паспорт. Україна оцінює людину, яка співпрацює зі спецслужбами іншої країни, за статтями «Посібництво у шпигунській діяльності», «Передача секретної інформації» тощо. «Але ця людина має такі обов'язки перед спецслужбами іноземної держави і це може бути виписано законом», – додав він.

Правознавці також погоджуються з думкою, що новий закон на практиці виявиться вразливим. Головна мета закону – унеможливити перебування на посадах, пов'язаних з виконанням функцій держави, осіб, які мають іноземне громадянство. Така мета, як стверджують юристи, певною мірою зро-

зуміла, позаяк з точки зору національної безпеки, дійсно важко зрозуміти, наскільки добросовісно посадовці виконуватимуть функції державного управління, будучи зв'язаними громадянством іноземної держави. Однак якщо людина не захоче повідомляти Україну про те, що має друге громадянство, то застосувати до неї штрафні санкції буде практично неможливо через те, що іноземна держава ні в якому випадку не розголошуватиме персональну інформацію про свого громадянина, якщо, звичайно, цей громадянин не є якимось злочинцем. Тому юристи припускають, що повідомлятимуть владу про факт отримання другого громадянства далеко не всі. Адже нові зміни до Закону не забороняють подвійного громадянства, вони лише встановлюють штрафні санкції за приховування інформації про отримання другого паспорта, а також забороняють перебування на посадах, пов'язаних з виконанням функцій держави, осіб, які мають громадянство іноземних держав. «Сьогодні наше законодавство, так само як схвалені парламентом 2 жовтня зміни, не забороняють мати подвійне громадянство. Тут доцільно нагадати, що часто вживаний поборниками подвійного громадянства закріплений у законодавстві принцип “єдиного громадянства” означає, що в Україні не можуть існувати громадянства окремих адміністративно-територіальних одиниць України і якщо громадянин України став громадянином іншої держави, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України. Хоча дійсно добровільне, підкреслюю, саме добровільне, набуття громадянства іноземної держави може бути підставою для втрати громадянства України», – пояснює доктор юридичних наук, професор Я. Лазур.

Зазначену думку поділяє голова закарпатського осередку Співки дипломатів України й доцент кафедри міжнародних відносин Ужгородського національного університету А. Панов. За його словами, нові зміни до Закону України – це крок для того, щоб обмежити коло осіб, які де-факто мають подвійне громадянство. «Нові зміни не заборонять мати другий паспорт, але вони зміцнюють принцип єдиного громадянства. Є кілька точок зору у світі щодо питання подвійного гро-

мадянства. Ряд країн його визнають і дозволяють, інші – не визнають, деякі не лише не визнають, а й забороняють. Кожна країна сама вирішує визнавати подвійне громадянство чи ні, і які санкції застосовувати до тих людей, які його мають. Я не є прихильником подвійного громадянства, біпатризму, а тим більше того, що сьогодні дехто з працівників державної служби його має. Адже такі держслужбовці є залежними й можуть перебувати в якихось взаємовідносинах з іншою країною. І я підтримую ті зміни в Законі, які передбачають звільнення міліціонера, прокурора чи працівника СБУ з роботи, якщо він має подвійне громадянство», – пояснив правознавець. Недоліком нового Закону юрист називає те, що в ньому чітко не зазначено, як діяти тим, хто отримав паспорт іншої країни до моменту введення нових змін. Крім того, невідомо, як держава отримуватиме інформацію про своїх громадян, які стали громадянами інших держав і не захотіли повідомляти про це Україну. За словами юристів, Україна на сьогодні практично не має відповідних двосторонніх угод з іншими державами про розголошення подібних персональних даних. Іноземні держави можуть відповісти згодою на запити Україні тільки в тому випадку, якщо це стосується громадян, що вчинили злочин, перебувають у розшуку тощо.

Про те, що країни, які спростили процедуру оформлення свого громадянства для іноземців їх національного походження, не мають наміру розголошувати інформацію про цих осіб, говорить, зокрема, позиція угорської сторони стосовно прийнятого Верховною Радою України Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо громадянства». «Угорський уряд зі здивуванням сприйняв інформацію про те, що в Україні мають намір застосовувати грошові санкції щодо тих, хто прийме громадянство іншої держави», – заявила заступник держсекретаря з питань національної політики Міністерства адміністрації та юстиції Угорщини Ж. Рейпаш, коментуючи ухвалення українським парламентом цього Закону. Визнаючи, що цим Законом Україна, по суті, підсилює положення Конституції про заборону подвійного громадянства в Україні й що законодавство про громадянство є внутрішньою

справою країни, Ж. Рейпаш вважає, що застосування санкцій до осіб з подвійним громадянством є «неправомірним і дискримінаційним актом». «Слід виступити проти дискримінації осіб з подвійним громадянством. Якщо під запроваджені тепер українські санкції підпадатимуть й угорці, тоді проти цього потрібно й можна результативно виступити», – наголосила Ж. Рейпаш.

Таким чином, тактичні дії щодо запровадження спрощених процедур надання свого громадянства Румунії та Угорщини, а після прийняття змін до Закону «Про громадянство РФ» і Росії розраховані на стратегічну перспективу й спрямовані на збільшення власних громадян у сусідніх країнах, території яких у різні історичні періоди входили до їх складу, зокрема й України. Така тактика говорить про мотивацію можливого використання таких громад у політичних цілях цих країн. Можна також припустити, що зволікання України з вирішенням цього питання на законодавчому рівні лише ускладнюватиме перспективу його вирішення (*Матеріал підготовлено за інформацією таких джерел: Офіційний портал ВРУ (http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=42418); Тиждень.ua (<http://tyzhden.ua/Politics/25552>); Viza.vn (<http://viza.vn.ua>); Під прицілом (<http://p-p.com.ua/articles/25658/>); ЗІК (<http://zik.ua>); NEWSru.ua (<http://www.newsru.ua/ukraine/02feb2012/sitizen.html>); FINANCE.UA (<http://news.finance.ua/ua/~1/2012/08/20/285977>); LB.ua (http://ukr.lb.ua/news/2012/08/29/168024.rainsti_smogut_poluchat_besplatnie.html); Migration-info.org.ua (<http://www.migration-info.org.ua/phps/i.php?go=home§ion=1&s=10>); Новини Закарпаття (<http://transkarpatia.net/actual/10328-zakarpac-bez-problem-mozhut-stati-gromadyanami-polsch.html>); Польське право (<http://www.wkiw.pl/bonus/2012/03/12/nidstavu-otrimannya-gromadyanstva-na-n/>); Польське радіо (<http://www.polradio.pl/5/198/Artykul/112212,Новий-закон-про-громадянство-або-як-стату-поляком>); Закарпаття онлайн*

(<http://zakarpattya.net.ua>); Zaxid.net (http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?zakon_pro_shtrafi_za_podviyne_gromadyanstvo_bude_mertvim_nardep&objectId=1267154); Час Закарпаття (<http://chas-z.com.ua/slider/zakarpatski-yuristi-novi-polozhennya-zakonu-pro-gromadyanstvo-vikonati-vazhko>).

Н. Тарасенко, власкор. СІАЗ НБУВ

Кримський чинник української суспільно-політичної реальності: деякі аспекти

Останнім часом український інформаційний простір активно поповнюється новинами стосовно ситуації в Автономній Республіці Крим. Однією з найпомітніших серед них стала заява экс-президента Криму Ю. Мешкова, оприлюднена 16 листопада. Колишній очільник автономії, який нині проживає в Москві, оголосив про намір домагатися незалежності півострова від України і вступу його до Митного союзу Росії, Білорусі й Казахстану. Нагадаємо, що Ю. Мешков здобув перемогу на виборах президента Республіки Крим у лютому 1994 р., одержавши 72,9 % голосів. Політичною платформою Ю. Мешкова став курс на зближення з Росією аж до приєднання до РФ. Зокрема, він мав намір ввести в Криму рублеву зону, укласти з Росією військово-політичний союз, надати кримчанам російське громадянство, а також запровадити на півострові московський час. Однак через жорстку протидію як з боку Києва, так і з боку внутрішньокримської опозиції було реалізовано лише одну обіцянку – перехід на московський час, який було скасовано через рік.

Своїєї посади перший і останній президент Криму позбувся 17 березня 1995 р., коли Верховна Рада ухвалила, а Президент Л. Кучма підписав Закон «Про скасування Конституції і деяких законів Автономної Республіки Крим», згідно з яким Республіка Крим, яка існувала впродовж 1992–1995 рр., перетворювалася на Автономну Республіку Крим (АРК) як

адміністративно-територіальну одиницю в складі України. Конституція АРК, ухвалена в 1992 р., скасовувалася, а пост Президента, відповідно, ліквідувався. Після цього Ю. Мешков залишив Україну, отримав російське громадянство та оселився в Москві.

2 липня 2011 р. Ю. Мешков після 16 років відсутності прибув в Україну на територію Автономної Республіки Крим, де зробив кілька заяв, які українська влада розцінила як заклики до порушення територіальної цілісності України. 14 липня 2011 р. Адміністративний суд Криму прийняв рішення про депортацію Ю. Мешкова з Криму, заборонивши йому перетинати український кордон упродовж п'яти років.

У заяві від 16 листопада йдеться про те, що Ю. Мешков продовжує вважати себе «єдиним і легітимним чинним Президентом Республіки Крим», а тому «готовий вести переговори про вступ Республіки Крим до Митного союзу Росії, Білорусії й Казахстану». За його словами, це дасть змогу залучити до кримської економіки «значний потік інвестицій» і, зрештою, «врятує народ Криму від катастрофічно зростаючого падіння рівня життя».

На переконання Ю. Мешкова, «Конституція Республіки Крим, ухвалена в травні 1992 р., ніколи не скасовувалася Верховною Радою автономії. Цей факт засвідчений у відповіді голови постійної Комісії Верховної Ради Криму з нормотворчої діяльності, організації роботи парламенту та зв'язків з громадськістю К. Бахарєва на звернення Народного фронту «Севастополь – Крим – Росія». «Рішення про скасування Конституції Республіки Крим 6 травня 1992 р. Верховною Радою Криму не ухвалювалося», – повідомляється в офіційному документі кримського парламенту.

Таким чином, стверджує экс-президент Криму, є документальне підтвердження того, що процедури скасування Конституції Республіки Крим від 6 травня 1992 р. досі не дотримано. Тому нині в автономії легітимною може вважатися тільки одна Конституція – від 6 травня 1992 р., і до її скасування «друга» «Конституція АРК» у редакції 1998 р. – незаконна.

Тому, відповідно до ст. 10 Конституції від 6 травня 1992 р., Республіка Крим може самостійно вступати у відносини з

іншими державами та організаціями, здійснювати з ними на основі договорів і угод взаємовигідне співробітництво в економіці, культурі, охороні здоров'я, освіті, науці та інших сферах. Згідно зі ст. 125, президент Республіки Крим представляє Республіку Крим у міждержавних і міжнародних відносинах, а також веде переговори і підписує договори й угоди з іншими державами, які вступають в дію після їх ратифікації Верховною Радою Криму. «З метою подолання найглибшої соціально-економічної кризи, що вразила Крим за роки української незалежності, запобігання подальшого катастрофічного падіння рівня життя народу Криму, я, Мешков Юрій Олександрович, як єдиний і легітимний діючий президент Республіки Крим, відповідно до даних мені конституційних повноважень, закріплених у Конституції Республіки Крим від 6 травня 1992 р., і на підставі підсумків проведеного 20 січня 1991 р. загальнокримського референдуму готовий вести переговори про вступ Республіки Крим у Митний союз Росії, Білорусі й Казахстану, – ідеться в заяві Ю. Мешкова. – Вступ Республіки Крим до Митного союзу дасть змогу залучити в економіку Криму значний потік інвестицій, відродити насамперед курортно-рекреаційний комплекс республіки, істотно знизити вартість споживаних Кримом енергоносіїв, що, у свою чергу, врятує народ Криму від катастрофічно наростаючого падіння рівня життя».

Більшість кримських політичних експертів скептично поставилася до здатності Ю. Мешкова радикально вплинути на ситуацію в Криму і довкола нього. Зокрема, політолог Н. Джелял вважає, що пропозиції Ю. Мешкова мають «міфічний» характер і їх неможливо реалізувати. Разом з тим експерт не виключає, що экс-президент Криму є несамостійною фігурою. «Можливо, Ю. Мешков діє за вказівкою одного з федеральних стратегічних відомств Росії. Схоже, він перевіряє певний ґрунт і в Криму, і в Україні – населення і політиків – щодо входження до євразійських структур», – зазначив Н. Джелял. На думку експерта, «голос Мешкова з Москви – це сигнал Путіна Януковичу».

Голова Асоціації політологів Криму О. Форманчук теж відзначає маргінальність і несамостійність Ю. Мешкова як

політичної фігури. Він каже, що той зі своєю радикальною заявою дивним чином потрапив у провідний після виборів в Україні «інформаційний струмінь» щодо радикалізації політики.

О. Форманчук згоден з Н. Джелялом, що це – певний сигнал діючому Президенту України. Але політолог пропонує поглянути на чергову появу Ю. Мешкова в інформаційному полі з прицілом на 2015 р. – рік президентських виборів в Україні. «Це будуть ключові для України президентські вибори. Майбутня фігура українського Президента, безумовно, цікавить Росію. І ми знаємо проєкт Медведчука, який активно включився в цю кампанію. А ось такі маргінальні сили, які представляє Мешков, просто будуть залучати, з одного боку, як політичний подразник, з іншого – як якийсь мобілізаційний електоральний ресурс», – зазначає О. Форманчук.

Варто зазначити, що Російська Федерація, попри неодноразові заяви окремих політиків про незаконність передачі Криму Україні за часів М. Хрущова, ніколи офіційно не висувала претензій ні щодо Криму, ні щодо Севастополя. Це, однак, не заважало досить ефективно використовувати фактор Криму в українсько-російських відносинах. Основними точками впливу російської сторони в різні часи були або питання територіальної приналежності Криму, або розмежування Керченської протоки, або перебування Чорноморського флоту. Зокрема, 2003 р. російський уряд підтримав спробу губернатора Краснодарського краю відновити сухопутне сполучення між територією краю та островом Коса Тузла, тим самим пересунувши на користь Росії український кордон на цій невеликій, але важливій з економічного й стратегічного погляду ділянці. Хоча ця спроба скінчилася невдало для російської сторони, вона продемонструвала рішучість Росії вирішити на свою користь проблему розмежування Керченської протоки, згоди з приводу якої сторони не дійшли й досі.

Значною мірою поширенню російського впливу в Криму сприяє перебування в Севастополі флоту Російської Федерації. Він є певним ідеологічним, моральним підживленням ностальгії за Радянським Союзом, яку всіляко підігривають російські кола. Ці настрої поширюються не в останню чергу

завдяки тому, що, наприклад, з 382 тис. населення Севастополя 113 тис. – це пенсіонери, серед яких близько 90 тис. – військові пенсіонери, що служили ще в Радянському Союзі й мають старі ідеологічні установки.

Крім того, на території півострова існують проросійські організації, які сповідують сепаратизм, хочуть відокремити Крим від України і приєднати до Росії. Існують подібні сили і в самій Російській Федерації. Свідченням цьому є навіть рішення Держдуми відносно того, що Крим і Севастополь – це російські території.

Днями етнополітична ситуація в Криму знову загострилася. 1 грудня близько сотні невідомих розгромили кілька десятків тимчасових будинків, зведених репатріантами на самовільно зайнятій земельній ділянці неподалік Сімферополя. Згодом зловмисники напали на місце будівництва Великої соборної мечеті на околиці міста, закидавши будиночок охорони пляшками із запалювальною сумішшю.

Один з лідерів меджлису кримськотатарського народу, керівник фракції «Курултай-Рух» у Верховній Раді АРК **Р. Чубаров** заявив, що правоохоронні органи зобов'язані дати відповідь на питання, хто стоїть за загостренням етнополітичної ситуації в Криму.

Р. Чубаров також нагадав, що за кілька днів до цих інцидентів депутат кримського парламенту від Партії регіонів О. Ковітіді у своєму виступі на пленарному засіданні сесії не згадала кримських татар у переліку тих етносів, яких несправедливо, на її думку, вислали з півострова. Це викликало нарікання і протести кримськотатарської спільноти. Згодом один із активістів російського націоналістичного руху **О. Родивілов** заявив, що проросійські активісти «винесуть на вилах» кримських татар із зайнятих останніми земельних ділянок.

За словами Р. Чубарова, він «не може стверджувати, що хтось все це одночасно спланував». Водночас він не вірить, що це випадковість. Він припустив, що «такий зв'язок може бути» і тоді це може призвести до «серйозної дестабілізації» в Криму.

Відповідальність за напад на самобуди взяло на себе керівництво партії «Руська єдність». Її лідер, депутат кримсь-

кого парламенту **С. Аксьонов**, сказав, що партійні активісти лише допомогли власникам земельних наділів «у нелегкій справі» знесення «незаконних будівель».

Водночас кримський експерт, керівник Таврійського інституту регіонального розвитку **А. Клименко** висловив думку, що замовників цих акцій слід шукати за межами «не лише Криму, але й, загалом, України». «Жодна політична сила в Криму нездатна вночі (такого взагалі нікого не було в кримській історії) підняти сотню людей і вивести їх на руйнування будівель. Для цього потрібні немалі кошти, і таких грошей кримські політичні структури платити не звикли», – сказав експерт. На його думку, за цим, «імовірно, стоять іноземні спецслужби». Він не виключає, що їхня мета – масштабна дестабілізація ситуації в Криму, а можливо, і загалом у країні, і тому до розслідування інцидентів, напевно, має долучитися не лише міліція, а й СБУ.

Р. Чубаров повідомив, що у зв'язку з ускладненням ситуації на позачергове засідання зібрався меджліс кримськотатарського народу, який виробляє тактику дій кримських татар у цій ситуації, однак поки результати цього засідання не відомі.

Водночас експерти в Криму зазначають, що представники всіх народів, що населяють півострів, звикли до сусідства й налаштовані миролюбно й доброзичливо. «Це курортна зона. Ніхто не хоче конфліктів, кожен розуміє: від того, чи буде тут спокійно й мирно, чи прийдуть туристи, залежить рівень життя його родини – російської, української, кримськотатарської», – говорить керівник Інституту української політики **К. Бондаренко**. Він додав, що кримські татари є, можливо, найспокійнішим і найпрацьовитішим народом в усьому ісламському світі, а тому з ними легко уживаються представники інших національностей.

Але кримські татари говорять, що страждають через власну толерантність і терпіння. Коментуючи дані Харківської правозахисної групи, **М. Джемільов** раніше зазначав, що потурання місцевої влади й правоохоронних органів, що закривають очі на випадки ксенофобії та ісламофобії, рівносильне дискримінації кримських татар. Розв'язання проблеми лідер

меджлісу бачить в інтеграції свого народу в органи влади в Криму: «Якщо кримські татари становлять 13 % населення, а в органах влади їх тільки 3 %, то ті, хто нас не любить, почувають себе впевнено і творять беззаконня». У середовищі кримських татар уже з'явилися радикальні організації, які звинувачують меджліс у бездіяльності та заявляють про готовність рішуче відстоювати права свого народу.

Чорноморський флот РФ є каталізатором багатьох конфліктогенних факторів. Скажімо, є інформація, що розкол серед татар створено і фінансовано Російською Федерацією. У ньому брали участь деякі співробітники ЧФ, зокрема В. Лисенко, російський дипломат, який відповідав за Чорноморський флот у Севастополі. Його було проголошено персоною нон-грата і вислано з України через намагання втрутитись у ситуацію кримськотатарського народу. Звичайно, ЧФ підтримує і прямо, і опосередковано ці сепаратистські рухи. Наприклад, проросійська організація «Русская община Севастополя» з досить ксенофобськими настроями випускає газету з однойменною назвою, редакція якої перебуває у штабі Чорноморського флоту.

Поширеною у Криму є думка про те, що ЧФ робить значний внесок у бюджет Криму, тому його перебування на території автономії є надзвичайно для неї корисним. Однак, як запевняє директор розташованого в Севастополі Центру «НОМОС» С. Кулик, внесок ЧФ є, але він не такий великий і значний, як його намагається представити російська пропаганда. «Сьогодні на об'єктах флоту працює близько 14 тис. громадян України, які працюють як вільнонаймані – кухарі, завідувачі складами й таке інше, на цивільних посадах. Звичайно, виходячи з того, що в середньому кількість працездатного народу в Севастополі 180 тис., – це крапля в морі. Більше того, на флоті постійно відбувається скорочення. По-друге, певна частка податкових надходжень іде до міського бюджету, але вона становить лише 15 % бюджету. Заборгованість ЧФ перед пенсійним фондом становить 12 млн грн, і борг зростає. На підприємствах флоту постійна затримка заробітної плати, і сьогодні це майже 10 млн грн. Тому говорити, що м. Севастополь живе за рахунок флоту, не зовсім коректно».

Більше того, російська сторона заявила про «необхідність припинення стягування українською владою податків на вантажі, що надходять виключно для підтримки життєдіяльності Чорноморського флоту Російської Федерації, що дислокується на території України, оскільки для цього немає не тільки жодних правових підстав, а й робиться це з порушенням законодавства України».

За словами заступника голови департаменту інформації і преси МЗС Росії М. Захарової, за останні три роки таким чином було стягнуто зборів на 1 млрд руб. (понад 30 млн дол.). У МЗС Росії вважають, що «таку практику слід припинити», додала вона.

Нещодавно Міністерство закордонних справ Російської Федерації заявило, що Севастопольська митниця утримує під своїм контролем понад 14 тис. т дизельного пального, необхідного для виконання флотом поставлених перед ним завдань. Коментуючи цю заяву, прес-служба Державної митної служби України повідомила, що Чорноморський флот Російської Федерації не має підстав користуватися податковими пільгами при ввезенні на митну територію України товарів для військових формувань, зокрема дизельного пального.

У Держмитслужбі зазначають, що Чорноморський флот Росії здійснює свою діяльність на території України відповідно до угоди між Україною і Російською Федерацією. При цьому ні законодавство України, ні міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України, не припускають надання пільг при ввезенні на митну територію товарів, що приходять на адреси військових формувань Чорноморського флоту РФ. Угода встановлює, що Чорноморський флот Росії повинен платити податки відповідно до законодавства України. У зв'язку з цим Державна митна служба наполягає на сплаті всіх необхідних митних платежів і зборів при імпорті Чорноморським флотом Росії дизельного пального.

За словами С. Кулика, через перебування на території Криму збройних сил іншої держави регіон втрачає значну частину інвестицій. Інвестори звертають на це увагу. Потім ніхто не рахує те, що 14 тис. людей, які працюють у ЧФ, виключені

з народного господарського комплексу Севастополя. Тобто вони нічого не роблять для Криму.

Водночас українська політика на півострові, констатує С. Кулик, не послідовна й не продумана. Наприклад, у Севастополі ще на початку незалежності було створено Український культурний центр, однак він на околиці, і всі заходи, що там відбуваються, зачіпають дуже малу кількість людей. Разом з тим у Криму широко представлена російська культура. За літо сюди приїжджає на гастролі близько 20 російських творчих колективів. Водночас у Севастополі немає українського театру.

Російський фактор присутній також в освітній сфері Криму. Зокрема, філія Московського державного університету в Севастополі за російськими програмами навчає економістів, журналістів, істориків, фахівців з комп'ютерних систем та ін. Ці програми зацентровані на позитивній участі Росії в історичних подіях, несуть в собі певне ідеологічне навантаження. Випускники Московського університету мають досить високий рівень підготовки, і основна їх частина працює в кримських ЗМІ, органах державної влади, наукових установах. Україна ж так і не спромоглась організувати філіал Києво-Могилянської академії або Київського університету. На сьогодні існує лише філіал Банківської академії. Однак це не той напрям в освіті, що може зрушити гуманітарні питання.

Попри всі згадані впливи, сьогодні населення Криму й Севастополя дедалі більше ідентифікує себе з Україною, з громадянами України. І навіть такі речі, як українська символіка, мова, уже не викликають негативного ставлення.

Дослідження соціологічної групи «Рейтинг», яке було проведено в серпні цього року, говорить про те, що абсолютна більшість громадян України проти відділення якої б то не було частини держави. Зокрема, не підтримують відокремлення від України Галичини (84 %), Криму (90 %), Донбасу (90 %). «Водночас відділення Галичини вважають доцільним лише 5 % українців, при цьому менше 1 % на заході, проте більше 10 % – у Донбасі і на півдні» (<http://news.liga.net/ua/news/politics>).

Натомість у Криму ініціативу розколу підтримали б лише 3 %, менше 1 % – на Заході, 4 % – у Донбасі та одночасно кожен десятий – на півдні.

Підтримують відділення Донбасу лише 2 % жителів України, на заході – 2 % і одночасно 8 % – у самому Донбасі.

«Таким чином, складається ситуація, коли жителі самої Галичини своє гіпотетичне відділення від України категорично не підтримують, проте це частково підтримують на Донбасі й Півдні України, у першу чергу прихильники КПУ, менше – Партії регіонів. Мешканці заходу, центру, півночі й сходу країни не підтримують відділення ніяких територій, але в Криму є певна підтримка відділення своєї території від України, так само як і в Донбасі своєї. Однак такі настрої далеко не домінують, абсолютна більшість наголошує на необхідності збереження територіальної цілісності всієї країни», – зазначають соціологи.

Слід зазначити, що суспільством не сприймається й ідея федералізації як така, що є об'єктивно зумовленою та ефективною для вирішення наявних проблем. Вересневим опитуванням 2012 р., проведеним Центром ім. О. Разумкова, встановлено, що лише 12,3 % громадян позитивно ставляться до цієї ідеї, тоді як 62,3 % висловили негативне ставлення, 25,4 % не визначилися. При цьому спостерігається тенденція до зниження рівня суспільної підтримки такої ідеї: у квітні 2005 р. її підтримували 19,5 % громадян, а не підтримували – 59,2 %.

Коли ж ідеться про конкретні варіанти запровадження в Україні федеративної форми державного устрою (відокремлення певних регіонів, встановлення їх автономії чи створення на їх базі нових незалежних держав), то рівень суспільної підтримки ідеї федералізму ще більше знижується. Наприклад, ідею створення незалежної держави в південно-східних областях України підтримує 3,6 % громадян, а не підтримує – 79,4 %; ідею створення незалежної держави у західних областях України підтримує 5 %, а не підтримує – 78,8 %.

Загалом, федеративний шлях державного розвитку України підтримує лише 7,4 % громадян (2005 р. таких було 12,2 %), тоді як унітарний – 64,5 % (41,4 % з них бачить Україну

унітарною державою з тими повноваженнями регіонів, які є нині, 23,1 % – унітарною державою з розширеними повноваженнями регіонів).

Тож з огляду на фактичну неможливість відокремлення Криму від України як самостійної держави заява Ю. Мешкова про відокремлення Криму та його вступ до Митного союзу (МС) виглядає виключно як піар-хід. Вона не може розглядатися як черговий важель економічного тиску Росії для втягнення України до Митного союзу.

Варто нагадати, що українська влада досі стримано реагувала на заклики вступити до МС. Ще на початку 2010 р., незабаром після зміни влади в країні, Адміністрація Президента України заявила, що питання про приєднання до Митного союзу на порядку денному не стоїть. Нещодавно, щоправда, посол України в РФ В. Єльченко заявив, що приєднання все ж можливе, якщо в Євросоюзі, на співпрацю з яким орієнтується офіційний Київ, триватиме криза. «Нам хотілося б бачити Україну в Європейському Союзі – у такому, яким він був позавчора. Те, що відбувається в євросоні зараз, змушує замислитися», – зазначив дипломат під час спілкування зі студентами Московського державного лінгвістичного університету.

Утім, наступного ж дня директор департаменту інформаційної політики МЗС України О. Волошин запевнив, що Україна не розглядає питання про вступ до Митного союзу, проте продовжує пошуки можливого формату співпраці з цією організацією. «Ми просимо не створювати непотрібної інтриги навколо висловлювань посла України в Росії В. Єльченка, який є досвідченим дипломатом, який не звик давати однозначні прості відповіді на складні питання», – сказав О. Волошин.

Також він зазначив, що українське законодавство закріпило пріоритетність євроінтеграційного напрямку, що відображає волю більшості українців. «Питання про вступ до Митного союзу сьогодні не стоїть на порядку денному української зовнішньої політики. Говорити про те, що буде в тривалій перспективі, ми на сьогодні не вважаємо за доцільне», – підкреслив представник МЗС.

О. Волошин також додав, що Київ зосереджений на знаходженні такої формули взаємодії з Митним союзом, яка б збе-

регла й укріпила можливості українських експортерів на цьому величезному за значущістю ринку. «Одночасно завданням номер один для МЗС є підписання угоди про асоціацію з Євросоюзом, зокрема створення зони вільної торгівлі», – повідомив дипломат.

Разом з тим вище керівництво нашої держави не має однозначної позиції щодо перспектив вступу України до Митного союзу. Зокрема, позиція Президента щодо вступу України до Митного союзу протягом року змінилася в бік «зближення» до об'єднання. Так, у січні В. Янукович заявляв, що Україна ще не готова вступати до Митного союзу, і додавав, що розглядатиме питання про можливість приєднання до об'єднання не раніше ніж через рік. Проте вже у травні В. Янукович вирішив, що Україна зацікавлена в налагодженні співробітництва з Митним союзом і виступає за розвиток секторального співробітництва з об'єднанням у рамках єдиного економічного простору (Росія, Казахстан, Білорусь). У липні він підкреслив, що уважно вивчає діяльність Митного союзу й сподівається на зближення в принципах співпраці з членами об'єднання.

Під час останньої зустрічі з президентом Росії В. Путіним В. Янукович заявив, що співпраця з Митним союзом приносить користь українським товаровиробникам. «Ми повинні глибину цих відносин збільшувати, це буде приносити економіці лише користь», – наголосив український Президент.

Прем'єр-міністр М. Азаров на початку року припускав, що Україна приєднається до Митного союзу в рамках єдиного економічного простору у форматі «3+1». Пізніше він наголосив, що виключає можливість співпраці України з об'єднанням поза цією формулою. У жовтні Прем'єр заявив, що приєднання до Митного союзу в цілому відповідає національним інтересам України, оскільки близько 40 % міжнародного товарообігу України припадає на країни, що входять до Митного союзу. Але, з іншого боку, за словами М. Азарова, 30 % міжнародного товарообігу припадає на країни Євросоюзу, відповідно, приєднання до зони вільної торгівлі з ЄС і політична асоціація з ЄС теж відповідає національним інтересам України. Відтак він зазначив, що Ук-

раїна не хоче обирати між Митним союзом і зоною вільної торгівлі з ЄС, а хоче працювати з усіма, у тому числі й з країнами Азії.

У свою чергу міністр енергетики і вугільної промисловості Ю. Бойко запевнив, що Україна не торгуватиметься з Росією з приводу вступу до Митного союзу в обмін на зниження ціни на газ. Натомість, віце-прем'єр міністр С. Тігіпко не вірить, що Україна отримає дешевий газ без вступу до Митного союзу.

Перший віце-прем'єр В. Хорошковський наголошує на тому, що питання вступу України до Митного союзу Росії, Білорусі й Казахстану перебуває поза законом, однак ми не можемо відмовлятися від взаємовигідних економічних зв'язків зі східними партнерами.

Повертаючись до Криму, слід зауважити, що, на думку експертів, конфліктогенні питання цього регіону можуть бути вирішені українською владою шляхом формування такої кримської політики, яка б все більше втягувала Крим у проукраїнську орбіту, створюючи ще більш істотні стимули для існування в складі України та зменшуючи його тяжіння до Москви. Крим має величезний потенціал, яким треба розумно скористатися, надавши при цьому адекватну державну підтримку місцевій економіці, бізнесу, туризму – політичну, законодавчу, фінансову, культурну. Не останню роль у цьому процесі може зіграти намагання обмежити зовнішній вплив на ці процеси, за відсутності якого настрої серед населення Криму стали більш урівноваженими.

А. Рябоконт, соб. кор. «СІАЗ» НБУВ

К вопросу о единстве США

Во многих странах Запада все большей популярностью пользуются региональные движения за независимость. Вероятно, именно этим, в первую очередь, объясняется то внимание СМИ, которое было уделено электронным петициям о предоставлении независимости отдельным штатам США.

Напомним, 7 ноября на сайте общественной программы We The People, запущенной по инициативе самого Б. Обамы осенью 2011 г., появились электронные петиции о предоставлении независимости отдельным штатам США. К настоящему моменту на сайте насчитывается порядка 70 веб-петиций с подобными требованиями, семь из них собрали достаточное количество подписей для того, чтобы быть рассмотренными федеральными властями.

Каждый гражданин может оставить на этом сайте свое обращение (петицию) по тому вопросу, который кажется ему наиболее актуальным в данный момент. Если под обращением подписывается более 25 тыс. человек в течение 30 дней, администрация президента обязана рассмотреть вопрос и дать по нему официальный ответ. Большинство разнообразных петиций набирает несколько сот подписей, что, естественно, освобождает федеральное правительство от необходимости разбираться в «несущественных проблемах». Однако петиция по вопросу возможности отделения от США штата Техас собрала более 114 тыс. подписей. Аналогичные обращения от Луизианы – свыше 36 тыс., Флориды – 35 тыс. Штаты Джорджия, Теннесси, Алабама и Северная Каролина собрали более 30 тыс. голосов. Всего же под «сепаратистскими» обращениями подписалось почти 700 тыс. человек.

Разнообразные СМИ не замедлили подхватить «сенсацию». Правда, нечто подобное уже наблюдалось на страницах прессы несколько лет назад, когда о своем желании получить независимость от федерального центра заявляли индейцы Лакота. Кончилось тем, что в 2009 г. Б. Обама принял решение выплатить американским индейцам 3,4 млрд долл. в качестве компенсации за неправильное распределение доходов от земель, которые Лакота и другие индейские племена считают своими.

У нынешнего движения по сбору подписей под петициями с требованием выхода штатов из США перспектив еще меньше, чем у инициативы индейцев Лакота. Шесть из семи штатов, петиции которых набрали достаточное число подписей, – и без того дотационные (на них вместе приходится более 23 % дотаций федерального центра). Однако вряд ли феде-

ральные власти будут «накачивать деньгами» Алабаму и Джорджию, чтобы задобрить местных «сепаратистов» – слишком уж очевидно, что в «автономном плавании» шансов у них немного.

Заметное исключение представляет собой разве что Техас. В тexasской петиции сказано, что штат просит о предоставлении права мирного выхода из состава Соединенных Штатов Америки и возможности создать свое собственное новое правительство: «Как и ранее, Соединенные Штаты Америки страдают от экономических трудностей, происходящих от невнимания федерального правительства к вопросам реформирования как внутренних, так и зарубежных расходов. Граждане США страдают от вопиющего нарушения их прав, возникающих при применении NDAA, TSA и прочих актов. Учитывая, что штат Техас имеет сбалансированный бюджет и является 15-й по величине экономикой в мире, практически Техас вполне может отделиться от федерации, тем самым защитив права граждан на жизнь и вновь закрепив свои права и свободы в соответствии с подлинными идеями и убеждениями наших отцов-основателей, которые с некоторых пор не находят отклика у федерального правительства».

Отметим, что штат давно пугает федеральное правительство возможностью отделения. Последний раз эту «страшилку» использовал губернатор Техаса Р. Перри в апреле 2009 г. – тогда на съезде Чайной партии он заявил, что «техасцам может так осточертеть политика вашингтонских демократов, что им захочется отделиться». Правда, довольно скоро губернатор Техаса внезапно осознал, что идея сессии его больше не интересует. Сейчас же Р. Перри в осторожных выражениях подбадривает «подписантов», заявляя, что разделяет их «расстройство деятельностью федерального правительства», не забывая добавить, что «не должно происходить ничего, что может поколебать единство страны».

В разгар «сепаратистской кампании» Р. Перри Техас действительно демонстрировал завидные показатели: на его долю приходилось 75 % новых рабочих мест, появившихся в Америке в 2008–2009 гг., а уровень безработицы составлял 6,5 %

против 8,5 % по стране. Чувствуя себя хозяином положения, Р. Перри заявлял тогда: «Техас – уникальное место. Когда мы вошли в союз в 1845 г., одним из условий было, что мы сможем выйти, если решим сделать это».

На самом деле юридических оснований для выхода отдельных штатов из состава федерации не существует. По иронии судьбы, окончательное решение по этому вопросу было принято Верховным судом США по делу «Техас против Уайта» в 1868 г. Тогда суд постановил, что слово «штат» отнюдь не означает «суверенное государство», и подтвердил, что штаты не имеют права провозглашать независимость от США.

У Техаса, впрочем, остались некоторые привилегии – при вхождении в союз техасцы закрепили за собой право на разделение (на пять отдельных штатов). Кроме того, Техас сохранил за собой право на владение землей и ее недрами (все полезные ископаемые, в том числе, естественно, нефть, не принадлежат федеральному правительству, а являются общественной собственностью).

У других штатов, чьи жители подали петиции об отделении, даже таких привилегий нет. Так что рассчитывать «сепаратистам» особенно не на что. Разве что на вежливый ответ из Администрации президента, где наверняка будет упомянуто решение Верховного суда по делу «Техас против Уайта».

Комментируя ситуацию, профессор американской истории Массачусетского технологического института П. Мэйер обратила внимание на то, что было бы ошибкой говорить о подаче электронных петиций о выходе из США штатами. «Ни один из штатов не подал формальной петиции. Если я правильно понимаю, речь идет о том, что 675 тыс. людей подписали 69 электронных петиций о выходе штатов из союза, и эти люди живут в разных штатах, но официальных петиций на уровне штатов не было. Кроме того, на фоне общего населения в 300,7 млн человек – это очень немного. Только в семи штатах петициям удалось собрать по 25 тыс. подписей. Больше всего было подписей в Техасе, чей губернатор, однако, выступает резко против идеи отделения», – подчеркнула П. Мэйер.

По ее словам, для того чтобы штат смог выйти из состава страны, он должен собрать съезд специально выбранных

представителей, который в американской конституционной практике будет представлять народ при исполнении суверенной власти. Конституции обычно пишутся членами такого рода съездов, и американская Конституция была ратифицирована специальными съездами, созданными во всех штатах, которые входили в союз на момент 1787–1788 гг. Когда штат Южная Каролина решил выйти из состава страны в декабре 1860 г., решение было принято на голосовании во время специального съезда, аннулировавшего ратификацию Конституции, которая была принята на другом специальном съезде в 1788 г. Так что это очень не просто.

А что касается последних петиций, то, по мнению большинства экспертов, это был просто способ выразить свой протест сторонниками М. Ромни против результата выборов. Отметим при этом, что петиции с требованием независимости поступают в Белый дом регулярно практически из каждого штата США. Количество сторонников независимости того или иного штата в целом по стране достигает 700 тыс. Однако это всего лишь 0,2 % от общей численности населения США, составляющего 312 млн человек. Даже в Техасе, где петицию подписали 118 тыс. человек, число сторонников отделения не превышает 0,5 %.

Все это существенно отличается от ситуации в Шотландии, Каталонии или Квебеке, где у власти находятся сторонники независимости, стремящиеся вынести вопрос на референдум. В составе Бельгии, Италии и Франции есть регионы, жители которых требуют отделения от страны. Народы, настаивающие на собственной территориальной независимости, проживают в ряде стран бывшего СССР, а также Китае, где сепаратистские настроения сильны в Синцзяне и Тибете.

«У Америки – исключительно сильное чувство гражданского национализма», – считает профессор лондонского Королевского колледжа А. Ливен. По его словам, убежденность в превосходстве американской системы государственного устройства прививается жителям страны с ранних лет.

Разговоры о территориальной независимости в США неизбежно вызывают болезненные ассоциации с Гражданской

войной 1861 г. Школьники в разных концах США начинают свой день с клятвы верности государственному флагу, произнося слова о «единой и неделимой нации».

Еще один важный фактор, препятствующий распаду страны, – существование федеральной Конституции, дающей штатам значительную автономию.

Позиція влади, політичних партій, громадських організацій

Європейська комісія «За демократію через право» (Венеціанська комісія) стурбована ухваленим парламентом України законом про всеукраїнський референдум, який дає змогу змінювати Конституцію на референдумі.

«Багато учасників сьогоднішнього засідання Асамблеї висловили стурбованість щодо нового закону про референдум, завдяки якому зміни до Конституції можна буде вносити на референдумі. Це питання також дуже сильно непокоїть Венеціанську комісію», – зазначив секретар Венеціанської комісії Т. Маркерт. Він наголосив, що Конституцію має ухвалювати більшість у парламенті на основі широкого консенсусу, а референдум може бути лише доповненням у цьому процесі.

У свою чергу радник Президента України М. Ставнійчук запевнила представника Венеціанської комісії, що майбутні зміни до Конституції України прийматимуть лише в тому порядку, який передбачено в самій Конституції, тобто у Верховній Раді України (*NEWSRU* (<http://newsru.ua/ukraine/06dec2012/venkom.html>). – 2012. – 6.12).

Радник Президента, керівник Головного управління Адміністрації Президента з питань конституційно-правової модернізації, секретар Конституційної Асамблеї (КА) М. Ставнійчук запевнила, що експерти Венеціанської комісії відзначили позитивну тенденцію в роботі КА.

За її словами, секретар Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанська комісія) Т. Маркерт доніс два месиджі до членів КА.

«Перший месидж, дійсно, але це не був перший, бо це був другий, стосувався стурбованості щодо можливості не в парламентський, не в конституційний спосіб розглядати (внесення змін до Конституції шляхом референдуму. – Ред.), але про ці ініціативи сьогодні не йдеться, прийнято лише закон», – сказала М. Ставніччук.

З іншого боку, додала вона, Т. Маркерт сказав, що йому подобається, як працює Конституційна Асамблея. «Йому сподобалася атмосфера, у якій обговорювалися всі питання вільно, йому сподобався рівень дискусії, він про це відверто сказав», – наголосила секретар КА.

М. Ставніччук підкреслила, що «всі експерти Венеційської комісії без виключень відзначили дуже позитивну тенденцію щодо тих пропозицій, які стосуються змін до Конституції України в частині правосуддя, які сьогодні напрацьовуються в Конституційній Асамблеї» (*УкрІнформ* (http://www.ukrinform.ua/ukr/news/stavniychuk_kage_shcho_venetsianskiy_komi_siii_spodobalasya_robota_konstitutsiyanoi_asambleii_1777463). – 2012. – 9.12).

Заявление Совета иностранных дел ЕС свидетельствует о том, что Европа заинтересована в проведении конституционной реформы в Украине и считает ее одной из важнейших составляющих на пути евроинтеграции Украины. Такое мнение высказал народный депутат, член парламентской фракции Партии регионов, председатель подкомитета по вопросам судоустройства и статуса судей Комитета Верховной Рады по вопросам правосудия Д. Шпенев.

Парламентарий напомнил, что в своем заявлении от 10 декабря Совет иностранных дел ЕС выразил надежду на проведение в Украине конституционной реформы. «Подготовкой такой реформы с мая 2012 г. занимается Конституционная Ассамблея – специальный вспомогательный орган при Прези-

денте Украины. О том, насколько высоко Европа оценивает эффективность данного органа, говорит выступление секретаря Венецианской комиссии во время третьего пленарного заседания КА, 6 декабря 2012 г. В нем он отметил наличие дискуссии в работе, открытый характер деятельности, а также высоко оценил наработки комиссий КА в части судебной реформы, которая является одним из приоритетов в процессе конституционно-правовой модернизации, и над которой сейчас сосредоточена работа всех комиссий Конституционной Ассамблеи», – отметил Д. Шпенев. По его мнению, очень важным является то, что Конституционная Ассамблея не является закрытым органом, она информирует о текущих событиях и привлекает к своей деятельности широкую общественность через «Дискуссионный форум».

«В Европе отмечают положительные результаты в сфере реформирования украинского законодательства. В частности, Совет иностранных дел ЕС приветствовал вступление в силу Уголовно-процессуального кодекса Украины, законодательства относительно адвокатуры и создания национального механизма предупреждения пыток. Это свидетельствует о правильности курса реформ, проводимых украинской властью в отмеченных сферах. Уверен, что и конституционная реформа в нашей стране будет проведена на самом высоком уровне, и это станет очередным реальным значительным шагом навстречу евроинтеграции», – подытожил политик (*МинПром* (<http://minprom.ua/news/111147.html>)). – 2012. – 11.12).

В случае незаконного изменения Конституции Украины секретарь Конституционной Ассамблеи, советник Президента Украины М. Ставнийчук готова уйти в отставку. Об этом она заявила в эфире 5 канала.

«Я уйду в отставку, если внесение изменений в Конституцию будет совершено способом, не предусмотренным главным законом страны», – заявила М. Ставнийчук.

Также она сообщила, что на заседаниях Конституционной Ассамблеи говорится о том, что внесение изменений в Кон-

ституцию с помощью референдума невозможно. По ее мнению, только конституционное большинство Верховной Рады может принимать изменения в Конституцию. «Конституционная Ассамблея работает в правильном направлении, открыто, прозрачно, закрытых тем нет», – отмечает М. Ставнийчук (*Независимое Бюро Новостей* (<http://nbnews.com.ua/news/69276>)). – 2012. – 7.12).

В Конституционной Ассамблее должны быть представлены оппозиционные политсилы, прошедшие в Верховную Раду седьмого созыва. Об этом 6 декабря в ходе заседания Конституционной Ассамблеи заявила ее секретарь, советник Президента М. Ставнийчук, передает корреспондент НБН.

«В Конституционной Ассамблее обязательно должны быть представлены все оппозиционные политсилы, прошедшие в Верховную Раду седьмого созыва: УДАР, “Фронт змін”, “Батьківщина”, “Свобода”», – заявила М. Ставнийчук.

По ее словам, таким образом в работе КА может быть достигнут консенсус всех политических сил, и решения Конституционной Ассамблеи будут полностью легитимны, как получившие широкую поддержку (*Независимое Бюро Новостей* (<http://nbnews.com.ua/news/69030>)). – 2012. – 6.12).

Экс-судья Конституционного Суда Н. Козюбра считает, что принятый закон о всеукраинском референдуме противоречит Конституции. Об этом он заявил на заседании президентской Конституционной Ассамблеи 6 декабря, сообщает корреспондент «Главкома».

Н. Козюбра считает, что Конституционная Ассамблея не может стоять в стороне вопроса о референдуме. «Мы не можем не догадываться, каким образом будет приниматься Конституция, наработанная в КА. Если ее примут в обход действующей Конституции и 13-го ее раздела, то наша работа бесперспективна. Подписанный Президентом закон о всеукраинском референдуме содержит множество нарушений Конституции.

Мы должны сегодня выразить свое мнение по этому закону», – заявил экс-судья.

Напомним, Н. Козюбра был членом Конституционного Суда, который в свое время не позволил Л. Кучме менять Конституцию на референдуме в обход Верховной Рады (*Главком* (<http://glavcom.ua/news/100973.html>). – 2012. – 6.12).

Руководство страны на практике рассчитывает на сценарий одноразовости закона о референдуме. Об этом в эфире 5 канала заявил народный депутат из фракции «БЮТ – Батьківщина» Ю. Ганущак.

В свою очередь секретарь Конституционной Ассамблеи М. Ставнийчук сказала, что ей «ничего не известно об этом сценарии».

«Выписанный в Конституции порядок внесения изменений очень тяжелый. Он даже простые вопросы, те, которые не очень политизированы, не решит. Но значительно более простой путь, то есть внести изменения в порядке внесения изменений Конституции, которые немножко облегчают этот путь», – подчеркнул Ю. Ганущак (*Газета.ua* (http://gazeta.ua/ru/articles/politics/_na-praktike-rasschityvaetsya-scenarij-odnorazovosti-zakona-o-referendume-byutove/471507)>*Gazeta.ua*). – 2012. – 8.12).

Венецианская комиссия одобрила предложение Конституционной Ассамблеи относительно назначения судей по рекомендации Совета судей Украины, однако обеспокоена усилением роли Президента. Об этом сказала А. Сухоцкая во время заседания КА.

«В выводах Венецианской комиссии выделяются вопросы назначения судей, роль парламента в назначении судей, роли и состава Высшего совета юстиции, неприкосновенности судей. Мы уверены, что назначение судей – это не тот вопрос, который должен решать парламент. Согласно предложенным позициям, судьи в Украине назначаются и увольняются с

должности по представлению Совета юстиции. Но сейчас, когда мы анализируем вопрос, мы думаем, какой же является роль Президента, может ли он накладывать вето? Это нечетко прописано, нужно отметить, что основную роль играет Совет юстиции, а Президенту остается церемониальная роль. Пока этого нет и мы видим только усиление роли Президента».

А. Сухоцкая отметила, что над этим вопросом еще стоит поработать и проверить все. По ее мнению, также важна проблема испытательного срока для судей. Согласно этому, первый раз судей могут выбирать только на пять лет.

«Одна из основных проблем – назначение судей на ограниченный период времени. Мы думаем, что это угрожает независимости судей. Пять лет – слишком долгий срок. Судьи могут чувствовать себя под давлением, сейчас Венецианская комиссия против назначения судей на временный период».

А. Сухоцкая также отметила, что важным является и вопрос неприкосновенности судей и в нем важную роль должна играть Верховная Рада, которая своим решением может снимать эту неприкосновенность лишь при условии соответствующего судебного приговора.

Также у А. Сухоцкой возникли вопросы относительно определения состава Высшего совета юстиции. Ведь в предложении председателя Комиссии по вопросам правосудия В. Маляренко указано, что в Высший совет юстиции должен входить и Генпрокурор Украины. «Я не знаю, так ли это должно быть», – сказала она (*Gazeta.ua* (http://gazeta.ua/ru/articles/politics/_rol-prezidenta-v-naznachenii-sudej-propisana-nechetko-venecijska-komissiya/471269)>*Gazeta.ua*). – 2012. – 6.12).

Як зауважив після закінчення засідання член Конституційної Асамблеї, доктор юридичних наук, президент Інституту правової політики та міністр юстиції України (2007–2010) М. Оніщук, позиції Адміністрації Президента й Комісії з питань правосуддя дають змогу розраховувати

на вироблення консенсусного бачення глибини й змісту конституційної модернізації правосуддя в Україні.

Такий оптимізм ґрунтується на готовності робочої групи, утвореної АП, керівником якої є А. Портнов, до пошуку погоджених рішень і підходів, які відповідатимуть усталеним європейським стандартам організації і здійснення правосуддя, а також рекомендаціям Венеціанської комісії.

«Ідеться насамперед про кроки, що мають на меті посилення гарантій незалежності суддів, зокрема ліквідацію чи істотне скорочення випробувального терміну при призначенні на посаду судді (так зване призначення на посаду судді вперше). Це стосується й усунення політичних інститутів (Верховної Ради та Президента) з процедури призначення і звільнення судді, а також просування їх по кар'єрі», – розповів М. Онішук.

Практично збіглися позиції сторін і в питаннях доступу до суддівської професії, а саме: конституалізації принципу конкурентності в зайнятті суддівських посад, збільшення вікового цензу й професійного стажу як умови для зайняття посади судді.

Узгодженими виглядають також бачення щодо зосередження функцій судового керування (судової організації) у Вищій раді юстиції України (ВРЮ). При цьому порядок формування останньої істотно змінюється насамперед за рахунок забезпечення більшості в складі ВРЮ суддів, що обираються суддівським корпусом (*JeyNews* (<http://jeynews.com.ua/news/d0/76091>)). – 2012. – 9.12).

Коментар

Конституційна Асамблея, замість розробки комплексної конституційної реформи, узялася за розгляд законопроекту про внесення змін у Конституцію від Банкової.

Документ, представлений радником Президента А. Портновим, стосується судової реформи.

Законопроектом пропонується змінити вікові обмеження для кандидатів на посаду судді, а також для суддів – нижній поріг для призначення на посаду судді підняти з 25 до 30 років, а граничний вік перебування на посаді – з 65 до 70 років.

Для новопризначених суддів підвищуються вимоги щодо досвіду роботи у сфері юриспруденції – у судді має бути як мінімум п'ять років практики (сьогодні три роки). При цьому новий суддя одразу буде призначати-

ся безстроково. Сьогодні, як відомо, для суддів, призначених уперше, діє п'ятирічний випробний термін, на якому, зокрема, перебував суддя Кіреєв під час суду над Ю. Тимошенко.

Ще одне нововведення полягає в тому, що для створення, ліквідації й реорганізації судів загальної юрисдикції щораз буде вимагатися прийняття Верховною Радою окремого закону (нині для цього достатньо Указу Президента).

Як очікується, Конституційна Асамблея затвердить цей документ на своєму наступному засіданні. «Він буде поданий у парламент тільки після того, як пройде експертизу Конституційної Асамблеї і Венеціанської комісії», – пообіцяв, виступаючи на засіданні, А. Портнов.

«Очевидно, проект не може бути прийнятий у тому вигляді, що є зараз, він вимагає змін і доповнень, і Конституційна Асамблея має намір його розглянути. Але він є гарною базою для роботи – запропоновані зміни поліпшать судову систему», – заявив секретар Венеціанської комісії Т. Маркерт.

Не маючи претензій до тексту документа, співрозмовники видання стурбовані тим, що в КА вже другий раз надходять законопроекти, розроблені за її межами. На минулому засіданні КА довелося затвердити проект, запропонований Кабміном.

«На жаль, КА стає усе більше схожа на комісію О. Лавриновича (у 2011 р. займалася підготовкою закону про вибори народних депутатів), завдання якої полягало в тому, щоб затверджувати ідеї Банкової», – поділився з виданням високопоставлений європейський дипломат (*Українська правда* (<http://www.prawda.com.ua/news/2012/12/7/6978932>). – 2012. – 7.12).

Голова Комісії з питань правосуддя Конституційної Асамблеї В. Маляренко під час круглого столу КА наголосив, що суддів в Україні ні в якому випадку не можна призначати безстроково.

«У радянські часи суддів обирали на п'ять років. Відмінити такий термін означає – випустити джина на вільні хліби. Призначення суддів безстроково загрожує Україні не менше, ніж інші проблеми», – зауважив він. На думку В. Маляренка, діюче законодавство України містить розмиті позиції щодо відповідальності суддів. «Є відповідальність за порушення присяги. Але це поняття розмите. У всій Європі президенти й судді складають присягу. Але за порушення не відповідають. А відповідають за конкретні речі. Це формулювання розмите, під нього можна підтягнути будь-що», – наголосив експерт.

В. Малярнеко вважає, що за допомогою цього формулювання суддями можна маніпулювати. Також голова Комісії з питань правосуддя сказав, що першочерговим завданням є реанімувати вищий суд. «Я пропрацював у вищому суді 22 роки. Мені боляче дивитися на те, що з ним зараз відбувається. Вищий суд сьогодні формує філософію правосуддя. Його потрібно реанімувати, і це є питанням номер один сьогодні», – додав він (*Gazeta.ua* (http://gazeta.ua/articles/politics/_v-konstitucijnij-asambleji-pobachili-neabiyaku-zagrozu-v-priznachenni-suddiv-na-/471271). – 2012. – 6.12).

В феврале – марте следующего года Конституционная Ассамблея завершит создание концепции внесения изменений в Конституцию Украины. Об этом во время заседания сообщил председатель Конституционной Ассамблеи (КА) Л. Кравчук.

«Работа Конституционной Ассамблеи продолжается. Все комиссии работают, все ассамблеи работают. Я думаю, в феврале – марте выйдем на завершение концепции внесения изменений в Конституцию», – отметил он.

Л. Кравчук также добавил, что КА рассматривает свою основную задачу, внесение изменений в Конституцию Украины, только в связи с реальными проблемами в украинском обществе. «Есть мнение, что КА должна рассматривать лишь вопрос изменений в Конституцию, а текущие проблемы оставлять без внимания. Но мы должны работать во взаимодействии с проблемами украинской жизни», – считает экс-президент.

Л. Кравчук рассказал, что встречаясь с иностранными коллегами, неоднократно слышал эту мысль о необходимости реформ в стране. Наконец, власть прислушивалась к ним. Определив основные приоритеты, реформы правовой системы и местного самоуправления (*Gazeta.ua* (http://gazeta.ua/ru/articles/politics/_kravchuk-planiruet-zavershit-sozdanie-koncepcii-izmenenij-v-konstituciyu-za-nesk/471121)»*Gazeta.ua*). – 2012. – 6.12).

Партія УДАР не має намірів делегувати своїх представників до Конституційної Асамблеї. Оскільки вважає цей орган, створення якого не передбачене Конституцією України, повністю підконтрольним Президенту. Про це сказав В. Кличко на зустрічі з представниками Венеціанської комісії, повідомили УНН у прес-службі політсили.

Лідер партії УДАР зазначив, що створювали КА для того, щоб змінювати Основний закон країни виключно в інтересах Президента В. Януковича й посилення його влади. Тому УДАР у цьому участі не братиме.

Представників Венеціанської комісії цікавила й думка опозиції щодо закону про референдум і можливості змінювати українську Конституцію через референдум. В УДАРі вважають, що спроба внесення змін через плебісцит – це теж намагання влади підлаштувати всі закони в країні, включаючи основний, під свої інтереси й призведе до утвердження авторитаризму в державі. «Зміни до Конституції, як, власне, передбачено Конституцією, повинен ухвалювати парламент, – підкреслив В. Кличко.

Також однією з тем на зустрічі була проблема незалежності українських судів. Сьогодні судову систему в Україні не можна вважати незалежною і неупередженою, вважають в УДАРі. Тому ця сфера вкрай потребує серйозних змін. Для забезпечення незалежності судів у партії називають необхідним: незалежне фінансування, гарантії від необгрунтованого звільнення суддів, невідворотність покарання за винесення завідомо неправосудних рішень, забезпечення обрання, а не призначення суддів на адміністративні посади в судах (*УНН <http://www.unn.com.ua/uk/news/1167903-udar-ne-pide-do-konstitutsiynoyi-asambleyi-klichko>*). – 2012. – 7.12).

Конституційна Асамблея не повинна змовчати, коли Верховна Рада приймає антиконституційний закон про всеукраїнський референдум. Про це у коментарі Gazeta.ua сказав член КА І. Коліушко.

«Закон про референдум змінив правила гри, які ми уявляли, коли формувалася КА. На мій погляд, КА не має промовчати з цього приводу. Це не стосується Конституційного Суду, чи ще чогось – кожен робить свою справу. Конституційний Суд вирішує питання про неконституційність офіційно. Але кожен громадянин, а особливо провідні юристи України, коли приймають неконституційний закон, повинні хоча б щось сказати, висловити свою стурбованість, нагадати, що ми все ж таки керуємося Конституцією», – сказав він.

І. Коліушко розповів, що його доповідь не захотіли вислухати. «Уранці проголосували, що моя доповідь є в порядку денному. У розділі “Різне”. Я чекав, але коли прийшов час мого слова, Леонід Макарович сказав: “Ну так, ми доручаємо це питання комісії”. І закрив засідання. Ясно, що це комусь вигідно, а комусь – ні. Я хотів толком пояснити аудиторії всі загрози закону про референдум», – поскаржився він (*Gazeta.ua* (http://gazeta.ua/ru/articles/politics/_konstitucionnaya-assambleya-ne-imeet-prava-molchat-kogda-rada-prinimaet-nekonsti/471258). – 2012. – 6.12).

Коментар

Один з очільників «Фронту змін» А. Пишний у своїй колонці на сайті «Української правди» зазначає, що ухвалення закону може мати на меті внесення змін чи ухвалення нової Конституції в обхід парламенту, хоча це й суперечить діючим конституційним нормам.

Також його турбує той факт, що такий важливий документ було ухвалено в останні дні повноважень. Серед інших хиб документа А. Пишний називає:

- формування комісій, цілком підконтрольних владній вертикалі;
- можливість винесення на референдум питань, що порушують незалежність країни;
- можливість голосування на референдумі за відокремлення від України частин території в результаті так званого ратифікаційного референдуму;
- відсутність законодавчо закріпленого тривалого терміну агітаційної кампанії для забезпечення поінформованості громадян із суті питань, що виносяться на референдум;
- нерівні умови ведення агітації й контрагітації (висвітлення позиції Президента і Верховної Ради щодо питань референдуму не вважатимуться агітацією);
- можливість винесення необмеженої кількості питань на референдум тощо.

Експерт Центру політико-правових реформ Я. Журба акцентує увагу на нелегітимності процедури ухваленого закону. Зокрема, вона зазначає, що законопроект № 6278 «Про всеукраїнський референдум» вніс до парламенту депутат-«регіонал» ще 29 квітня 2010 р., а вже 3 червня його ухвалили у першому читанні. 9 липня 2010 р. законопроект розглядали в другому читанні. Однак не лише опозиція, а й «литвинівці» й комуністи підтримали доленосну 24-ту поправку Ключковського, яка виключала можливість скасування чи ухвалення Конституції на референдумі. «Не виключено, що визначальним для багатьох стали не сентименти про долю українського парламентаризму, а переживання щодо девальвації вартості належних їм депутатських карток. Адже в разі ухвалення закону роль парламенту зводиться нанівець. Усе, що він відмовиться слухняно проголосувати, можна буде прийняти на референдумі», – зазначає експерт Центру політико-правових реформ.

Проте після парламентських виборів, коли голосування за Закон «Про всеукраїнський референдум» уже ніяк вже не впливало на результати виборів, він був ухвалений блискавично, а отже, з усіма можливими порушеннями процедури, чим уже мало кого можна здивувати, та ще й у редакції першого читання.

Критика підписаного главою держави Закону прозвучала й з уст **народного депутата України (Партія регіонів) С. Головатого**. Зокрема, він заявив, що наслідком дії Закону «Про всеукраїнський референдум» може бути зникнення Української держави, тому що на референдум, згідно із цим Законом, може бути винесено будь-яке питання. Тож більшість оглядачів доходять висновку, що ухвалений Закон «Про всеукраїнський референдум» – це механізм узурпації влади в руках Президента й реальна альтернатива конституційній більшості в 300 депутатів у Верховній Раді.

Водночас мало хто акцентує увагу на тому, що з ухваленням Закону «Про всеукраїнський референдум» втратив чинність Закон «Про всеукраїнський та місцеві референдуми», що його ухвалили ще 3 липня 1991 р. У правовому полі України утворився вакуум у питанні проведення місцевих референдумів.

За даними Міністерства юстиції України, з 1991 по 2009 р. в Україні було проведено 150 місцевих референдумів: 50 – з питань адміністративно-територіального устрою; 34 – з питань зміни назви населеного пункту; 31 – з інституційних питань, включаючи дострокове припинення повноважень представницьких органів місцевого самоврядування; 13 – з питань благоустрою населених пунктів; 12 – із земельних питань; 10 – з інших питань.

Попри високу ймовірність ухвалення популістичних рішень і перекладання відповідальності на членів громади за непопулярні, інститут місцевого референдуму є прямим і найбільш загальним механізмом прямої демократії. Він дає змогу стимулювати соціальну активність громадян і формує у членів громади культуру залучення до процесу ухвалення владних рішень. Також місцевий референдум є хорошою можливістю всебічно проаналізувати та обговорити найбільш проблемні питання громади, а

інколи – єдиним способом легітимно вирішити тривалі конфлікти на місцях (*ВолиньPost* (<http://www.volynpost.com/articles/196-povernit-mis-cevyj-referendum>)). – 2012. – 8.12).

Во время торжеств по случаю Дня чествования работников суда Президент Украины В. Янукович выразил надежду, что изменения в Основной закон Украины будут иметь общественный характер.

В. Янукович отметил, что во время наработки изменений в Конституцию Украины должны быть учтены беспристрастность и верховенство права в деятельности судебной системы. «Надеюсь, что Конституционная Ассамблея предложит изменения в Основной закон Украины, которые будут иметь общественный характер и отражать ожидаемые обществом и судебским сообществом изменения», – заявил Президент (*Подробности* (<http://podrobnosti.ua/power/2012/12/14/876551.html>)). – 2012. – 14.12).

Председатель Верховной Рады АРК В. Константинов принял участие в торжественном заседании Верховной Рады Украины по случаю принесения присяги новоизбранными народными депутатами и открытия первой сессии седьмого созыва. Об этом сообщила пресс-служба парламента Крыма.

Спикер выразил надежду на укрепление взаимоотношений высшего законодательного органа страны и представительного органа автономии. Парламент Крыма уже принял обращение в Верховную Раду Украины о создании специальной комиссии по вопросам АРК. «В рамках действующей Конституционной Ассамблеи необходимо выработать механизмы расширения полномочий Автономной Республики Крым и местных советов, которые дадут толчок в развитии автономии, улучшении жизни каждого крымчанина. В этой работе мы рассчитываем на помощь народных депутатов Украины – крымчан», – отметил В. Константинов.

Он также подчеркнул важность введения децентрализации распределения средств. «Одним из этапов децентрализации

могло бы стать реальное распределение субвенций на социально-экономическое развитие депутатами советов всех уровней. Необходимо привлекать к решению проблем территориальных громад как можно большее количество депутатов, местное сообщество. Это – то народовластие, которое должно быть», – заключил глава парламента.

Напомним, 28 ноября парламент Крыма принял обращение в Верховную Раду Украины о создании Временной специальной комиссии по делам АРК (КИА (<http://www.kianews.com.ua/node/51120>). – 2012. – 13.12).

В. Медведчук считает, что население Украины не поддержит идею президентской республики.

«Могу с уверенностью сказать, что наши люди этого не поддержат. Как юрист и как специалист в теории государственного и конституционного права хочу отметить, что на сегодня у нас по факту не президентско-парламентская форма правления, а президентская. Концентрация власти в одних руках достигла своего максимума. Это то, с чем я боролся, начиная с конца 90-х годов XX ст. Когда создавалось первое парламентское большинство в результате “бархатной” революции, с разработки реформ и создания первой коалиции, принятия законов о пропорциональной системе выборов как в парламентах, так и в местные органы, и в конце концов – принятия в 2004 г. конституционной реформы.

Беда Украины в том, что идет постоянная борьба за булаву – за главную должность страны, потому что она дает возможность контролировать всю систему власти – исполнительную, законодательную и судебную. Так при распределении полномочий ветвей власти быть не должно. Это – псевдодемократия!

С 2006 по 2010 г. – четыре года Украина жила в условиях реальной демократии, имея парламентско-президентскую форму правления. Сколько было нареканий и критики! Мол, Ющенко и Тимошенко не могут поделить власть... Но ведь были центры власти, а когда они есть, и если они конституционные, то это исключает зависимость ветвей власти друг от

друга. А после отмены конституционной реформы снова произошла концентрация власти в одних руках – как это было во времена Л. Кучмы. И эта концентрация власти стала работать против развития демократии и государства в целом», – отмечает политик (*Russkie.Org* <http://www.russkie.org/index.php?module=fullitem&id=27894>). – 2012. – 14.12).

У Верховній Раді України зареєстровано проект закону України № 0976 від 12 грудня 2012 р., ініційований народними депутатами шостого скликання В. Януковичем і О. Лавриновичем. Законопроект передбачає можливість затримання Президента тільки за згоди ВР.

Текст законопроекту «Про внесення змін до Конституції України» (щодо гарантії недоторканності для окремих посадових осіб) опубліковано на офіційному сайті Верховної Ради.

Пропонується внести зміни в ст. 105 Конституції України й передбачити, що «Президент України не може бути без згоди Верховної Ради України затриманий чи заарештований до набуття чинності звинувачувального вироку суду щодо нього». При цьому зі ст. 105 Конституції України пропонується вилучити слова: «Якщо тільки Президент України не був усунений з поста в порядку імпічменту».

При цьому законопроект пропонує дати змогу заарештовувати нардепів без згоди Верховної Ради після обвинувального вироку суду. Згідно з документом, ч. 3 ст. 80 Конституції України, якою визначається недоторканність депутатів ВР, пропонується викласти в такій редакції: «Народний депутат України не може бути без згоди Верховної Ради України затриманий чи заарештований до набуття чинності звинувачувального вироку суду щодо нього». У чинній версії фрази «до набуття чинності звинувачувального вироку суду щодо нього» немає.

«Прийняття запропонованих змін надасть можливість... унеможливити використання недоторканності для уникнення відповідальності за порушення закону», – говориться в пояснювальній записці до документа.

Варто зазначити, що документ було створено 3 жовтня 2008 р., висновок комітету було отримано 21 червня 2012 р., однак отриманий Верховною Радою він був лише 12 грудня.

Нагадаємо, Верховна Рада вже робила спроби обмежити недоторканність депутатів. Законопроектом, який ВР прийняла 5 липня і направила до КСУ, пропонувалося виключити з чинної редакції Конституції України ч. 1 ст. 80, згідно з якою «народним депутатам України гарантується депутатська недоторканність», а ч. 3 цієї статті викласти в новій редакції, згідно з якою «народний депутат України не може бути без згоди Верховної Ради України затриманий чи заарештований до набуття чинності звинувачувального вироку суду щодо нього». У ч. 3 ст. 105 запропоновано виключити слова «якщо тільки Президент України не був усунений з поста в порядку імпичменту» (*Вголос* (<http://vgolos.com.ua/politic/news/49944.html>). – 2012. – 14.12).

Конституційна Асамблея планує запропонувати зміни до Основного закону України в частині реформування системи правоохоронних органів. Про це в коментарі УКРІНФОРМу заявив голова Комісії Конституційної Асамблеї з питань правоохоронної діяльності, президент Національної академії правових наук України, ректор Національної юридичної академії ім. Я. Мудрого В. Тацій.

«Конституційна Асамблея запропонує зміни до Основного закону стосовно реформування системи правоохоронних органів і подасть відповідні пропозиції на розгляд Президентіві України В. Януковичу», – сказав В. Тацій.

За його словами, нині до правоохоронних органів можна зарахувати від 17 до 80 сфер діяльності міністерств і відомств, тому напередодні реформування варто провести систематизацію правоохоронної сфери, що дасть змогу внести додаткове регламентування в законодавстві.

«Лише зараз Конституційна Асамблея відкрила дорогу до вдосконалення Основного закону й потрібних державно-конституційних обмежень. Це внесе системність, упорядко-

ваність і передбачуваність у діяльність правоохоронців», – резюмував голова комісії КА (*УКРІНФОРМ* (<http://www.ukrinform.ua>)). – 2012. – 18.12).

Робота Конституційної Асамблеї має гласний характер, тому кожен громадянин України може долучитися до процесу змін основного документа. Про це заявив голова Комісії Конституційної Асамблеї з питань правоохоронної діяльності, президент Національної академії правових наук України, ректор Національної юридичної академії ім. Я. Мудрого В. Тацій в інтерв'ю газети «Голос України».

«Справжня Конституція має бути компромісом не тільки серед політичних сил, але ширше – усього суспільства, – сказав він. – Принципово важливо, щоб робота Конституційної Асамблеї носила гласний характер, а кожен бажаючий міг долучитися до процесу змін». За його словами, наразі це вже відбувається через сайт Конституційної Асамблеї.

В. Тацій запевнив, що кожен громадянин України може не тільки надіслати звернення до КА, а й бути певним, що його пропозиції розглянуть. «Ми ставимо за мету: “Конституцію пише народ України!” – і маємо на увазі не просте оновлення конституційного тексту, а сприяння відкритому, легітимному конституційному процесу консолідації суспільства й правовому розвитку нашої держави», – наголосив він.

Голова комісії КА також висловив занепокоєння, що до діяльності Конституційної Асамблеї досі не долучилися представники ряду опозиційних політичних сил. Однак, на його переконання, їх побоювання, що ця робота носитиме кон'юнктурний характер, не справдилися. «Триває постійний суспільний діалог. Тому важливо, щоб учасниками дискусій були представники всіх партій, яким громадяни висловили довіру», – підсумував фахівець (*Українська правда* (<http://www.pravda.com.ua>)). – 2012. – 18.12).

Голова Верховної Ради України В. Рибак вважає, що нову редакцію Конституції повинен приймати парламент.

Про це В. Рибак заявив, відповідаючи на запитання журналу «Віче». «На референдумі Конституцію, на мій погляд, приймати неможливо. Конституція повинна прийматися у Верховній Раді України», – сказав він.

За словами керівника парламенту, робота над внесенням змін до Основного закону є дуже складним процесом, у якому мають брати участь фахівці. Також, на думку В. Рибак, конституційний процес потребує громадського обговорення і розгляду в профільних парламентських комітетах. При цьому Голова Верховної Ради не виключив, що деякі питання можуть бути винесені на референдум (*Офіційний веб-портал Верховної Ради України (<http://portal.rada.gov.ua>)*). – 2012. – 19.12).

В закон про референдум еще могут вноситься определенные изменения. Такое мнение Gazeta.ua выразил народный депутат от Партии регионов В. Олійник, комментируя заявление спикера В. Рибак о том, что новую редакцию Конституции должен принимать парламент и это не может быть решено на референдуме.

«Регионал» подчеркнул, что ничего такого, что противоречит закону о референдуме, в этом нет. «В 13-й главе Конституции четко прописана процедура. Ее не обойти. Тем более, сегодня есть Конституционная Ассамблея, которая делает определенные наработки. И как мы их будем реализовывать, пока никто еще не знает – или это будут изменения или новая редакция Основного закона. В то же время было бы хорошо, если бы мы объединили то, что признается как мировая практика, то есть решение принимает Верховная Рада и референдум это освящает. Тогда, конечно, менять Конституцию будет не так легко, как это делали в 2004 г.», – подчеркнул он.

В то же время нардеп напомнил, что есть решение Конституционного Суда 2005 г., где написано, что результаты рефе-

рендумов являются обязательными. «Это нужно для того, чтобы не было ситуации, которая произошла в 2002 г., когда референдум был не обязательным, рекомендательным. Но, как по мне, минимум две вещи парламент сам не преодолеет: отмена или значительное сужение неприкосновенности депутатов, и второе – вряд ли в ВР сами решат вопрос сокращения количества депутатов. Там есть мотивация. Поэтому здесь было бы хорошо, если бы свое слово сказало украинское общество», – подчеркнул он.

В. Олійник також не виключає, що в закон о референдуме еще могут вноситься определенные изменения. «Изменения могут быть. Я бы с удовольствием посмотрел бы способ формирования участковых окружных комиссий. Там, на мой взгляд, можно было бы расширить, прописать, как это было в старом законе, где председатель облсовета по представлению общественных, политических организаций или сам совет как коллегиальный орган формирует такой участок и вносит предложения в ЦИК относительно окружных комиссий. Это было бы хорошо. Механизмы можно совершенствовать», – подчеркнул он (*Gazeta.ua* (<http://gazeta.ua>). – 2012. – 20.12).

Конституційні процеси зарубіжних країн

Ісландія

«Простые исландцы сделали красивую и благородную работу, создав народную Конституцию, – говорит политический бард Х. Торфасон. – Даже люди без образования знают, что такое хорошо и что такое плохо, – на уровне инстинкта. Почему 1 % населения земли владеет всеми ее богатствами? Почему кто-то сидит над ящиком золота в то время, когда люди умирают с голода каждую минуту? ...Политики, прислуживающие капиталу, играют в грязные игры, как будто не они работают на нас, а мы являемся их рабами. А мы их просто наняли за наши деньги. И должны напоминать им об этом каждый день» (*Детальніше – див. Додаток*).

Додаток

Политический бард Х. Торфасон, герой исландской «кастрюльной» революции: «Когда случился крах в Исландии, газеты молчали. Они принадлежали политическим партиям, управлялись богатыми людьми и предпочитали не поднимать панику. Зато мировые медиа нас постоянно оскорбляли, как греков. Что, мол, мы жили слишком хорошо. У исландцев была тысяча вопросов. Виноваты ли мы в преступлениях банкиров? Разве мы мошенники? Я опубликовал на своем сайте объявление: каждый день я буду стоять перед парламентом в 12 часов. Давайте все вместе решать, что нам делать. Люди приходили в полдень, и я задавал им всего два вопроса “Почему, как вы думаете, с нами случилось ТАКОЕ” и “Есть ли у вас идеи, как нам спастись?”. Я приглашал интересных людей, артистов и интеллектуалов в качестве ораторов. Я пытался создать что-то вроде древнегреческого форума. Мы отказались общаться с медиа и политиками. Довольно мы слушали политиков, которые нам лгали, что у нас все идет прекрасно. Пусть приходят люди с улицы и говорят. Это был настоящий политический театр!»

Пять месяцев длилась осада парламента, где тон задавали женщины, гремевшие кастрюлями и сковородками. В итоге правительство и премьер-министр ушли в отставку. В результате новых выборов к власти пришло левое социалистическое правительство, которое, однако, тут же прижали к стенке международные финансисты и Евросоюз. Исландия должна заплатить, и точка. Исландцев усовещевали, убеждали, пилили, давили. Им угрожали международной изоляцией, экономическим эмбарго, заморозкой счетов и даже войной. И под давлением парламента принял закон о выплате народом Исландии долгов частных банков. Это решение вывело на улицы Рейкьявика практически всех жителей города, способных ходить, даже дряхлых стариков. Народ требовал референдума!

«Мысль о том, что можно использовать деньги налогоплательщиков для оплаты долгов частных банков, – фундаментально неправильная мысль!» – говорит депутат парламента И. Гуннарссон. «Но это именно то, что в 2008 г. сделали правительства США и Евросоюза, переложив проблемы банков на плечи обычных граждан!» – замечаю я. «Но это просто аморально. Частные банки вели операции за границей и лопнули. Центральный банк Исландии не имел никаких шансов им помочь, поскольку он оперировал кроной, никак не валютой. А главное, не имел резона им помогать!»

«Да, наша элита жила роскошно: частные самолеты, дни рождения с заказанным Элтоном Джоном. Но обычные налогоплательщики не были приглашены на эту вечеринку. С какой стати они должны отдуваться за всех? – говорит экономист Т. Гильфасон. – В большинстве цивилизованных странах существует закон “о злоупотреблении доверием”. Если я возлагаю на тебя финансовые обязательства, но при этом не извещаю тебя об этом, я совершаю преступление. Наказание до шести лет тюрьмы. Это именно то, что сделали исландские банки. Они назанимали денег, а платить по счетам оставили исландских налогоплательщиков, которых никто

не спрашивал и никто не предупреждал. Эй, ребята, а теперь вы и ваши дети, и ваши внуки должны астрономические суммы людям, которых в глаза не видели и с которыми никогда не имели дела! 350 тыс. иностранных вкладчиков против 320 тыс. исландских налогоплательщиков». «Но можно ли подобный закон применить к ситуации с Грецией?» – спрашиваю я. «Разумеется, можно. Почему скромная уборщица должна всю жизнь батрачить на иностранные банки, у которых правительство одолжило денег, не спросив ее согласия и даже не известив ее? Что это, как не злоупотребление доверием? И почему никто не возлагает ответственность на немецкие банки, которые дают кредиты Греции или Испании, прекрасно зная об их некредитоспособности? Значит, они рассчитывают залезть в карман к беззащитным греческим и испанским налогоплательщикам!»

В результате социального взрыва в Исландии случилось невероятное: президент Гримссон отказался подписать закон, принятый парламентом, и вынес вопрос о погашении займов на референдум. В марте 2010 г. 93 % взрослого населения проголосовало против выплаты долгов. Как заметил позже президент Гримссон: «Исландии говорили, что если она не примет условия международного сообщества, то станет северной Кубой, а если бы мы согласились, то стали северным Гаити».

Международный валютный фонд немедленно заморозил кредитование, а Великобритания объявила Исландию «нацией террористов». «Мы попали в один список с “Хамасом”», – усмехается журналист К. Храфнссон. Страна была подвергнута информационному эмбарго. Ее просто стерли с карты. Умерла так умерла. Никто не осмеливался писать о крохотной державе, бросившей вызов международной банковской мафии. Исландцы боролись в одиночку. Чтобы не подавать “дурной” пример народам южной Европы, которые тоже могли отказаться платить спекулянтам, Исландия должна была навсегда исчезнуть из мировых новостей.

После краха 2008 г. Исландия стремительно приходила в себя. Все меры, принятые новым правительством, были радикально-жесткими, чрезвычайно эффективными и полностью противоположными тем мерам, которые предпринимал и предпринимает Евросоюз.

Во-первых, было принято решение о банкротстве частных банков, их последующей национализации и девальвации кроны. При этом успели “спасти своих”. (Нормальный “островной” менталитет, характерный для замкнутых “семейных” сообществ). «Да, мы позволили частным банкам рухнуть, но мы решили спасти их “домашнюю” часть, – говорит директор Центробанка Исландии М. Гудмундссон. – Мы перевели “домашние” капиталы в новые банки и национализировали их. Тем самым была спасена внутренняя платежная система и сбережения самих исландцев».

Во-вторых, был введен строжайший запрет на вывоз капитала из страны. (Вот бы в России такой!) Любые инвестиции “за кордон” теперь рассматриваются соответствующими органами под микроскопом и требуют специального разрешения. Капитал вынужден, скрипя зубами, сидеть дома и работать на страну. А рядовые исландцы, выезжая за границу, обяза-

ны предъявить в банке авиабилет, и только тогда им продадут 2000 евро. Но при этом они свободно могут расплачиваться в поездке кронами со своей кредитной карты и снимать с нее деньги за границей. Это был абсолютно необходимый шаг, остановивший паническое бегство капитала и укрепивший местную валюту.

В-третьих, правительство вынуло из долговой петли тех граждан, которые взяли ипотечные кредиты в иностранной валюте. После резкого падения кроны в 2008 г. многим из них грозило разорение и потеря домов и квартир. Согласно решению о том, что долг по ипотеке не может превышать 110 % от стоимости дома, весь банковский “навар” просто испарялся.

В результате отказа от выплаты внешнего долга, национализации банков и запрета на вывоз капитала Исландия, уже похороненная мировыми СМИ, выбралась из могильной ямы. Инфляция упала с 20 % до 6 %, а безработица снизилась до 5 % (великолепный результат по сравнению с европейскими странами, где уровень безработицы возрос до 25 %). Более того, Исландия даже умудрилась досрочно выплатить долги МВФ. (Ведь кризис не затронул две важнейшие отрасли – экспорт рыбы и алюминия, и валюта исправно поступает в страну).

Знаменитый американский экономист, лауреат Нобелевской премии П. Кругман писал в своем докладе об Исландии: «Исландия должна была стать примером экономической катастрофы. Сбежавшие банкиры оставили страну с огромными долгами и, казалось бы, в безнадежной ситуации. Однако на пути к экономическому Армагеддону произошла забавная вещь: то самое отчаяние сделало привычное поведение невозможным, дав свободу нарушать правила. Когда все спасали банки и заставляли общество платить, Исландия позволила банкам разориться и расширила сеть социальной защиты. Когда все заиклились на том, чтобы задобрить иностранных инвесторов, Исландия наложила временные ограничения на движение капитала, чтобы дать себе пространство для маневра. И что сегодня происходит в Исландии? Страна не избежала большого экономического ущерба или значительного падения уровня жизни. Однако она смогла ограничить как рост безработицы, так и страдания наиболее уязвимых слоев общества. Сеть социальной защиты уцелела, равно как и система общественных обязательств перед гражданами. “Могло быть хуже” – возможно, не самый оптимистичный слоган, но когда все ожидают сокрушительной катастрофы, такой итог можно считать почти триумфом».

Совершив «кастрюльную» революцию, разогнав старое коррумпированное правительство и открыв уголовные дела против проворовавшихся банкиров, исландцы так разогнались, что остановиться уже не могли. Они решили всем народом написать самую прогрессивную в мире Конституцию. И без участия политиков и юристов. «Мы должны быть крайне осторожными с адвокатами и законниками, – говорит политический бард Х. Торфасон. – У них есть свойство извращать все, к чему они прикасаются, и особенно общие понятия». «Консервативные политики угovarивали народ не менять Конституцию, как будто закон – это священная корова, –

говорит журналист К. Храфнссон. – Но что такое Конституция? Это просто социальный контракт между обществом и государством. И если он провалился, если он не смог защитить нас от лжи банкиров и продавшихся им чиновников, значит, контракт надо переписать».

Писать Конституцию решили всем миром, чтобы новый закон родился из идиллического проявления всеобщей доброй воли. Но как? Первым делом с помощью лотереи компьютер выбрал 1000 случайных граждан страны, достигших избирательного возраста. Так была создана Национальная ассамблея, участники которой обсуждали основные идеи, ценности и нравственные идеалы, которые должны быть заложены в Конституции. В обсуждении с помощью Интернета участвовала вся страна.

«Потом было решено выбрать Конституционный совет из 25 человек, который сядет и напишет Конституцию, – говорит экономист Т. Гильфасон, сам ставший участником Конституционного совета. – Из кого? Да из тех, кто сам захочет. Вызвались 522 человека, в том числе и я. А потом из них выбрали 25 (тех, кто сумел собрать не менее 30 подписей от 522 выборщиков)».

Все желающие стать авторами Конституции проводили свои предвыборные кампании в Интернете. Все бесплатно. Деньги в таких делах – просто грязь. В совет попали самые обыкновенные люди – врачи, священник, медсестра, фермер, поэт. Все они работали четыре месяца над проектом, получая зарплату парламентариев. Круглосуточно через Твиттер и Фэйсбук исландцы (и даже иностранцы) вносили свои предложения и поправки.

Проект новой Конституции начинается красиво и трогательно: «Мы, люди Исландии, хотим создать справедливое общество, где каждый из нас будет иметь место за общим столом».

«Какие самые главные статьи в новой Конституции? То, что все природные ресурсы нации, включая самые дорогие – рыбу и энергию, объявлены собственностью нации, – говорит член Конституционного совета Т. Гильфасон. – И то, что люди не желают голосовать за политические партии, а только за конкретных людей с их личной программой и ответственностью. А также они требуют гарантий, чтобы каждый человек имел бесплатный доступ к Интернету и ко всем правительственным документам, если они не являются государственной тайной».

Большинство жителей Исландии высказались за сохранение государственного статуса лютеранской церкви, что, по мнению Евросоюза, «не политкорректно». «“Политкорректность” уже всех достала, – говорит депутат парламента Т. Хербертссон. – Не вижу ничего плохого в религии. Никто вас не принуждает к вере. Да хоть в свиной верьте, дело ваше, если хотите. Но если большинство населения основывает свою жизнь на одной религии, значит, она должна иметь конституционный статус».

«Исландцы решили также дать голос природе, защитить ее, – говорит экс-президент Исландии (и первая женщина-президент в мире, избранная конституционным путем) В. Финнбогадоттир. – И мы хотим сделать так, чтоб никто из иностранцев не смог купить наши ресурсы. Посмотрите,

что творится в мире! Недавно китайцы купили знаменитый еще с древности греческий порт Пирей. Разве это правильно?»

Есть в Конституции и забавные статьи: например, о правах животных. «А вы поезжайте на какую-нибудь птицефабрику и посмотрите, как там живут куры. У вас волосы дыбом встанут!» – говорит член Конституционного совета Т. Гильфасон. «Но вы же их все равно потом убьете, – замечаю я. – Какая разница, как они живут?» «Да, смерть для всех неизбежна. Но и право на достойную жизнь должны иметь все, даже курица». «Что ж, есть и тут практический смысл, – соглашаюсь я. – Курица, выросшая на деревенском дворе в здоровых условиях, в сто раз вкуснее бройлерной».

Исландцы не были бы исландцами, если б не считали свой проект Конституции важным подарком всему человечеству. Они страшно гордятся своим природным чувством демократии и тем, что в Исландии уже в 930 г. был создан первый парламент альтинг (аналог древнерусского вече).

«Простые исландцы сделали красивую и благородную работу, создав народную Конституцию, – говорит политический бард Х. Торфасон. – Даже люди без образования знают, что такое хорошо и что такое плохо, – на уровне инстинкта. Почему 1 % населения земли владеет всеми ее богатствами? Почему кто-то сидит над ящиком золота в то время, когда люди умирают с голода каждую минуту? Глобализация порочна по своей сути. Я помню старые добрые времена, когда в маленьких магазинах можно было купить вещи местного производства, добротные и качественные, пусть и дорогие. Производство давало людям работу, достаток и уверенность в завтрашнем дне. А теперь капитал перевел все производство в Азию, потому что там есть рабы и безжалостная система, позволяющая использовать рабский труд. Европа осталась без работы. Политики, прислуживающие капиталу, играют в грязные игры, как будто не они работают на нас, а мы являемся их рабами. А мы их просто наняли за наши деньги. И должны напоминать им об этом каждый день» (AMIC.RU (<http://www.amic.ru/news/202935>)). – 2012. – 19.12).

Естонія

21 ноября 2012 г. президент Тоомас Хендрик Ильвес провел в расположенном в Кадриорге старом здании «Ледяной погреб» круглый стол при участии представителей гражданского общества, политических партий и экспертов в области политики. Участники круглого стола приняли решение сформулировать к весне, ориентировочно к концу марта, на основании метода коллективного творчества, ряд предложений по улучшению демократии и передать эти пред-

ложения в Рийгикогу (парламент Эстонии, в дословном переводе – Государственное собрание. – Ред). Проведение данного процесса поручено целевому учреждению «Ассамблея сотрудничества Эстонии».

Что послужило источником этой инициативы?

В течение последнего полугодия в эстонском обществе ожидалась дискуссия о том, насколько соответствуют потребностям демократического общества созданные около 20 лет назад избирательная система и сформулированные тогда же правила деятельности политических партий и возможности для рядовых граждан участвовать в политической жизни страны в периоды между выборами. Народ озабочен стилем и формой отношений политиков. Население не удовлетворено и методами, к которым прибегают правительство, члены парламента и политические партии для обоснования своих решений и действий. Весной этого года общество начало серьезно сомневаться в том, что источники получаемых политическими партиями пожертвований всегда соответствуют заявленной информации. Одним из самых ярких результатов народного недовольства стал опубликованный в ноябре манифест под названием «Хартия 12» (www.harta12.ee). Уже внесены десятки предложений по обновлению системы государственного управления. Наступает время подытожить все обсуждения и перейти от слов к делу – внести изменения в законы нашей страны.

Предложения по каким темам можно вносить?

Принимаемые предложения по сути дела сводятся к пяти следующим темам: 1) избирательная система; 2) организация функционирования политических партий, в том числе внутрипартийной демократии; 3) способы проверки финансов, в том числе пожертвований и отчетности, в рамках политических партий и в политической сфере в целом; 4) возможности граждан участвовать в формировании политики в периодах между выборами; 5) связь между должностью в государственном секторе и положением в политической партии.

Когда можно вносить предложения?

Создаваемая сейчас платформа коллективного творчества начнет действовать в январе 2013 г. Уже сейчас можно отправ-

лять обычной или электронной почтой предложения по адресу Ассамблеи сотрудничества Эстонии: Roheline aas 5, 10150 Tallinn / info@kogu.ee.

Метод коллективного творчества – что это такое?

Этот термин соответствует англоязычному выражению crowd-sourcing и означает инициативы, предусматривающие сбор, систематизацию и синтез мнений и предложений населения. Несколько лет назад этот метод был успешно применен при разработке новой конституции Исландии. Если у нас обычно идеи и предложения по внесению изменений в законодательство поступают от правительства и Рийгикогу (по внесению изменений в Конституцию – также от президента), то в данном случае именно народ сформулирует актуальные темы и способы изменения законов Эстонской Республики.

Как будет обеспечено превращение моего предложения в закон?

Коллективное творчество означает, что внесенное предложение может быть изменено и дополнено в ходе общего обсуждения. Если предложение успешно пройдет стадии экспертного анализа и открытого обсуждения и попадет в Рийгикогу в виде официального предложения, то оно может превратиться в закон. Никаких гарантий здесь быть не может, поскольку именно Рийгикогу принимает решения по законопроектам в нашей стране. Весь начавшийся процесс нацелен на синергию членов Рийгикогу, представленных в Рийгикогу партий, экспертов, рядовых граждан и объединяющих их организаций для совместной разработки решений по изменению текущей ситуации. Такой процесс с определенными сроками и целью, согласованными правилами и всенародным участием происходит в Эстонии впервые.

Как обеспечивается прозрачность процесса и рассмотрение каждого поступившего предложения?

Коллективное творчество – процесс открытый и прозрачный, все предложения по подходящим темам учитываются, причем все интересующиеся процессом могут следить за рассмотрением предложений и участвовать в их обсуждении.

Почему вносящее предложение лицо должно себя идентифицировать?

Законотворчество и внесение соответствующих предложений – ответственное дело и преимущественное право члена свободного общества, в котором каждый гражданин уверенно действует от своего собственного имени. Портал для коллективного творчества должен получить интерфейс для обмена мнениями, и обсуждения скорее всего будут довольно неформальными. Предусмотрена модерация предложений и мнений по конкретным темам с предотвращением появления на сайте нецензурной лексики и оскорблений, а также попыток увести обсуждение в сторону от намеченной темы. От участников ожидается соблюдение заданных тематических рамок. Низкие зарплаты и высокие тарифы на электроэнергию – темы несомненно насущные и затрагивающие сотни тысяч жителей Эстонии. Но данный сайт посвящен выборам, партийным делам и финансированию, а также прочим аспектам нашей жизни, которые прямым образом влияют на будущее демократии в Эстонии.

Какие эксперты будут сортировать полученные предложения?

Все авторы инициативы «Ледяной погреб» имеют право предлагать кандидатов для проведения сортировки и анализа поступающих предложений. Эти кандидаты должны иметь практический и академический опыт в сферах управления демократическим государством, организации партийной и правительственной работы.

Имеется ли у Рийгикогу обязанность учитывать предложения, подготовленные при участии всего народа?

Прямой обязанности так поступать у Рийгикогу нет, поскольку это не предусмотрено в текущем законодательстве. Но поскольку представленные в Рийгикогу политические партии участвуют в процессе законотворчества и готовы вносить изменения в текущее законодательство, мы можем ожидать от Рийгикогу ответственного подхода к данной инициативе. К тому же партии уже приступили к разработке изменений (*Балтия* (<http://baltija.eu/news/read/28574>). – 2012. – 13.12).

Литва

Каким будет одно из первых дел, которым займется Сейм Литвы нового состава? Важно отменить ограничения, запрещающие лидеру партии «Порядок и справедливость», отстраненному президенту Р. Паксасу, участвовать в выборах, пишет Lietuvos rytas.

Комитет по вопросам права и правопорядка нового Сейма уже завтра попытается запустить механизм изменения Конституции, который должен освободить Р. Паксасу путь на выборы.

Глава комитета, представитель социал-демократов Ю. Сабатаускас, вчера сказал газете, что этот вопрос никак не связан с политикой. «Просто идет объективный процесс, который является обязательным, так как подошли определенные сроки». Политик напомнил, что Сейм и его комитеты должны выполнять решения Конституционного суда через месяц, когда Департамент права подготовит соответствующие выводы. «Состоится заседание, результатов которого я, конечно, не знаю. Просто комитет должен будет решить, как должны проходить процессы в дальнейшем, точнее, изменение Конституции», – сказал Ю. Сабатаускас.

Конституционный суд объявил неконституционным принятый прошлой весной в парламенте закон, позволивший Р. Паксасу участвовать в выборах. Для того чтобы основной закон страны был изменен, за это несколько раз должны проголосовать не менее 94 парламентариев (*DELFI <http://ru.delfi.lt/news/politics/novoe-pravyaschee-bolshinstvo-ozhidaet-pervoe-izmenenie-konstitucii.d?id=60198069>*). – 2012. – 11.12).

Грузия

Начались соответствующие процедуры по проекту конституционных изменений о возвращении Парламента из Кутаиси в Тбилиси, который был инициирован правящей коалицией «Грузинская мечта».

На пленарном заседании 17 декабря Парламент Грузии проголосовал за создание соответствующей группы, которая будет руководить всеобщими обсуждениями по предложенному проекту в течение месяца – прохождение такой процедуры обязательно для любых конституционных изменений, после чего пройдет голосование по проекту.

Группу возглавляет депутат от «Грузинской мечты» М. Кобахидзе, а в состав группы вошли депутаты от коалиции «Грузинская мечта» и Национального движения, а также представители правительства и гражданского общества.

Согласно предложенным изменениям, из Конституции должен быть изъят пункт, который делает обязательным нахождение парламента страны в г. Кутаиси. Депутат от «Грузинской мечты» В. Хмаладзе, который является председателем Юридического комитета Парламента Грузии, заявляет, что вопрос о месте нахождения Парламента должен определять Регламент Парламента, а не Конституция.

Несмотря на то что у «Грузинской мечты» в Парламенте есть большинство, она не обладает конституционным большинством. Ожидается, что «Грузинская мечта» сможет заручиться поддержкой тех шести депутатов, которые покинули Национальное движение и сформировали отдельную фракцию, но для принятия решения все равно не будет доставать 11 голосов из 100, которые необходимы для принятия конституционной поправки.

Коалиция Б. Иванишвили надеется, что сможет получить поддержку некоторых депутатов Национального движения в то время, когда проект будет вынесен на голосование.

Строительство 40-метрового куполообразного нового здания Парламента в г. Кутаиси, по имеющимся данным, обошлось 360 млн лари. Для завершения здания до конца, в котором Парламент восьмого созыва приступил к деятельности, дополнительно потребуется 15–20 млн лари, по данным созданной в Парламенте специальной группы.

Старое здание законодательного органа в Тбилиси нуждается в реабилитации. Прежние власти планировали произвести приватизацию здания. Оно полностью пустует, а в зале заседаний был осуществлен полный демонтаж.

В результате внесенных в Государственный бюджет 2012 г. поправок, выделено 2 млн лари для реабилитационных работ в старом здании Парламента. Однако, по распространившимся сообщениям, на эти работы понадобится два раза больше средств, которые могут быть выделены из бюджета на будущий год (*Новости-Грузия* (<http://newsgeorgia.ru/actual/20121218/215415380.html>). – 2012. – 18.12).

Депутат от большинства, вице-спикер З. Дзидзигури предлагает перейти на новую Конституцию до президентских выборов. Об этом он заявил на заседании Парламента Грузии во время обсуждения поправок в закон о специальной службе государственной охраны, которые предполагают ее передачу из подчинения президента в подчинение правительства.

«Тут один мой коллега заявил: давайте, мол, подождем новую Конституцию. Это же вы составили эту Конституцию и сказали, что это очень хороша Конституция! По той Конституции президент уже не является исполнительной фигурой того уровня, что сейчас? Мы идем по этому направлению, чтобы затем было легко перейти на новую Конституцию. Я бы хотел предложить коллегам: если эта новая Конституция так хороша, почему нужно ждать октября и не перейти на нее прямо сейчас? Кто знает, возможно и меньшинство согласится с этим, ведь у нас нет 100 голосов и не сможем принять конституционные поправки. Мы вместе можем подумать о задействовании новой Конституции уже сейчас», – заявил З. Дзидзигури (*Грузия-online* (<http://www.apsny.ge/2012/pol/1355977645.php>). – 2012. – 19.12).

Молдова

Лидер Либеральной партии М. Гимпу готов отказаться от включения названия румынского языка в новую Конституцию Республики Молдова при условии, если Альянс за европейскую интеграцию сумеет найти консенсус в вопросе об ее принятии.

В интервью радиостанции Europa Libertas лидер Либеральной партии отметил, что из Конституции можно было бы исключить ст. 13, в которой указано, что государственным языком Республики Молдова является молдавский язык.

«Я выступаю за правду, за румынский язык. Но это будет проблематично. Не думаю, что те, кто размахивают серпом и молотом, проголосуют за Конституцию, в которой будет прописан румынский язык в качестве официального. Нам нужен референдум, чтобы решить, как действовать дальше. А в случае, если поймем, что румынский язык не подходит, тогда исключим эту неопределенность из Основного закона. В мире немало конституций, где не указан язык, – сказал М. Гимпу. – Это право наших граждан. Однако я понимаю, какими могут быть последствия и признаю это право за человеком. Но лучше, чтобы в Конституции не было указано ни того, ни другого языка – ни румынского, ни молдавского».

В свою очередь премьер-министр В. Филат воздержался от высказываний по вопросу о новой Конституции. «Мы должны трудиться в Альянсе за европейскую интеграцию. К концу этого года у нас должен быть “костяк” проекта. Нам необходимо найти компромисс. Ведь если одна из партий в составе Альянса за европейскую интеграцию будет против, тогда у нас не будет большинства голосов», – уточнил В. Филат (*Noi.md* (http://www.noimd.ru/news_id/16860). – 2012. – 4.12).

Независимые молдавские эксперты разработали и презентовали проект меморандума по урегулированию приднестровского конфликта. Он предусматривает предоставление левобережному региону особого статуса в виде автономной территориально-административной единицы и расписывает разделение властей в будущей объединенной Молдове. Проект вызвал критику как с молдавской, так и с приднестровской стороны. В Тирасполе его назвали «утопией», а в Кишиневе считают, что условия для обсуждения модели общего государства еще не созрели.

Эксперты сразу нескольких молдавских НПО, при флагманской роли Института развития и социальных инициатив

(IDIS) Viitorul, разработали и представили документ «Меморандум по урегулированию приднестровского конфликта и фундаментальные принципы организации Республики Молдова». Документ, по их словам, направлен на разрешение приднестровского конфликта и обеспечение целостности и безопасности Молдовы.

По словам эксперта IDIS Viitorul Л. Кирияка, решение приднестровского конфликта может быть достигнуто только мирными политическими шагами путем переговоров. Меморандум, презентованный в ходе пресс-конференции в столичном Доме печати, предусматривает предоставление Приднестровью особого статуса в составе Молдовы. «Особый статус Приднестровья должен основываться на соблюдении принципов суверенитета и территориальной целостности Молдовы с соблюдением ее границ, установленных с 1 января 1990 г. и признанных на международном уровне», – говорится в экспертном документе.

Приднестровье, согласно ему, будет представлять собой автономную территориально-административную единицу с широкими полномочиями в различных областях, при этом особый статус региона предлагается закрепить органическим законом и вписать в Конституцию страны. Меморандум позволяет региону иметь собственное законодательство, которое не должно противоречить Конституции и национальному законодательству Молдовы.

Авторы меморандума отмечают, что окончательное урегулирование приднестровского конфликта и реинтеграция Молдовы возможны только при выводе из Приднестровского региона иностранных войск, миротворцев и вывозе оттуда оружия и боеприпасов. Эксперты также предлагают создать единую Национальную армию, которая не будет вовлечена в обеспечение общественного порядка на территории страны. Охраной границ страны, согласно Меморандуму, должны заниматься исключительно Пограничная полиция и Таможенная служба. «После того как компетентные молдавские ведомства получают контроль над администрированием границ, миссия ЕС по мониторингу молдавско-украинской границы (EUBAM) прекратит свое действие», – говорится в документе.

Также авторы считают необходимым поэтапную ликвидацию зоны безопасности приднестровского конфликта и ее включение в общее конституционное поле Молдовы.

Авторы Меморандума демонстрируют редкий для экспертов оптимизм в отношении перспектив урегулирования конфликта. По их мнению, представленный документ необходимо подписать к 2014 г., а уже в начале 2016 г. можно будет организовать выборы в органы власти Приднестровья. Их, считают они, должна провести Международная избирательная комиссия под мандатом ОБСЕ при мониторинге Совета Европы и в соответствии с Конституцией Молдовы. В документе отмечается, что в Приднестровье будет действовать своя законодательная и исполнительная власть. Суды, органы прокуратуры, управления спецслужб и МВД должны будут стать составной частью правоохранительных органов Молдовы. Символы приднестровского региона – флаг и герб, должны будут использоваться вместе с государственной символикой Молдовы. Официальными языками Приднестровья авторы проекта предлагают сделать молдавский язык на основе латинской графики, русский и украинский языки.

Что касается представительства Приднестровья в законодательной и исполнительной власти объединенной страны, то, как говорится в Меморандуме, в молдавском парламенте будет один депутат от Приднестровья, а также приднестровские депутаты, которые пройдут по спискам политических партий. Глава исполнительного органа левобережья будет являться членом правительства Молдовы. Также молдавский парламент по предложению приднестровской стороны будет назначать по одному представителю от Тирасполя в Конституционный суд, Счетную палату, в Центризбирком и Координационный совет по телевидению и радиовещанию. Председатель суда Тирасполя будет членом Высшего совета магистратуры Молдовы, а генпрокурор и глава управления СИБ Приднестровья смогут назначаться главами этих ведомств в Молдове.

Контроль над соблюдением Конституции Республики Молдова в Приднестровском регионе будет осуществлять прези-

дент Молдовы, для чего им будет назначен свой спецпредставитель по Приднестровью.

После вступления в силу данного Меморандума, отмечают готовившие его эксперты, следует создать комиссию из пяти депутатов парламента и пяти депутатов Верховного совета Приднестровской Молдавской Республики, а также двух наблюдателей от ОБСЕ, в чью задачу войдет разработка закона о юридическом статусе Приднестровья. Парламент должен принять этот закон до конца 2014 г. В случае несоблюдения его положений одной из сторон формата «5+2» Молдова может отказаться от статуса нейтралитета и пересмотреть стратегию безопасности. В случае изменения статуса Республики Молдова в качестве независимого государства население Приднестровья получит право на самоопределение.

В Тирасполе меморандум молдавских экспертов назвали фантазией. В беседе с «Ъ-МД» экс-глава МИД ПМР В. Ястребчак сказал, что модель предоставления региону статуса автономной административно-территориальной единицы – утопична. «В 2006 г. в Приднестровье прошел референдум, который четко показал, что народ хочет независимости», – отметил эксперт. По его словам, пока рано говорить о политическом объединении Молдовы и Приднестровья, так как позиции сторон слишком далеки друг от друга. «Необходимо укреплять сотрудничество в экономических и социальных сферах», – уверен В. Ястребчак.

Другой политический аналитик из Приднестровья – А. Сафонов считает, что «предложенная модель далека от реальной жизни, которая нас окружает». По его мнению, без наличия собственной валюты, силовых структур, армии Приднестровье не сможет вести политический диалог с Кишиневом и отстаивать свои позиции. «Трудно представить, что какая-либо из политических сил Приднестровья согласится на то, чтобы глава СИБ региона назначался главой этого ведомства Молдовы, так как в таком случае деятельность этой структуры будет направлена на западные страны и Румынию», – сказал «Ъ-МД» эксперт. Он назвал представленный проект попыткой ряда политологов оказаться в поле зрения общества и напо-

нить о себе. А. Сафонов уверен, что этот меморандум не будет воплощен в какие-либо практические действия.

Критикуют меморандум и молдавские эксперты. Глава Независимого института стратегических исследований Н. Киртоакэ предлагает рассматривать его презентацию как рядовое событие. «Это всего лишь мнение группы экспертов, которые предложили свое видение решения приднестровского конфликта. Оно отражает традиционные взгляды общества на проблему разделения властей Приднестровья и Молдовы», – говорит эксперт. Н. Киртоакэ полагает, что сейчас в принципе нельзя говорить о каком-то политическом слиянии РМ и Приднестровья, так как это должно быть конечной стадией длительного процесса переговоров.

Политический аналитик О. Нантой считает, что данная модель основана на достаточно ошибочном мнении о том, что тираспольская администрация готова и способна взять на себя ответственность за объединение страны. Хотя в идеале, по его мнению, Тирасполь должен был бы дать ответ о степени независимости администрации региона и о возможности серьезного диалога о возможном объединении.

Аналогичного мнения придерживается и аналитик А. Барбарошие. По его словам, Тирасполь не является независимым игроком в процессе приднестровского урегулирования и его позиция в большей степени продиктована Кремлем. Поэтому успех этой модели будет зависеть от того, что от такого разрешения конфликта выиграет Россия (*Коммерсант.md* (<http://www.kommersant.md/node/11918>). – 2012. – 12.12).

Председатель Парламентской ассамблеи Совета Европы (ПАСЕ) Жан-Клод Миньон рекомендовал властям Молдовы внести изменения в ст. 78 Конституции страны, касающуюся порядка избрания президента. Как сообщили РБК в молдовском парламенте, в ходе своего выступления в высшем законодательном органе страны, а также на совместной пресс-конференции с председателем парламента республики М. Лупу глава ПАСЕ подчеркнул важность и острую не-

обходимость изменения 78-й статьи Конституции Молдовы во избежание нового политического кризиса. По его словам, данную статью необходимо пересмотреть для упрощения порядка избрания президента, поскольку управление страной без главы государства невозможно. Ж.-К. Миньон сказал, что ПАСЕ предлагает изменить лишь данную статью, а корректировка других статей Основного закона остается на усмотрение властей Молдовы.

Следует отметить, что Молдова является парламентской республикой, в которой президента избирают депутаты парламента. Согласно ст. 78 Конституции Молдовы, президент республики избирается парламентом тайным голосованием тремя пятими голосов избранных депутатов (минимум 61 из 101). Если новый президент Молдовы не избран с двух попыток, действующий президент распускает парламент и назначает дату выборов нового парламента.

Ранее в Молдове рассматривалась идея изменения ст. 78 Конституции страны с целью упрощения процедуры выборов президента республики в парламенте и избрания его простым большинством голосов депутатов, а не двумя третьими, как это предусмотрено сейчас. Кроме того, обсуждался возврат к всенародным выборам президента. Этот вопрос выносился на конституционный референдум 5 сентября 2010 г., однако он не состоялся из-за низкой явки.

Следует отметить, что из-за нежелания оппозиции голосовать за кандидатуру президента Молдовы, предлагаемую властями главу государства не могли избрать с 2009 г. Из-за чего были распущены парламенты республики двух созывов. Молдова более двух лет (917 дней) прожила без избранного президента, что является мировым рекордом. Нынешний президент Молдовы Н. Тимофти был избран 16 марта 2012 г., после того как трое депутатов, вышедших из оппозиционной Партии коммунистов и образовавших группу социалистов, решили проголосовать за кандидатуру на пост президента, предложенную правящей коалицией «Альянс за европейскую интеграцию» (**РБК** (<http://www.rbc.ru>). – 2012. – 21.12).

Министры иностранных дел стран Европейского Союза утвердили новый план расширения ЕС, в котором Турции посвящен отдельный параграф. Впервые за пять лет в отношении Турции в тексте использована формулировка «страна-кандидат на вступление в ЕС», сообщают турецкие СМИ.

Отметим, что ранее против этого резко выступал экс-президент Франции Н. Саркози.

Между тем в тексте также отмечается необходимость проведения полноценных конституционных реформ в Турции. «Совет ЕС призывает Турцию к принятию новой Конституции», – говорится в параграфе, посвященном Турции (*ИА Регнум* (<http://www.regnum.ru/news/polit/1604229.html>). – 2012. – 13.12).

Вопреки ожиданиям премьер-министра Турции Реджепа Тайипа Эрдогана, конституционная комиссия, скорее всего, не согласует до конца года проект нового основного закона страны. Как заявили депутаты от оппозиции, они не готовы поддержать инициативу, превращающую Турцию в президентскую республику и усиливающую роль ислама в жизни ее граждан. Такая реакция – тревожный сигнал для Р. Эрдогана, заставляющий провести параллель с недавними событиями в Египте. Там намерение исламистов схожим образом изменить Конституцию спровоцировало масштабные протесты и серьезный кризис власти.

Глава правительства рассчитывал на то, что конституционная комиссия согласует проект нового основного закона страны до 31 декабря, что позволило бы уже в следующем году вынести вопрос о его принятии на референдум. Но, похоже, эти сроки будут сорваны. Накануне Р. Эрдоган признал, что обеспокоен «медленным продвижением подготовки новой конституции», потребовав от своих соратников из Партии справедливости и развития (ПСР) «ускорить процесс» и «не давать спуска» оппозиционным членам комиссии.

Напомним, впервые о необходимости принятия новой конституции правящие Турцией исламисты заговорили в 2007 г. Спустя три года на всенародном референдуме был принят весомый пакет поправок, которые урезали права армии – традиционного гаранта светских принципов. Устранив главное препятствие на пути ускоренной исламизации общества, турецкие власти начали форсированную разработку нового основного закона.

Для подготовки конституции была созвана специальная комиссия, в которую вошли 12 депутатов – по трое от каждой из трех фракций и еще три независимых парламентария. Чтобы передать проект в парламент, необходимы голоса двух третей членов комиссии. В таких условиях представителям правящей ПСР приходится считаться с мнением своих оппонентов. Но оппозиционеры не готовы идти на компромисс с властями по целому ряду вопросов. Разногласия вызывают поправки, касающиеся независимости судебной системы, свободы печати, прав национальных меньшинств, проблемы гражданства и национальной идентификации.

Раскол в конституционной комиссии усилился после того, как ПСР внесла предложение о превращении Турции из парламентской республики в президентскую. «Сегодня это самая острая проблема в стране», – заявил «Ъ» доцент Института стран Азии и Африки МГУ П. Шлыков, выразив сомнение в том, что ее удастся решить до конца года. Инициативу властей эксперт объяснил запланированными на 2014 г. президентскими выборами, все шансы на победу на которых есть у Р. Эрдогана.

«Пытаясь протолкнуть выгодное им самим законодательство, входящие в состав комиссии члены ПСР саботируют наше общее дело», – заявил «Ъ» депутат от оппозиционной Народно-республиканской партии (НРП) А. Карт, добавив: – Мы не собираемся работать под давлением властей». По его словам, «при имеющемся на сегодняшний день раскладе требование премьера Эрдогана завершить процесс подготовки реформы до конца года неосуществимо».

Турецкие оппозиционеры предупреждают: Р. Эрдоган и его соратники рискуют повторить ошибки руководства Египта,

которое спровоцировало шквал народного негодования проектом новой конституции – она позволит превратить страну в исламское государство. Сотни тысяч протестующих вышли на улицы египетских городов, спровоцировав самый серьезный политический кризис после свержения Х. Мубарака. Любопытно, что нынешний президент Египта исламист М. Мурси не раз называл турецкого премьера Р. Эрдогана своим наставником и братом (*ARMTODAY* (http://www.armtoday.info/default.asp?Lang=_Ru&NewsID=79570). – 2012. – 14.12).

Росія

Председатель Конституционного суда РФ В. Зорькин допускает, что в главный закон страны могут вноситься изменения, если в этом есть необходимость.

«Конституцию менять в целом... можно, тогда, когда невозможно не менять... это не значит, что там нельзя менять отдельные положения... Отдельные положения, если назрела необходимость в этом, они вполне могут быть изменены», – цитирует В. Зорькина РИА «Новости».

Вопрос в том, во имя чего будут вноситься изменения, отметил председатель КС. Ведь это эпохальное событие... наша Конституция имеет огромный потенциал даже при существующих недостатках», – сказал В. Зорькин.

О необходимости конституционной реформы накануне в рамках «Открытой трибуны» заговорили представители сразу двух парламентских партий – глава КППРФ Г. Зюганов и лидер эсеров С. Миронов. Депутатов не устраивает, что Основной закон страны не дает парламенту практически никаких контрольных функций.

«Действующая Конституция не обеспечивает представительную ветвь власти достаточными полномочиями», – заявил тогда С. Миронов. Он предложил закрепить в законе право депутатов выражать недоверие отдельным министрам, а не всему кабмину сразу, а также дать возможность парламентариям создавать комиссии по расследованию преступлений властей,

правоохранительных органов, спецслужб, избиркомов, депутатов и руководителей госкорпораций.

«Если бы назначение министра обороны проходило минимум через два-три комитета (парламента), то уверяю вас, таких безобразий с коррупционными схемами, которые вскрылись в Министерстве обороны, не было бы», – вторил ему Г. Зюганов. Лидер коммунистов сказал, что нынешний Основной закон – это «конституция президентского самовластия», а парламент так и «не нашел своего места» с декабря 1993 г.

Мораторий на внесение изменений в Основной закон снял в конце ноября президент России В. Путин. На встрече с руководством думских фракций он заявил о необходимости перехода к прямым выборам сенаторов, но отметил, что для этого Конституцию придется переписать (*Утро* (<http://www.utro.ru/articles/2012/12/06/1088195.shtml>). – 2012. – 6.12).

Комментар

В. Путин дал понять, что он не против изменения 95-й статьи Конституции и перехода к прямым выборам Совета Федерации. Можно предположить, что это обращение медленно теряющего популярность главы государства к региональным элитам за поддержкой, желание расширить свою клиентелу, показать, что демократия в России существует.

Пока что, власть, понимая, что ее легитимность до сих пор строится на результатах референдума декабря 1993 г., лишь однажды пошла на правку Основного закона, увеличив сроки полномочий Думы и президента до пяти и шести лет. Сделано это было легко и быстро. Будет ли Кремль продолжать в том же духе?

Кажется, что прямые выборы – дело благое. Развитие народовластия. Возвращение к периоду 1993–1995 гг., когда сенаторов выбирали в двухмандатных округах. Это был самый сильный и влиятельный состав палаты. Не то что ныне, когда СФ состоит из жаждущих статуса неприкосновенного лица и политических пенсионеров.

Но, как мы видим, прямые по названию выборы губернаторов вернулись в 2012 г. вместе с дающими возможность манипулировать составом кандидатов «муниципальными фильтрами». Формально восстановленная выборность не приблизила Россию к закрепленному в Конституции принципу народовластия, а создала новую фикцию. А с фикциями в России ныне все хорошо: статьи Конституции о запрете пыток (ст. 21), цензуры (ст. 29), о свободе собраний (ст. 31), соблюдении прав собственности (ст.35) и т. д. на практике не соблюдаются.

И все же, в отличие от первой поправки, замедлившей сменяемость высшей власти в стране, формальная выборность СФ не отнимает у граждан

прав, а их даже как будто прибавляет. Но это при условии, что вторая поправка будет единственной. Но таких гарантий сейчас нет.

Не пристегнет ли власть к этим благим пожеланиям еще что-то?

К примеру, инсуд представителей крупного бизнеса раздражает тезис о социальном государстве, клерикалов – принцип светскости, а любителей диктатуры – невозможность введения единой российской идеологии. И таких групп влияния много.

Есть и целый проект Конституции, созданный группой экспертов, которых финансируют влиятельные в стране и бизнесе «государевы люди», доставляющие в Россию каждую Пасху «благодатный огонь». Документ предполагает ликвидацию хоть на бумаге да существующего разделения властей и превращение формально еще светской страны в «православный Иран».

Тема «защиты суверенитета» волнует чиновников и главу Конституционного суда В. Зорькина. В ответ на «Акт Магнитского», который бьет по праву воровства у граждан и расправы с неугодными внутри страны, поборники «суверенной демократии» могут попытаться изъять из Конституции ограничивающий произвол тезис о приоритете международных соглашений России над внутренним законодательством. А ведь именно он позволяет гражданам хоть как-то защищаться от нарушений прав человека с помощью Европейского суда.

Конечно, вряд ли реально возвращение в период 1992–1993 гг., когда Съезды народных депутатов России превращали Основной закон страны в дышло. Но и ныне, когда решения принимает новое политбюро, есть риск открыть не новое политическое качество, а «ящик Пандоры», который вряд ли по силам закрыть гражданскому обществу.

Один из выдающихся российских юристов объяснил мне, что для выборов членов СФ населением менять Конституцию не обязательно. Для этого достаточно принять закон, согласно которому прошедший прямые выборы кандидат в сенаторы (а сейчас выборы обязаны проходить все кандидаты на места в сенате) будет представителем соответственно законодательного или исполнительного органа власти.

Далее уже мое личное понимание идеальной техники. Парламент и губернатор будут обязаны по результатам голосования в регионе автоматически назначать своим представителем в Совете Федерации победителей соответствующих выборов.

Важно, что представительство в СФ не политическое, а территориальное. Не случайно все субъекты – мегаполис Москва и малонаселенная Чукотка – имеют равное представительство. И важно, чтобы эти выборы имели минимальную партийную окраску, были похожи на прежние думские мажоритарные.

В общем, технически без правки Конституции выполнить пожелание самодержца вполне возможно. Есть вариант, как удовлетворить сиюминутные политические интересы, не подрывая базу легитимности режима и не покушаться на декларированные Конституцией 1993 г. ценности,

хоть на словах да сближающие Россию с Западной Европой, а не с ближней и дальней Азией.

В. Путин, принимая решение о возможной правке Конституции, может подумать и о своем будущем. Власть его может ослабеть, хоть бы в силу экономического кризиса. Если сегодня он с позиций силы сам дарует регионам конституционное право выбирать сенаторов, завтра другие лоббисты захотят уже у него вырвать нечто политически важное и ссылка на незыблемость Конституции даст повод им отказать.

Консервативный вариант реформы СФ мне кажется разумным сейчас компромиссом власти и общества.

Если конечно, кто-то уже не нашептал президенту, что пришло время, как и старый гимн, отбросить ельцинский Основной закон и остаться в истории России еще и творцом «путинской конституции» (*Forbes.ru* (<http://www.forbes.ru/sobytiya-column/230759-obyavit-li-prezident-o-popravkah-v-konstitutsiyu>). – 2012. – 11.12).

Председатель Государственной думы С. Нарышкин открыл 5 декабря 2012 г. заседание «Открытой трибуны», посвященное проблемам конституционного законодательства и развития правовой системы.

«...Главным образом, разговор пойдёт о роли Основного закона в жизни нашего общества. О тех нормах и гарантиях, которые определили свободу предпринимательства, демократическое устройство государства, его социальный характер и свободу самовыражения каждого гражданина и другие фундаментальные основы», – сказал С. Нарышкин.

На его взгляд, это хороший повод поговорить и по более широкому кругу вопросов, в том числе – о состоянии правовой системы государства и путях её совершенствования, уровне правосознания власти и общества, о том, как важно всем субъектам права законодательной инициативы строго следовать фундаментальным канонам правотворчества.

«Должен сказать, что эти вопросы часто обсуждаются на различных совещаниях, на встречах с экспертами. Не далее, как вчера, я пригласил известных учёных, экспертов, тех, кто участвовал в разработке проекта Основного закона. Мы говорили о том, что его готовили в очень сжатые сроки. Несмотря на это, к Конституции, как юридическому документу, нет се-

рьезных претензий у граждан, общества в целом. Если звучит критика, то она нацелена на неэффективное правоприменение, а требования в большей степени относятся и направлены не на изменение отдельных норм, а на строгое соблюдение конституционных норм и гарантий», – отметил С. Нарышкин.

Он подчеркнул, что проект Основного закона был вынесен на всенародное обсуждение и голосовался в условиях уже многопартийной системы, что также имеет существенное значение.

«Некоторые точечные изменения в Конституцию, как вы помните, были сделаны во время пятого созыва Государственной думы. Они касались увеличения срока полномочий президента и парламента, а также расширения парламентских инструментов контроля за счет внесения нормы, обязывающей правительство представлять в Думу ежегодный отчет о своей деятельности», – сказал председатель Госдумы РФ.

Как отметил С. Нарышкин, время от времени звучат радикальные заявления о необходимости полного пересмотра Основного закона. На его взгляд, эти предложения носят в основном популистский характер и чаще всего не имеют в качестве основы общественную поддержку, а также не учитывают последствия таких шагов.

Практически все участники заседания «Открытой трибуны» говорили об усилении роли парламента, в том числе и член Центрального политического совета партии «Патриоты России» С. Готов. «Еще один вопрос, требующий особого внимания со стороны государства – это создание парламентской инфраструктуры, – заявил С. Готов, – которая включает в себя институт законодательства, парламентский центр, а также центр для работы непарламентских партий».

Председатель политической партии «Российский общенародный союз» С. Бабурин также обратил внимание на важность усиления роли парламента. Однако, по его мнению, это потребует изменения Конституции с тем, чтобы место Совета Федерации занял более представительный орган – Госсовет.

Эту идею поддержал руководитель фракции КПрФ Г. Зюганов. Он же напомнил собравшимся о целом ряде требующих рассмотрения законопроектов, инициированных коммуниста-

ми. В частности, о Федеральном собрании, об оппозиции, о Конституционном собрании, об администрации президента и др.

Руководитель фракции «Справедливая Россия» С. Миронов подчеркнул, что потенциал действующей Конституции еще не исчерпан, но и «оставаться музейным памятником она не должна».

По его словам, важно сбалансировать отношения Госдумы и правительства, заложив в Конституцию право парламента выражать недоверие как правительству в целом, так и отдельным министрам.

Кроме того, С. Миронов предложил добавить в Конституцию три новых главы: «Россия в союзе государств», «Гражданское общество» и «Контрольный орган».

Полномочный представитель правительства в Конституционном суде, Верховном суде и Высшем арбитражном суде М. Барщевский также не исключил возможностей поправок в отдельные статьи Основного закона. Но призвал подходить к этому только в случае крайней необходимости.

Среди потенциальных тем, которые могут потребовать изменений Конституции, он назвал процедуру избрания членов Совета Федерации, отмену смертной казни и реальные гарантии независимости судов (*Официальный сайт Республики Саха (<http://iltumen.ru/node/5614>). – 2012. – 6.12*).

Коментар

Протестная активность последнего года, как индикатор нарастающего конфликта во взаимоотношениях гражданского общества и власти, выявила ряд фундаментальных проблем политической системы современной России. Требования честных выборов, совершенствования избирательной системы и т. д. чрезвычайно важны, но только как меры по уменьшению воздействия основной причины, которая лежит в основании нынешнего социально-политического кризиса. Таковой является необходимость конституционной реформы.

На встрече с лидерами думских фракций президент В. Путин, оценивая принятый закон об изменении порядка формирования Совета Федерации, заявил, что, в конечном счете, «мы должны будем перейти к прямым выборам сенаторов», а для этого «нужно подумать об изменении Основного закона». Видимо, это заявление и стало толчком к тому, чтобы прозондировать вопрос о необходимости, возможности и границах гипотетических изменений Конституции.

5 декабря «Единая Россия» провела очередное заседание «Открытой трибуны», посвященное теме «Конституция РФ 20 лет спустя: пути формирования общественного согласия в контексте развития российской государственности». О значимости мероприятия свидетельствовал тот факт, что вел его спикер Госдумы С. Нарышкин, а в обсуждении приняли участие лидеры двух парламентских партий – КПРФ и «Справедливой России». Растущая неудовлетворенность активной части населения страны прежней системой отношений между властью и обществом делает актуальной дискуссию о пересмотре тех положений Основного закона, которые регламентируют полномочия различных ветвей власти и государственных институтов.

Ныне действующая Конституция нуждается в развитии и совершенствовании, а не в замене. Должна быть сохранена преемственность, способствующая устойчивости конституционного строя. Без изменения должны остаться ключевые разделы Конституции, но остальные главы нуждаются в корректировке по мере возникновения потребностей, развития общественных отношений и т. д.

Что же требует пересмотра в ныне действующей Конституции для предупреждения социально-политического конфликта?

Во-первых, необходимо изменение формы правления, опирающейся на сочетание двух постоянно конкурирующих российских традиций: сильной верховной власти и народовластия. Сегодня складываются предпосылки для консенсуса, для создания более сбалансированной формы правления, основанной на взаимном контроле ветвей власти. Для этого нужно изменить структуру отношений между законодательными и исполнительными органами власти в пользу наделения парламента рядом дополнительных полномочий.

Необходимы изменения в механизмах ответственности президента и правительства, в формах парламентского контроля. Решение проблемы конституционной ответственности президента предполагает, что реально осуществимым должен стать импичмент за умышленное тяжкое нарушение Конституции. У парламента должно быть право ставить вопрос об отставке председателя и члена правительства, право участия в назначении ключевых членов правительства, право самостоятельного назначения и освобождения от должности председателя Центробанка, генпрокурора, председателя и аудиторов Счетной палаты, уполномоченного по правам человека. Новое значение должны приобрести институт парламентского контроля и процедура депутатских запросов. В противном случае заведомо усеченный парламентаризм приводит к постоянному отказу парламента даже от тех небольших полномочий, которые за ним закреплены Конституцией и федеральными законами.

В Конституции необходимо отразить гарантии развития гражданского общества. Целесообразно закрепить основы эффективной избирательной и партийной системы, гарантии политического многообразия, функционирование плюралистической политической системы. В то же время долж-

ны быть гарантии свободы участия граждан в политической жизни, направленные на отсутствие дискриминации по этническим или национальным признакам. Необходимо конституционно закрепить такие институты гражданского общества, как собственность, труд, предпринимательство, общественные и религиозные объединения, образование, наука, культура, семья, средства массовой информация, в том числе новые цифровые массовые коммуникации (Интернет и иные телекоммуникационные сети).

Обязательное развитие должны получить принципы местного самоуправления, включающие в себя, помимо прочего, отзыв депутатов, контроль за местными чиновниками, бюджетом и т. д. Развитие системы органов местного самоуправления в этом направлении поможет раскрепощению, развитию самостоятельности российских регионов. Трудно не согласиться с позицией лидера «Справедливой России» С. Миронова, высказанной на заседании «Открытой трибуны»: «В Конституции должны быть установлены права и обязанности органов местного самоуправления таким образом, чтобы существующая статья 12, где говорится, что местное самоуправление не входит в систему органов государственной власти, соответствовала действительности. Сегодня ситуация такова, что отношения между губернатором и руководителями районов и муниципалитетов – это отношения «начальник-подчиненный», что является прямым нарушением Конституции. И пока мы не установим равновесие между правами местного самоуправления, их обязанностями и их материально-техническим обеспечением с точки зрения наполнения их бюджетов (это должно быть учтено Конституцией), местное самоуправление у нас не работает».

Таким образом, конституционная реформа в целом предполагает реализацию основного принципа народовластия через парламентаризм, народное представительство и восстановление общественного (парламентского) контроля; развитие принципа социального государства и приоритета прав и свобод через конституционные гарантии жизнедеятельности институтов гражданского общества; четкие конституционные основы развития интеграционных процессов и участия в союзе государств.

В российском обществе не сформировалось стабильной конституционной традиции, которая обеспечивала бы политико-правовую преемственность перехода от одного цикла конституционных реформ к другому. Такой порядок начал складываться еще во времена первых попыток конституционного ограничения абсолютной монархии в XVII–XVIII вв. и продолжился в XIX и начале XX в. Эта укоренившаяся особенность создает и в настоящее время предпосылки для будущей конституционной революции, которую нельзя допустить. В осуществлении конституционной реформы следует опираться на широкое согласие между всеми влиятельными общественными и политическими силами страны. Попытки принимать решения в одностороннем порядке будут деструктивны и приведут лишь к осложнению и ухудшению ситуации.

Конституционная реформа должна также проходить в рамках законности, действующих государственных институтов, с соблюдением всех про-

цедурных норм. В противном случае конституционный процесс будет нелегитимным. Это, в свою очередь, даст сигнал к новому этапу политической борьбы уже за рамками каких бы то ни было конституционных ограничений (*Novopol* (<http://www.novopol.ru/-rossii-nujna-konstitutsionnaya-reforma-text137819.html>)). – 2012. – 12.12).

Комментар

Задача, которая никак не дается российскому обществу, – обеспечение своевременной плановой ненасильственной смены политической и управленческой элиты. Общественный институт способен длительно существовать, если он обеспечивает смену поколений. Если руководитель может неограниченно долго сохранять власть, он начинает игру «хозяин горы» и на дальних подступах уничтожает конкурентов, запуская кадровое вырождение структуры. Так создатель становится могильщиком своего любимого дела. Если уход через определенное время неизбежен, то он думает о преемниках, последователях, а не об эликсире бессмертия.

Первая задача – уточнение ч. 3 ст. 81 Конституции: «Одно и то же лицо не может занимать должности Президента Российской Федерации более двух сроков подряд». Ей предлагают новое толкование: «сколько угодно заходов, но каждый не длиннее двух сроков». Восстановить дух статьи, направленной на ограничение пребывания у власти одного лица, может либо толкование Конституционного суда, либо изменение текста статьи.

Вторая задача – возвращение четырехлетнего избирательного цикла вместо введенного в 2008 г. шестилетнего для президента и пятилетнего для депутатов Государственной думы. Динамика, энергетика движения страны в значительной степени задается ритмом политического цикла. Президент США избирается каждые четыре года, а члены Палаты представителей (аналог Государственной думы) ходят на выборы каждые два года!

Конституция несет на себе печать политических битв 1992–1993 гг., в пламени которых она рождалась. Сделано одно принципиальное отступление от типовой модели. Россия имеет ослабленное правительство, практически полностью поставленное под контроль президента. Следует устранить дисбаланс и укрепить конституционный статус правительства (*Ведомости* (http://www.vedomosti.ru/opinion/news/6978441/vybor_respubliki?full#cut)). – 2012. – 10.12).

Комментар

Большинство россиян пока не готовы к жизни в парламентской республике, однако процесс формирования такого мировоззрения уже начался, считает участник Конституционной комиссии 90-х годов, красноярский политолог Ю. Москвич.

«Те люди, которые вышли на Болотную год назад, требовали большего участия населения в принятии решений. Они готовы жить и работать в парламентской республике. Их пока меньшинство. Большинство склонно считать, что вертикаль власти для нас естественна. В Красноярске, по мо-

им исследованиям, таковых около половины. Но поезд тронулся, и мы идем к Конституции парламентской республики», – заявил Ю. Москвич в комментарии для «Сибинфо».

«Это не устраивает представителей власти, поскольку они не знают, что делать, если, к примеру, уйдет В. Путин. Их интересы настолько связаны с существующим конституционным строем, что им кажется, будто они потеряют все при перемене строя в сторону парламентской республики. Я думаю, они, как всегда, ошибаются. Тому же Путину легче стать устойчивым премьер-министром, чем бороться за пост президента», – полагает эксперт.

По его мнению, изменение Конституции возможно, поскольку эту меру поддерживают и правые, и левые, и центристские силы, однако эксперт считает, что изменения в тексте Основного закона не способны изменить жизнь в стране. «Все говорят: у нас неэффективная власть. Да, она во многих направлениях неэффективна. Но можно такие же вопросы огнестрельно и к обществу. Мы также во многом неэффективны: мы не помогаем друг другу, хотим бежать по головам других, забыли, что такое общее дело. Как можно надеяться, что какой-то текст сможет изменить это сознание? Но коли многие этого хотят, значит, так и будет. Значит, мы взрослеем и идем вперед», – отметил Ю. Москвич.

«Все определяется великим словом “ментальность”, культурой народа. Она не плохая и не хорошая, она такова, каков общественный климат в стране. Сегодня он меняется в лучшую сторону, теплеет. Новая Конституция, в случае скорых поправок в Основной закон, будет удовлетворять чаяниям большего числа людей. Но текст Конституции не заменит самого гражданского климата, нашего умения договариваться и решать проблемы. Мы должны научиться решать все проблемы и не только в текстах законов, а и в использовании этих документов. Тогда мы и будем гражданским обществом», – считает политолог (*РосБалт* (<http://www.rosbalt.ru/federal/2012/12/12/1070510.html>)). – 2012. – 12.12).

Время внесения изменений в Конституцию еще не пришло, считает председатель Совета Федерации В. Матвиенко.

«Часто вторгаться в Конституцию, на мой взгляд, неправильно», – заявила она.

В. Матвиенко отметила, что Россия живет по новой Конституции 20 лет, что в историческом масштабе является слишком маленьким сроком для того, чтобы в полной мере понять все ценности, заложенные в Основном законе, и осмыслить опыт реализации положений Конституции.

«Безусловно, я не хочу сказать, что мы еще очень долго не должны ничего менять в Конституции – с 90-х годов в обществе, политической системе, во всех сферах жизни произошло столько перемен, что отдельные положения Конституции нуждаются в углубленном анализе и, может быть, изменениях, но торопиться с этим не стоит», – считает спикер Совфеда.

Она отметила, что процесс внесения изменений в Конституцию сложный и длительный, нужно, чтобы заработало Конституционное собрание, если же будут предлагаться концептуальные изменения, то этот вопрос нужно выносить на референдум.

«Осмысливать положения Конституции следует, над ее изменениями думать надо. Но я не считаю, что это надо делать, что называется, завтра», – говорит спикер Совфеда.

Она подчеркнула, что развитие Конституции не сводится к внесению изменений в ее текст, важна и работа по отслеживанию того, как выполняется основной закон. Главное здесь – принятие качественных законов, отмечает В. Матвиенко (*РИА Новости* ([www.ria.ru. http://ria.ru/politics/20121211/914318424.html#13554002973033&message=resize&relto=login&action=removeClass&value=registration](http://ria.ru/politics/20121211/914318424.html#13554002973033&message=resize&relto=login&action=removeClass&value=registration)). – 2012. – 11.12).

По случаю празднования двадцатилетия Конституции депутат Госдумы от КПРФ, глава юридической службы КПРФ В. Соловьев рассказал «Эксперту Online» о том, какие существующие положения Основного закона опасны для власти и как обойти решения Конституционного суда.

«Двадцать лет – это действительно немалый срок для жизни Конституции, и можно подводить какие-то итоги. Несмотря на то что она принималась, как мы помним, с большими нарушениями Закона “О референдуме”, документ получился очень качественным: в социально-экономической части он соответствует самым высоким международным экономическим стандартам. И если бы установленные там положения соблюдались на практике, в стране наверняка был бы совсем иной климат.

Однако мы с сожалением можем констатировать, что исполнительная власть полностью подмяла под себя две оставшиеся ветви: законодательная и судебная власть стали всего лишь

ее придатками. На сегодняшний день у нас в стране не осталось независимого суда. Практически сведено на нет право граждан на референдум – теперь власть проводит его только тогда, когда ей это нужно. Выборы проходят так, что ставится под вопрос сама легитимность существующей исполнительной власти. Начинает превращаться в фикцию право на бесплатное образование. В общем, ситуация неутешительная.

За последние 20 лет – с момента принятия Конституции – КПРФ неоднократно обращалась в Конституционный суд по разным поводам: возвращение прямых выборов губернаторов, новый закон о референдуме, ограничение прав граждан на проведение митингов и демонстраций. КС соглашался с нашими претензиями юридически, формально, но власть действовала параллельно. Так что мы по опыту можем сказать, что когда решения Конституционного суда противоречат позиции партии власти, она их спокойно игнорирует. В качестве примера можно привести все тот же закон о референдуме – его первая редакция значительно ограничивала возможности граждан на проведение референдума, что в некоторых пунктах противоречило конституционным нормам. По этому поводу мы подняли бучу. Так, в качестве реакции на нее был подготовлен и принят новый вариант – в пять раз хуже первоначального. Дело ведь в том, что была борьба: какие вопросы можно выносить на референдум, а какие нельзя. И утвердили следующую логику: поскольку референдумы по любым общественно значимым вопросам требуют экономических расходов, это требует внесения поправок в бюджет, а уж вот это – то есть экономические вопросы такого рода – находится вне компетенции КС. Таким образом, теперь инициировать процедуру референдума, не будучи партией власти и не обладая ее ресурсами, практически нереально.

Как мы знаем, сейчас серьезно обсуждается конституционная реформа, однако никто не говорит о том, по каким именно пунктам хотят изменить Конституцию. Мы уже принимали участие в обсуждении вопросов, касающихся ограничения полномочий исполнительной власти в Конституции, которые неоправданно велики. Однако пока это лишь разговоры. Бо-

лее того, полагаю, затеянная партией власти оживленная дискуссия и проводимые круглые столы на тему конституционной реформы – это явный признак того, что готовится новый проект Конституции.

Тем не менее думаю, что Конституция в ее нынешнем виде полностью работоспособна и могла бы действовать еще сотню лет, особенно если подправить ее положения, касающиеся перегибов в пользу исполнительной власти.

Уверен, если по инициативе партии власти Конституция будет изменена в ближайшее время, это станет большим шагом назад, обернется серьезным ущемлением социально-экономических прав человека. Потому что в нынешних условиях ни о какой защите прав граждан, ни о каком расширении демократических свобод речи идти не может. Скорее всего, будут упразднить – возможно, вплоть до уничтожения – право на бесплатную медицину, на бесплатное образование, на проведение митингов и демонстраций. Все эти сейчас зафиксированные в Конституции положения становятся все более опасными для власти: они неизбежно вступают в противоречия с принимаемыми законами и, более того, становятся неподъемны для экономики и бюджета в условиях созданной коррумпированной системы» (*Эксперт* (<http://expert.ru/2012/12/12/yavno-gotovitsya-novyyj-proekt-konstitutsii/>). – 2012. – 12.12).

Комментар

12 декабря в России отмечается День Конституции. Поскольку в этом году именно на это число назначено оглашение президентом своего послания Федеральному собранию, в обществе с новой силой заговорили о возможности существенной правки действующего Основного закона или даже о принятии нового.

Конечно, вполне возможно, что появление слухов о конституционной реформе – лишь часть интриги против премьер-министра Д. Медведева. Еще в начале года президент В. Путин говорил, что обдумывает американскую модель власти. Напомню, что в США президент является одновременно и главой правительства. Это так называемая президентская республика. Если у нас решат пойти по американскому пути, то Медведева уволят в связи с «сокращением должности».

Но мы поговорим о реформе Конституции всерьез, безо всяких интриг. Каковы недостатки нынешнего Основного закона?

Первый недостаток – неприличная процедура его принятия. В конституционном праве существует термин «октроированная Конституция». Это Конституция, которую обществу своей неограниченной властью дарует абсолютный монарх. Для вступления в силу такого документа достаточно его личной подписи.

Конституция 1993 г. была дарована Ельциным, дарована после переворота с танковой стрельбой в законный парламент. И это – родовая травма Конституции. Неограниченная власть президента, которая в ней заложена, – лишь следствие тех событий, закрепляющее победу Ельцина над Съездом народных депутатов.

Чтобы принять нормальную Конституцию, есть два способа. Первый – созвать Учредительное собрание. Второй – созвать Конвент.

Чем одно отличается от другого? Учредительное собрание концентрирует в своих руках всю власть в государстве и обычно собирается по результатам революции. Такое часто случалось во Франции. Конвент – это специальный орган, созданный исключительно для принятия Конституции и властными полномочиями не обладающий. Это – американская модель.

Для России подошла бы модель Конвента, ибо бесконечная дележка власти в рамках Учредительного собрания нам ни к чему. Тем более что нынешняя Конституция предусматривает созыв Конституционного собрания в случае необходимости принятия нового Основного закона.

Правда, порядок созыва Конституционного собрания должен быть подробно прописан в Федеральном конституционном законе, однако такого закона нет, и это не случайно. Власть блокирует его принятие, чтобы не допустить и мысли об изменении в Конституции.

Второй недостаток действующего Основного закона – отсутствие юридической связи между русскими и Россией. Россия в современном виде не является Родиной для русских. Официальная доктрина говорит о «государстве 193 народов». При этом демонстративно не замечается, что русские – подавляющее большинство жителей России. При этом на территории нашей страны есть национальные республики. Юридическая связь между ними и проживающими в них «титულными народами» оформлена законодательно – в их Конституциях.

Подобное неравноправие русских вызывает все больше проблем, ибо совершенно неясно, почему власть отказывает русским в Родине, искусственно превращая наш народ в безгосударственный. И это в XXI веке, когда национальный дом есть почти у каждого сколь-нибудь крупного народа!

Третий недостаток Конституции – асимметричная федерация, иначе говоря, особый статус национальных республик, ставящий их выше «обычных» регионов с русским населением. Это проявляется и в праве юридической связи между титульными народами и республиками, и в праве иметь собственные Конституции, и в провозглашении республик «государствами» (это прямо сказано в Основном законе РФ).

Естественно, у народов, которые населяют Россию, есть неотъемлемые права. Но должны ли они заключаться в создании на территории единого го-

сударства этнократических анклавов, где полным ходом идет процесс отделения от России, а зачастую ведется антироссийская и антирусская пропаганда?

Современные федеративные государства, такие как США, Германия, Бразилия, Мексика, Индия, не знают деления на национальные республики. Как правило, в них входят равноправные субъекты, не имеющие привязки к конкретным этносам и уж тем более не имеющие статуса государств. Превозмущенно возражаю: а как же английское слово «штат» (state), широко используемое во многих странах? Оно ведь означает «государство»? На деле слово это многозначное, и означает, помимо всего прочего, «состояние», «положение», «статус». Того значения суверенности и независимости, которое слово «государство» имеет в русском языке, у слова «state» нет.

Но что вы можете предложить другим народам, кроме собственных республик, спросят нас? Во-первых, всю Россию в целом. Ведь за пределами своих республик живут, как правило, больше половины представителей соответствующих национальностей. А во-вторых, сохранение собственных субъектов, но на равных правах с прочими. Пусть будут «земли», как в Германии. «Татарская земля» – чем плохо?

Главное – убрать уничтожающие единство страны претензии на суверенитет. В противном случае мы рано или поздно получим в таких республиках гражданские войны и этнические чистки, как уже было в период «парада суверенитетов» начала 90-х годов.

Четвертый недостаток – неограниченная власть президента. Согласно учению наших специалистов по конституционному праву, президент стоит над разделением властей. То есть у нас есть Федеральное Собрание (законодатели), правительство (исполнители), суды. Но президент – выше всех. Ельцина западные СМИ называли «царем». Так вот, он и впрямь был царем. Во всяком случае, с юридической точки зрения.

Формально Дума может выразить недоверие правительству, но для этого нужно, чтобы она проголосовала за это два раза подряд (первый раз ее решение может быть отклонено президентом). И после двух вотумов недоверия президент либо распускает Думу, либо увольняет правительство. Естественно, ни одна Дума не рискнула на такой сценарий.

Значит, надо усилить полномочия парламента, особенно контрольные. Быть может, в перспективе действительно объединить должности президента и председателя правительства, но при этом дать возможность парламенту выражать недоверие отдельным министрам. Тогда у нас не будет возникать ситуация, когда сердюковы сидят в своих креслах годами, несмотря на ураганную критику в СМИ, и уволить их удастся только после личного вмешательства президента.

Иначе говоря, для проведения конституционной реформы необходимо провести огромную работу. Но сделать это необходимо, если мы хотим создать устойчивое современное государство и не желаем повторения печального опыта распада СССР (*Km.Ru* (<http://www.km.ru/v-rossii/2012/12/10/zakonotvorcheskaya-deyatelnost-v-rossii/699270-izmenenie-konstitutsii-nepremeno>)). – 2012. – 11.12).

В день принятия Конституции в ФГБУ «Президентская библиотека имени Ельцина» состоялась региональная научно-практическая конференция «Мы, многонациональный народ Российской Федерации». Представители органов государственной и муниципальной власти обсудили возникающие конфликты на национальной почве, отсутствие в стране национальной политики, несовершенство закона о поисковых работах и многое другое (*ФедералПресс* (http://fedpress.ru/news/polit_vlast/reviews/1355402978-anna-danilyuk-govorim-tolerantnost-ponimaem-mezhnatsionalnye-otnosheniya). – 2012. – 13.12).

Киргизстан

Президент А. Атамбаев представил общественности свое видение развития страны на ближайшие пять лет.

... Немаловажное значение имеет стабильность Конституции: за 22 года независимости нынешняя – уже девятая по счету. «Опыт конституционных реформ показывает, что фиксируемое соотношение политических сил каждый раз конкретно, конъюнктурно, а общественные процессы развиваются стремительно, – сказано в стратегии. – Поддавшись соблазну поспешного изменения Конституции, мы рискуем продолжить путь по замкнутому кругу «конституционных реформ». Теперь для пересмотра Основного закона должны быть более чем веские основания, а пересмотр должен происходить с максимальной осторожностью.

Подобными переменами общество более чем насытилось, однако периодически различные движения и группы поднимают вопрос о том, что и нынешняя конституция не последняя. Подобные инициативы стали появляться уже спустя год после появления нынешней Конституции. А последний раз их озвучивали 100 человек, выступающие от имени некоего движения «Народный курултай» и ОО «Кыргыз Чоролору» (*ИА «24.kg»* (<http://www.24kg.org/community/143988-kyrgyzstan-obnovlennyy-ne-ver-ne-bojsya-ne-prosi.html>). – 2012. – 14.12).

1 декабря президент Египта М. Морси (Muhammad Morsi) призвал всех граждан, внутри страны и за ее пределами, принять участие во всенародном референдуме по проекту новой конституции, который состоится 15 декабря.

Ниже мы приводим текст некоторых статей проекта конституции, касающихся прав религиозных общин и основных свобод, и анализируем их (див. Додаток).

Додаток

Защита права меньшинств на свободное вероисповедание

Третья статья проекта египетской конституции оговаривает право религиозных общин следовать своим религиозным принципам в области персонального права и вопросах вероисповедания:

«Религиозные принципы египтян христианского и иудейского вероисповеданий лежат в основе законов, составляющих их персональное право, регулирующих их религиозную жизнь и избрание духовных лидеров».

Многие авторы утверждают, что происламские силы, получившие большинство на последних парламентских выборах, отрицают право религиозных меньшинств на собственные религиозные обычаи и ритуалы. Это утверждение является беспочвенным в силу того, что говорится в приведенной выше статье и многих других статьях, закрепляющих за меньшинствами право на свободу вероисповедания и защищающих культовые сооружения всех египтян: мусульман, христиан и евреев.

Статья 43 гласит:

«Свобода вероисповедания является нерушимым правом. Государство гарантирует последователям религий единобожия право на свободное отправление религиозных обрядов и строительство культовых сооружений в соответствии с действующим законодательством».

Вышеперечисленные принципы защиты прав религиозных меньшинств соответствуют нормам исламского и международного права. Следовательно, нет никаких оснований утверждать, что умеренные мусульмане, какими являются египтяне, не поддерживают религиозные свободы и принципы толерантности.

Защита всеобщих гражданских прав

Примечательно, что проект конституции предусматривает защиту равенства, уважение чести и достоинства всех граждан, независимо от их вероисповедания, культурной и классовой принадлежности. Во вступительной части, где приводятся основные понятия и принципы конституции, говорится, что конституция гарантирует «равенство перед законом и равные возможности всех граждан, мужчин и женщин, без исключений и предпочтений».

Статья 6 проекта конституции гласит:

«Политическая система основана на принципах демократии, шуры (совещания), гражданских ценностях, в соответствии с которыми все граждане имеют одинаковые права и обязанности. ... Ни одна политическая партия не может осуществлять дискриминацию по признаку пола, происхождения или вероисповедания».

В тексте проекта конституции неоднократно подчеркивается всеобщий характер гражданских прав и свобод. Конечно, это соответствует принципам умеренного ислама и его представлениям о человеческих ценностях.

В «мусульманском государстве» все граждане пользуются равными правами и имеют одинаковые обязанности. Пророк Мухаммад (мир ему и благословение) и его сподвижники смогли установить добрососедские отношения с представителями других религиозных общин, проживающих в первом исламском государстве в Медине. Здесь жила большая еврейская община, а также арабские племена, не принявшие ислам.

Пророк (мир ему и благословение) подготовил митхак (договор, так называемую «Мединскую конституцию»), который позволил организовать нормальные отношения между общинами. Мединская конституция излагает общие принципы построения добрососедских отношений между мусульманами и немусульманами и гарантирует, в том числе, защиту жизни и имущества, свободы совести и вероисповедания. Вот некоторые принципы этого договора:

«В условиях войны евреи несут своих расходы, а мусульмане – свои. Безусловно, при объявлении войны владельцам этого документа, они будут помогать друг другу. Основными между ними должны быть наставления и желание добра. Безусловно, добро лучше, чем зло. Никто не должен совершать зло против своего союзника; безусловно, угнетенному обязательно будет оказана помощь... Нет сомнения в том, что Аллах доволен теми, кто выполняет данный документ и делает добро своим лозунгом. В обратном случае, ни курейшитам, ни лицам, оказавшим им помощь, не будет оказана помощь» (Сират ибн Хишам, стр. 110-111).

Гарантия свобод

Проект конституции предусматривает защиту свобод, которые служат во благо общества и каждого гражданина. Во вступительной части мы читаем:

«Свобода является общепризнанным правом. Свобода граждан поддерживается во всех аспектах жизни – свобода убеждений, самовыражения и творчества, свобода выбора места проживания, перемещения и владения имуществом – исходя из глубокого убеждения, что эти свободы являются божественным принципом, ниспосланным Создателем... Господь создал людей свободными. ... Таким образом, права и свободы гарантированы всем гражданам, без исключения».

В соответствии с проектом, конституция защищает права и свободы ВСЕХ граждан. Более того, эти свободы не должны ставить под угрозу жизни, имущество или нравственность граждан. Следовательно, речь идет об «ответственной и нравственной» свободе, совместимой с верованиями

и культурой народа, а также соответствующей принципу блага для всех и каждого. Так, следующие статьи доказывают, что конституция будет гарантировать свободы, отвечающие частным и общественным интересам:

Статья 8. Государство гарантирует средства для достижения справедливости, равенства и свободы, берет на себя ответственность за обеспечение возможностей для взаимопомощи и солидарности между членами общества, обеспечивает защиту личности, чести и имущества, а также стремится обеспечить достойную жизнь и средства к существованию всем гражданам в соответствии с действующим законодательством.

Статья 9. Государство гарантирует защиту, безопасность и равные возможности всем гражданам без исключения.

Статья 11. Государство защищает нравственность, общественную мораль и порядок и стремится обеспечить высокий уровень образования, религиозного и патриотического воспитания, науки, арабской культуры, защищает историко-культурное наследие народа в порядке, предусмотренном действующим законодательством.

В исламе свобода – в том числе, свобода вероисповедания, самовыражения, свобода действия, информации, личная свобода и т. п. – обеспечена множеством общих и частных норм шариата.

Например, Коран подчеркивает принцип свободы вероисповедания: «Нет принуждения в религии» (2:256). При этом ислам защищает свободу, основанную на принципе моральной ответственности, то есть ограниченную этическими нормами и требованиями религии, морали и духовности.

Таким образом, неприемлемо, например, соглашаться с оскорблением или нападками на святыни, священные книги, пророков под предлогом свободы самовыражения. Кроме того, нельзя оправдывать нанесение вреда людям или угрозу общественным интересам во имя безответственных и мнимых свобод отдельных лиц.

Итак, проект конституции гарантирует права религиозных общин без какой-либо дискриминации, и не делая различий между меньшинством и большинством. Он защищает всеобщие гражданские права, а также свободы, соответствующие частным и общественным интересам. И мы призываем всех честных людей в мире прочитать проект конституции, за или против которого египтянам предстоит проголосовать через несколько дней, и разделить с египтянами их мечты о лучшем будущем (*Ислам для всех* (<http://islam.com.ua/articles/actuality/reviews/1233/>). – 2012. – 5.12).

Тисячі прихильників єгипетської опозиції 7 грудня пішли маршем на палац президента М. Мурсі.

Колони демонстрантів формувалися біля мечетей після традиційної п'ятничної молитви, повідомляють очевидці. На підході до палацу вже почався мітинг прихильників лібераль-

ного Фронту національного порятунку (ФНП), найвпливовішого опозиційного руху. Резиденцію М. Мурсі оточили поліцейські, бійці національної гвардії і військовослужбовці. Будівля оточена бетонними блоками і парканом з колючого дроту, до нього стягнуто армійську бронетехніку.

Раніше 7 грудня лідери єгипетської опозиції відкинули заклики М. Мурсі почати загальнонаціональний діалог, заявивши, що він уже втратив можливість досягти компромісу. «Рух шостого квітня» – одне з опозиційних угруповань, що активно брало участь у минулорічних протестів проти правління Х. Мубарака, заявило в соціальній мережі Facebook, що протести в п'ятницю стануть футбольною «червоною карткою» для президента М. Мурсі. Накал політичних виступів у Єгипті настільки великий, що спостерігачі порівнюють його з «арабською весною», коли було повалено режим Х. Мубарака.

Масштабні протести почалися після того, як М. Мурсі підписав указ, що наділяє його небувалими повноваженнями. Зокрема, він позбавив судові органи можливості оскаржувати або скасовувати його рішення.

На тлі хвилювань Конституційна асамблея країни екстрено ухвалила проект нового основного закону, який, на думку опозиції, обмежує громадянські права і свободи в ім'я релігійних і моральних норм. Президент М. Мурсі оголосив, що вже 15 грудня відбудеться референдум щодо цього проекту. Опозиція вимагає скасувати або як мінімум перенести його, щоб у людей був час на всебічне обговорення основного документа (*Dt.Ua (http://news.dt.ua/SOCIETY/tisyachi_egiptyan_pishli_marshem_na_palats_prezidenta,_obitsayayuchi_yomu_chervonu_kartku-113450.html). – 2012. – 7.12).*

Президент Єгипту скасував указ про розширення власних повноважень, але референдум щодо Конституції відбудеться, як і планувалося, 15 грудня.

Такий підсумок зустрічі М. Мурсі з представниками політичних сил. Утім, цю нараду проігнорували основні партії опозиції. Вони вимагали перенести дату референдуму.

«Президент запрошує політичні сили, які не брали участі у суботній нараді, запропонувати зміни до тексту конституції», – сказав Мохамед Селім аль-Ава, радник президента.

М. Мурсі обіцяє внести узгоджені з опозицією зміни до Конституції на розгляд парламенту на першій його сесії.

Винесений на референдум 15 грудня текст ухвалила Конституційна асамблея, у якій домінували ісламісти.

Два тижні тому в Каїрі розпочалися масові демонстрації та сутички. Їх спровокував указ М. Мурсі, який, зокрема, заборонив оскаржувати рішення президента через суд.

Цей указ мав діяти до затвердження конституції на референдумі (*Перший Національний* (<http://1tv.com.ua/uk/euronews/2012/12/09/31489>). – 2012. – 9.12).

Египетская оппозиция не удовлетворилась отменой поправок к Конституции, наделявших президента широкими полномочиями. Оппозиционеры требуют от М. Мурси отменить референдум по проекту конституции, запланированный на 15 декабря.

Ранее президент отменил поправки, согласно которым, его указы не мог отменить ни один другой орган, включая суд. Однако М. Мурси отказался отменить референдум. Президент заявил, что голосование состоится в намеченный срок. Если граждане отвергнут конституцию, то состоятся новые выборы в Конституционную ассамблею. Если египтяне одобряют основной закон, то состоятся парламентские выборы.

Оппозиция требует от главы государства отказаться от этих планов, так как проект конституции разрабатывался только с участием исламистов, получивших подавляющее большинство мест в Ассамблее. Либеральные и левые делегаты бойкотировали работу этой структуры. Лидеры оппозиции призвали своих сторонников выйти на новые демонстрации протеста уже сегодня.

Бывший кандидат в президенты Египта А. Шафик заявил 9 декабря выходящей в Лондоне газете «Аш-Шарк аль-Аусат», что М. Мурси должен уйти в отставку, и созданный им режим

необходимо заменить полностью. По словам А. Шафика, число сторонников исламистской организации «Братья-мусульмане» не так уж и велико и вряд ли больше миллиона человек (*Newsru* (<http://newsru.co.il/mideast/09dec2012/mizrim8002.html>)). – 2012. – 9.12).

Встреча между представителями власти Египта и оппозиционерами, которая прошла 12 декабря в Каире, завершилась заявлением оппозиции о готовности принять участие в референдуме по новой Конституции, однако лишь при условии прозрачного всенародного голосования и честного подсчета голосов.

Партии либеральной и светской направленности, представляющие оппозицию, также заявили, что проведение конституционного референдума должно контролироваться судьями, а также местными и международными наблюдателями. В противном случае оппозиция намерена бойкотировать референдум.

Демонстранты на площади Тахрир считают, что египетский народ должен принять участие в голосовании и проголосовать против новой Конституции. Как утверждают оппозиционеры, это позволит «противостоять популистским» со стороны президента М. Мурси, ради которых он «затеял» референдум по Конституции.

Между тем бойкот референдума гарантировал бы победу исламистского движения «Братья-мусульмане», представители которого составляли большинство в Конституционной ассамблее, которая составляла новый Основной закон Египта, основанный на нормах шариата.

Тем временем в посольствах и зарубежных представительствах Египта началось досрочное голосование. В самой стране всенародное голосование пройдет в два дня – 15 и 22 декабря (*LB.ua* (http://world.lb.ua/news/2012/12/13/182368_oppozitsiya_egipta_namerena.html)). – 2012. – 13.12).

Президент Египта М. Мурси добился успеха на первом этапе голосования по проекту Конституции. За нее проголосовало около 63 % египтян, и все решится через неделю, когда пройдет второй этап голосования. Египетская оппозиция сначала призвала своих сторонников бойкотировать голосование, а затем голосовать против, но в итоге проиграла.

В Израиле настороженно относятся к М. Мурси и с тревогой наблюдают усиление его позиций. Мощный Египет, находящийся в дружбе с ХАМАСом и Турцией, представляет для Израиля даже большую угрозу, чем Египет, погруженный в междоусобицы. Поэтому тон израильских СМИ был сочувственным по отношению к оппозиционерам, но надежды на поражение президента М. Мурси не оправдались. Армия приняла его сторону и пообещала подавлять беспорядки, а после этого оппозиции пришлось снизить накал протестов (*ISRAland* (<http://www.isra.com/news/157278>). – 2012. – 15.12).

Комментар

Эксперт-политолог В. Надеин-Раевский, кандидат философских наук, считает, что принятие новой конституции в Египте неизбежно приведет к изменениям внутри страны. Это затронет множество вопросов и коснется большинства египтян: христиан-коптов, национальных и религиозных меньшинств, а также, коснется прав человека.

Как считает В. Надеин-Раевский, из принятия этой конституции не выйдет ничего хорошего, это приведет к давлению на туристический рынок со стороны исламистов, вследствие чего будет подорвана и без того хрупкая экономика Египта.

Несмотря на все споры вокруг данного документа, становится ясно, что большинство людей все-таки против принятия данного документа, а итоги первого этапа референдума сомнительны.

Следует напомнить, что по итогам первого голосования, которое прошло в 10 провинциях Египта, 56 % граждан поддержали принятие данного документа, но впереди еще второй этап, который пройдет 22 декабря (*NOVOSTIMIRA* (http://novostimira.com/novosti_mira_37330.html). – 2012. – 17.12).

Конституционная ассамблея Египта, разработавшая спорный проект основного закона страны, пригласила лидеров оппозиции на диалог. Как говорится в заявлении этой

структуры, призыв принять участие во встрече направлен руководству оппозиционного Фронта национального спасения (ФНС) – в частности, Мухаммеду аль-Барадеи, Амру Мусе, Хамдину Саббахи и Ас-Сейиду аль-Бадауи.

«Цель открытого диалога – выслушать мнение этих политиков и ответить на их вопросы относительно проекта конституции, чтобы донести до египтян в спокойной обстановке их предложения», – говорится в коммюнике.

15 декабря в Египте прошел первый тур референдума по новой конституции, которую оппозиция считает «несправедливой и отстаивающей интересы исламистов». Согласно промежуточным данным с участков, от 52 до 59 % голосовавших сказали «да» новому основному закону страны. Эти результаты носят предварительный характер, а официальные итоги станут известны после 22 декабря, когда завершится второй этап плебисцита, сообщает ИТАР-ТАСС.

Однако противники нынешних властей оспаривают эти цифры, считая голосование сфальсифицированным и утверждая, что против высказались более 60 % населения. Представители ФНС передали сегодня в избирком для расследования сотни фактов и свидетельств имевших место массовых нарушений сторонниками исламистских сил.

Проект основного закона страны был разработан комиссией из 100 человек. Причем в составе ассамблеи 22 члена представляют Партию свободы и справедливости «Братьев-мусульман», 18 – салафитскую партию «Ан-Нур», девять – Исламский фронт, восемь – остальные партии (либо умеренные исламские, либо исламско-ориентированные). Кроме того, в состав ассамблеи вошли три богослова из крупнейшего в мире исламского центра «Аль-Азхар», 11 представителей различных госструктур и объединений, 14 независимых политиков, главным образом, происламских. Пятнадцать мест, закрепленных за либералами и коптами, оказались вакантны, и в день утверждения проекта конституции эти места были заняты людьми по усмотрению руководства комиссии.

Сегодня оппозиция проводит очередные демонстрации по всей стране под лозунгом «Нет фальсификации». Сотни ее

сторонников уже собрались на центральной площади Тахрир, а также в районе президентского дворца «Аль-Иттихадия», требуя отменить референдум. Однако основные марши пройдут позднее вечером.

Напомним, президент Египта М. Мурси наделил армию полицейскими полномочиями, в том числе позволив военным арестовывать гражданских лиц с целью обеспечения безопасности и защиты государственных учреждений (*NEWSRU* (<http://rus.newsru.ua/world/18dec2012/egop.html>). – 2012. – 18.12).

64% избирателей поддержали проект новой конституции Египта. Таковы официальные данные Центризбиркома. В то же время явка составила лишь 33%. В этой связи египетская оппозиция уже заявила, что будет добиваться отмены законопроекта: по мнению оппозиционеров, документ составлен исключительно в интересах исламистов.

Так или иначе, конституция формально принята, и теперь в течение двух месяцев должны быть назначены парламентские выборы.

Объявление результатов референдума состоялось спустя три дня после голосования: комиссия рассматривала многочисленные жалобы на нарушения и фальсификации, в частности – на то, что голосование на некоторых участках проходило без юридического мониторинга. Однако в Центризбиркоме это опровергают:

«У нас нет свидетельств того, что какие-либо участки для голосования оставались без наблюдения со стороны судей».

Объявление результатов вызвало новую вспышку протеста со стороны противников власти, которые не покидают площадь Тахрир: они попытались перекрыть движение по мосту в центре Каира, однако полиция разогнала манифестантов (*Euronews* (<http://ru.euronews.com/2012/12/25/egypt-s-yes-to-controversial-new-constitution/>). – 2012. – 25.12).

Палестинцы, недавно добившиеся от ООН признания государственности, в скором времени получат еще один атрибут самостоятельности – собственную конституцию, сообщил 12 декабря глава палестинского МИД Рияд аль-Малики. Согласно словам министра, ускорить работу над проектом основного закона распорядился глава Палестинской национальной администрации М. Аббас. Он в ноябре заручился согласием Генассамблеи ООН повысить статус палестинского представительства при организации до уровня «государства-наблюдателя», несмотря на возражения Израиля и США. «Президент Махмуд Аббас намерен сам возглавить заседание руководства для утверждения конституции Палестины. Мы стали государством, а своей конституции у нас нет», – цитирует РИА «Новости» министра. Использовать новый статус палестинцы готовы и для борьбы с расширением еврейских поселений на оккупированных территориях. Глава МИД заявил, в частности, что обратится в Международный уголовный суд, если Израиль начнет застройку зоны Е-1 между Иерусалимом и крупным поселением Маале-Адумим. «Если Израиль подумает начать строительство в Е-1, то его ждет беспрецедентный ответ с нашей стороны, включающий обращение в МУС», – сказал он. В ответ на ноябрьское голосование в Генассамблее ООН, итоги которого оно признавать отказалось, правительство Израиля санкционировало возведение нескольких тысяч единиц жилья для поселенцев и после многолетнего перерыва возобновило проектирование застройки зоны Е-1, которая, как утверждают многочисленные критики, отрежет арабские районы Иерусалима от Западного берега и лишит палестинские земли «территориальной непрерывности» *(Коммерсант.ru (http://www.kommersant.ru/news/2088586). – 2012. – 12.12).*

Власти Израиля реанимировали план возведения 1,5 тыс. «единиц жилья» для еврейских семей в спорных

районах Иерусалима, вызвав протесты Палестинской национальной администрации (ПНА), которая пригрозила обратиться в Совет Безопасности ООН.

Официальное палестинское информагентство ВАФА цитирует пресс-секретаря главы ПНА Набиля Абу Рудейну, который назвал действия израильтян «вопиющим вызовом международному сообществу».

«Такие действия оставляют Израиль в глухой изоляции, особенно после того, как мир продемонстрировал неприятие оккупации и признал палестинское государство в границах 1967 г.», – сказал Абу Рудейна.

Отметим, на днях Палестинская автономия заявила, что заинтересована в переговорах с Израилем и достижении политического решения конфликта.

Ранее министр заявил, что палестинцы, недавно добившиеся от ООН признания государственности, в скором времени получат еще один атрибут самостоятельности — собственную конституцию. По его словам, ускорить работу над проектом основного закона распорядился глава Палестинской национальной администрации М. Аббас. В ноябре он заручился согласием Генассамблеи ООН повысить статус палестинского представительства при организации до уровня «государства-наблюдателя», несмотря на возражения Израиля и США.

Как отмечается, использовать новый статус палестинцы готовы и для борьбы с расширением еврейских поселений на оккупированных территориях. Аль-Малики заявил, в частности, что обратится в Международный уголовный суд, если Израиль начнет застройку зоны Е-1 между Иерусалимом и крупным поселением Маале-Адумим.

Напомним, власти Израиля разрешили строительство еще 3 тыс. жилых домов в Иерусалиме, Самарии и Иудее. Кроме того, было решено продолжить планирование процедур по возведению еще тысячи единиц жилья в Иерусалиме и в еврейских поселениях на Западном берегу. Израиль рассматривает и дополнительные меры по расширению своих населенных пунктов, отмечают правительственные чиновники. Речь идет о продолжении строительства в соответствии со стратегической картой интересов еврейского государства.

Этот шаг был совершен на фоне признания Генеральной Ассамблеей ООН палестинской администрации в качестве государства-наблюдателя. 29 ноября ГА проголосовала за предоставление Палестине статуса государства-наблюдателя 138 из 193 голосов (*Росбалт* (<http://www.rosbalt.ru/main/2012/12/18/1072791.html>)). – 2012. – 21.12).

З фондів НБУВ

Конституційне (державне) право України: поняття, характеристика, система, предмет та інститути (1993–2012)

(Бібліографічний список)

Т. Добко, завідувач відділу НБУВ, кандидат історичних наук
Н. Моїсєнко, науковий співробітник НБУВ,
Є. Коновалова, провідний бібліограф НБУВ

Конституційно-правові інститути

1. Батанов О. В. Публічна влада як інститут конституційно-права: концептуальні проблеми теорії / О. В. Батанов // *Правова держава: щоріч. наук. пр.* – 2008. – Вип. 19. – С. 144–153. Ж68385

2. Бостан С. К. Демократия и конституционный институт формы государственного правления в Украине: проблемы и перспективы / С. К. Бостан // *Розвиток демократії і демократична освіта в Україні: IV міжнар. конф., м. Ялта, 28–30 верес. 2006 р. – К., 2007.* – С. 264–269. СО28057

3. Лютюк О. Особливості окремих інститутів конституційного права / О. Лютюк // *Підприємництво, госп-во і право.* – 2008. – № 9. – С. 21–23.

Ж14931

4. Носенко О. В. Категорія «інститут конституційного права» в сучасній конституційно-правовій науці / О. В. Носенко // Держава і прав: зб. наук. пр. Юрид. і політ. науки – 2006. – Вип. 34. – С. 198–205. – Бібліогр.: 26 назв.

Ж69395

5. Носенко О. В. Співвідношення та взаємодія інститутів конституційного права України й інших галузевих інститутів права / О. В. Носенко // Адвокат. – 2007. – № 1. – С. 11–15.

Ж14884

6. Поваляєва М. Інститути конституційного права України: поняття, ознаки та критерії розмежування / М. Поваляєва // Право України. – 2000. – № 5. – С. 20–23. – Бібліогр.: 13 назв.

Ж27747

7. Поваляєва М. П. Класифікація інститутів конституційного права / М. П. Поваляєва // Держава і право: зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки – К., 2000. – Вип. 6. – С. 136–142.

Ж69395

8. Погорілко В. Ф. Конституційні інститути / В. Ф. Погорілко // Юридична енциклопедія: в 6 т. – К., 2001. – Т. 3. – С. 284.

В342492/3

9. Скрипнюк О. В. Конституційно-правові інститути та норми: поняття, класифікація, структура / О. В. Скрипнюк // Бюл. М-ва юстиції України. – 2008. – № 3. – С. 5–13.

Ж16817

10. Федоренко В. Л. Інститут конституційного права як основний компонент системи конституційного права України: поняття та юридичні кваліфікації / В. Л. Федоренко // Пробле-

ми правознавства та правоохоронної діяльності: зб. наук. пр.
– 2009. – № 3. – С. 9–19.

Ж69576

11. Федоренко В. Л. Інститут конституційно-правових відносин в системі конституційного права України / В. Л. Федоренко // Наук. вісн. Чернів. ун-ту. – 2005. – Вип. 286: Правознавство. – С. 39–47.

Ж69219

12. Федоренко В. Л. Інститут конституційно-правових відносин в системі конституційного права України / В. Л. Федоренко // Наук. вісн. Чернівец. ун-ту. – 2006. – Вип. 333: Правознавство. – С. 42–50.

Ж69219

Конституція

13. Ворошилов О. Указ Президента о всенародном обсуждении изменений в Конституцию Украины в отзывах политиков и экспертов / О. Ворошилов // Україна: події, факти, коментарі. – 2009. – № 18. – С. 11–17.

Ж70838

14. Горова С. Конституція України потребує змін? / С. Горова // Україна: події, факти, коментарі. – 2010. – № 11. – С. 33–34.

Ж70838

15. Федоренко В. Л. Конституція України і система національного конституційного права / В. Л. Федоренко // Бюл. М-ва юстиції України. – 2009. – № 7. – С. 47–55.

Ж16817

16. Яснова Ю. До реформування Конституції долучиться громадськість / Ю. Яснова // Україна: події, факти, коментарі. – 2011. – № 23. – С. 38–42.

Ж70838

Конституційне судочинство

17. Алексєєнко І. Г. Інститут індивідуальної конституційної скарги в системі конституційного правосуддя / І. Г. Алексєєнко // Вісн. Запоріз. юрид. ін-ту. – 2002. – № 2. – С. 71–77.

Ж69630

18. Алексєєнко І. Г. Система джерел судового конституційного права і процесу / І. Г. Алексєєнко // Проблеми права на зламі тисячоліть: матеріали міжнар. наук. конф., м. Дніпропетровськ, 13–14 лют. 2001 р. / Дніпропетров. нац. ун-т. – Д., 2001. – С. 70–76.

СО24349

19. Васильченко О. П. Судова нормотворчість у системі джерел конституційного права України / О. П. Васильченко // Держава і право: зб. наук. пр. Юрид. і політ. науки. – К., 2007. – Вип. 36. – С. 241–245.

Ж69395

20. Котуха О. Презумпція у конституційному праві України / О. Котуха // Підприємництво, госп-во і право. – 2009. – № 1. – С. 94–97.

Ж14931

21. Мігоряну С. Д. Право на судовий захист як інститут конституційного права: доктрина і практика реалізації / Мігоряну С. Д. // Наук. вісн. Чернівець. ун-ту. – 2005. – Вип. 286: Правознавство. – С. 53–57.

Ж69219

22. Селиванов А. А. Вопросы теории конституционного правосудия в Украине: актуальные вопросы современного развития конституционного правосудия: [моногр. исслед.] / А. А. Селиванов, А. А. Стрижак. – К. : Логос, 2010. – 270 с.

Табачник Д.В./ВА1603

23. Тихий В. Кримінальне право України і конституційне право України / В. Тихий // Вісн. Конституц. Суду України. – 2005. – № 2. – С. 63–73.

Ж15756

24. Федоренко В. Л. Інститут судів загальної юрисдикції в системі конституційного права України (теоретико-методологічні аспекти) / В. Л. Федоренко // Держава та регіони. Сер. Право. – 2006. – № 2. – С. 9–14.

Ж23244/пр.

Права і свободи

25. Антонович М. М. Права людини за конституційним та міжнародним правом: порівняльний аспект / М. М. Антонович // Наук. зап. НаУКМА. Правн. науки. – 2000. – Т. 18 – С. 16–20. – Бібліогр.: 14 назв.

Ж69184

26. Богословська Ж. М. Система державних органів, що забезпечують конституційне право громадян України на соціальний захист / Ж. М. Богословська // Часоп. Київ. ун-ту права. – 2009. – № 4. – С. 122–128.

Ж23574

27. Гладких В. И. Социальные права граждан Украины в системе конституционных прав / В. И. Гладких // Проблемы законности: респ. міжвід. наук. зб. – Х., 2006. – Вип. 80. – С. 15–21.

Ж69059

28. Гончаренко О. Система конституційно-правових гарантій права користуватися об'єктами публічної власності / О. Гончаренко // Право України. – 2006. – № 6. – С. 42–44.

Ж27747

29. Жигалкін П. Проблеми взаємодії інститутів трудового і фінансового права в реалізації конституційних прав людини / П. Жигалкін, В. Яричевський // Вісн. Акад. прав. наук України : зб. наук. пр. – 1999. – № 2. – С. 80–86.

Ж68574

30. Заворотченко Т. Система конституційно-правових гарантій прав і свобод людини і громадянина в Україні / Т. Заворотченко // Право України. – 2002. – № 5. – С. 110–116.

Ж27747

31. Корж В. П. Конституційний інститут депутатської недоторканності і проблеми забезпечення принципу рівності громадян перед законом / В. П. Корж // Теоретичні та практичні питання реалізації Конституції України: проблеми, досвід, перспективи: матеріали наук.-практ. конф., 25 черв. 1997 р., Київ. – 1998. – С. 101–104.

ВА586029

32. Корнєєв А. Конституційно-правовий інститут виборів і суб'єктивні виборчі права громадян: (можливості удосконалення) / А. Корнєєв, Т. Шаповал // Вісн. Центр. виборчої коміс. – 2008. – № 4. – С. 39–45.

Ж25340

33. Ластовецький А. Право на підприємницьку діяльність у ракурсі становлення інституту державно-правової охорони конституційних прав і свобод громадян / А. Ластовецький // Право України. – 2004. – № 2. – С. 43–48.

Ж27747

34. Мінюков А. Система органів державної влади, що забезпечують конституційні права і свободи людини і громадянина: їх повноваження / А. Мінюков // Право України. – 2002. – № 4. – С. 61–65.

Ж27747

35. Похил О. Поняття і зміст конституційного права на захист своїх прав / О. Похил // Юрид. Україна. – 2009. – № 5. – С. 25–29.

Ж24297

36. Пушкіна О. В. Теоретичні аспекти взаємозв'язку інституту конституційних прав та конституційних обов'язків людини і громадянина / О. В. Пушкіна // Наук. вісн. Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ. – 2006. – № 1. – С. 72–81.

Ж70666

37. Тодика О. Категорія народовладдя в системі інших категорій конституційного права: співвідношення і взаємозв'язок / О. Тодика // Вісн. Акад. прав. наук України: зб. наук. пр. – 2004. – № 2. – С. 35–46.

Ж68574

38. Тодика О. Категорія «публічний інтерес» у конституційному праві та проблеми здійснення народовладдя / О. Тодика // Вісн. Акад. прав. наук України : зб. наук. пр. – 2006. – № 1. – С. 67–75.

Ж68574

39. Чехович С. Інститут права притулку як конституційно-правова гарантія захисту прав людини / С. Чехович // Право України. – 2000. – № 4. – С. 14–17.

Ж27747

40. Шукліна Н. Г. Місце економічних прав і свобод у системі конституційних прав і свобод людини і громадянина в Україні / Н. Г. Шукліна // Держава і право : зб. наук. пр. Юрид. і політ. науки. – К., 2007. – Вип. 36. – С. 172–178.

Ж69395

41. Шукліна Н. Г. Правовий статус людини і громадянина як інститут конституційного права / Н. Г. Шукліна // Бюл. М-ва юстиції України. – 2004. – № 12. – С. 52–62.

Ж16817

Вибори. Референдум

42. Барабаш Ю. Г. Шляхи оптимізації конституційної моделі інституту референдуму в Україні / Ю. Г. Барабаш // Бюл. М-ва юстиції України. – 2009. – № 6. – С. 31–40.

Ж16817

43. Горovenko М. М. Джерельна основа дослідження інституту парламентаризму в Україні та інших країнах / М. М. Горovenko // Наук. вісн. Київ. нац. ун-ту внутр. справ. – 2008. – № 5. – С. 50–56.

Ж69968

44. Дерев'яно С. М. Правовий інститут референдуму як засіб реформування Конституції України / С. М. Дерев'яно // Актуальні питання реформування правової системи України : зб. наук. ст. за матеріалами IV Міжнар. наук.-практ. конф., м. Луцьк, 1–2 черв. 2007 р. – Луцьк, 2007. – Т. 1. – С. 174–178.

С10821/1

45. Совгиря О. Парламентська коаліція – новий суб'єкт конституційного права України / О. Совгиря // Право України. – 2007. – № 2. – С. 14–20.

Ж27747

46. Ставнійчук М. І. Проблема конституційно-правового регулювання інституту виборів до Верховної Ради України / М. І. Ставнійчук // Державно-правова реформа в Україні : матеріали наук.-практ. конф., (листоп. 1997 р.). – К., 1997. – С. 176–177.

ВА579817

47. Токовенко О. С. Розвиток інституцій громадянського суспільства в Україні в контексті сучасного виборчого процесу / О. С. Токовенко // Вісн. Дніпропетр. ун-ту. Сер. Філософія. Соціологія. Політологія. – 2006. – Вип. 13. – С. 232–235.

Ж68774/соц. філос. політ.

48. Федоренко В. Інститут всеукраїнського референдуму в умовах конституційної реформи / В. Федоренко // *Вибори та демократія*. – 2007. – № 3. – С. 13–22.

Ж25097

49. Федоренко В. Л. Інститут місцевого референдуму в Україні: проблеми теоретико-методологічного та законодавчого забезпечення / В. Л. Федоренко, Н. О. Кузнецова, Л. В. Черничка // *Бюл. М-ва юстиції України*. – 2009. – № 2. – С. 35–50.

Ж16817

50. Федоренко В. Інститут позачергових виборів до Верховної Ради України в системі національного конституційного права // *Вісн. Центр. виборчої комісії*. – 2007. – № 3. – С. 38–46.

Ж25340

Органи державної влади. Президент. Верховна Рада

51. Агафонов С. А. Історичний розвиток правового інституту президентства в Україні / С. А. Агафонов // *Прав. регулювання економіки* : зб. наук. пр. – К., 2000. – Вип. 1. – С. 86–95.

Ж70734

52. Берназюк Я. О. Проблеми становлення та розвитку інституту Президентства в Україні та зарубіжних країнах / Я. О. Берназюк // *Бюл. М-ва юстиції України*. – 2007. – № 6. – С. 13 – 20.

Ж16817

53. Білоус А. О. Генеральні інститути як елемент системи конституційного права / А. О. Білоус, С. П. Гребенко // *Держава і право* : зб. наук. пр. Юрид. і політ. науки. – К., 2001. – Вип. 11. – С. 128–132.

Ж69395

54. Бойко О. Юридична природа інституту президентства / О. Бойко // Підприємництво, госп-во і право. – 2003. – № 1. – С. 69–71.

Ж14931

55. Веніславський Ф. В. Роль інституту Президента України у механізмі взаємовідносин законодавчої та виконавчої гілок влади / Ф. В. Веніславський // Нова Конституція України і проблеми вдосконалення законодавства : темат. зб. наук. пр. – Х., 1997. – С. 18–24.

ВА583864

56. Васильченко О. П. Нормативно-правові акти Президента України як джерело конституційного права України / О. П. Васильченко // Наук. вісн. Чернів. ун-ту. – 2006. – Вип. 311: Правознавство. – С. 49–54.

Ж69219

57. Журавльова Г. С. Засади організації та діяльності парламенту як конституційного інституту / Г. С. Журавльова // Наук. вісн. Чернів. ун-ту. Сер. Правознавство. – 1996. – Вип. 1. – С. 76–78.

Ж69219/прав.

58. Заяць Н. Теоретико-правові проблеми інституту президентства в механізмі реалізації державної влади в Україні / Н. Заяць // Право України. – 2009. – № 6. – С. 29–37.

Ж27747

59. Зелінська М. Інститут президентства в Україні в контексті конституційної реформи / М. Зелінська // Політ. менеджмент. – 2006. – № 3. – С. 114–123. – Бібліогр.: 14 назв.

Ж24488

60. Зелінська М. Трансформація інституту президентства: ретроспектива / М. Зелінська // Віче. – 2006. – № 11/12. – С. 44–45.

Ж14474

61. Карпенко О. Д. Деякі перспективи правового врегулювання взаємовідносин конституційних інституцій в Україні та питання вдосконалення парламентаризму в нашій державі / О. Д. Карпенко // Парламентаризм в Україні: теорія і практика: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 10-й річниці з дня проголошення незалежності України та 5-й річниці з дня прийняття Конституції України, 26 черв. 2001 р. – К., 2001. – С. 198–203.

ВА608642

62. Кіс Т. Інститут президенства в Україні / Т. Кіс // Нова політика – 2000. – № 1. – С. 23–31.

Ж14860

63. Кольга В. І. Реформування інституту державної служби в Україні / В. І. Кольга // Державно-правова реформа в Україні: матеріали наук.-практ. конф., (листоп. 1997 р.). – К., 1997. – С. 222–225.

ВА579817

64. Кононенко Н. Інститут президентства в Україні: тенденції та перспективи розвитку / Н. Кононенко // Молода нація: альм. – 1996. – № 2. – С. 165–168.

Ж69065

65. Кононенко Н. Інститут Президентства в Україні та Франції: порівняльний аналіз / Н. Кононенко // Наук. зап. ін-ту нац. відносин і політології НАН України. – К., 1997. – Вип. 1. – С. 30–39.

Ж69635

66. Кривенко Л. Інститут президенства. Глава держави: проблема конституційного й фактичного статусу / Л. Кривенко // Укр. Акад. держ. упр. при Президентові України : зб. наук. пр. – К., 1999. – Вип. 2, ч. 1: Проблеми наукового забезпечення адміністративної реформи в Україні. – С. 59–65.

Ж69866

67. Малкіна Г. М. Імпічмент президента: міф і реальність / Г. М. Малкіна // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Сер. Філософія. Політологія. – 2008. – Вип. 89/90. – С. 116–118.
Ж28079/Філософ.Політ.

68. Мартинюк Р. Проблема «функціональної недостатності» інституту Президента в Україні та шляхи її вирішення / Р. Мартинюк // Підприємництво, госп-во і право. – 2009. – № 3. – С. 115–118.
Ж14931

69. Мельниченко В. Інститут президента в Україні: стан та перспективи розвитку / В. Мельниченко // Право України. – 2009. – № 12. – С. 18–29.
Ж27747

70. Мілова М. І. Інститут президентства як нове явище у політичній трансформації посткомуністичних країн: на прикладі Болгарії та України / М. І. Мілова // Актуал. пробл. політики : зб. наук. пр. – О., 2005. – Вип. 25. – С. 153–161.
Ж69514

71. Петришин О. В. Конституційні засади інституту державної служби в Україні / О. В. Петришин // Конституційне будівництво в Україні: теорія та практика : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 4-й річниці Конституції України, 1–3 черв. 2000 р., Закарпаття, Україна. – Ужгород, 2000. – С. 205–208.
ВА599933

72. Плахотнюк Н. Реалізація положень Конституції України щодо питання інституту президенства / Н. Плахотнюк // Укр. акад. держ. упр. при Президентові України : зб. наук. пр. – К., 1999. – Вип. 1: Актуальні питання втілення в життя положень Конституції України. – С. 223–229.
Ж69866

73. Половинчак Ю. Владні повноваження: перезавантаження / Ю. Половинчак // Україна: події, факти, коментарі. – 2010. – № 20. – С. 5–10.

Ж70838

74. Потіха А. Конституційна Асамблея як одна із складових реформування політичної системи / А. Потіха // Україна: події, факти, коментарі. – 2011. – № 5. – С. 7–14.

Ж70838

75. Спирін О. А. Місце і роль інституту президентства в розбудові української державності / О. А. Спирін // Українська державність: історія і сучасність : матеріали наук. конф. – К., 1993. – С. 383–386.

ВА556400

76. Федоренко В. Державна безпека як інститут конституційного ладу України / В. Федоренко, С. Кравченко // Економіка. Фінанси. Право. – 2001. – № 6. – С. 12–16.

Ж14708

77. Федоренко В. Л. Інститут прокуратури в системі конституційного права України / В. Федоренко // Вісн. прокуратури. – 2006. – № 7. – С. 49–60.

Ж 16786

78. Фрицький О. Державна влада в Україні як конституційно-правовий інститут / О. Фрицький // Вісн. Акад. прав. наук України : зб. наук. пр. – 1998. – № 1. – С. 34–41.

Ж68574

79. Чехович С. Б. Верховна Рада України як гарант правового забезпечення конституційного інституту притулку / С. Б. Чехович // Парламентаризм в Україні: теорія і практика : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 10-й річниці з дня проголошення незалежності України та 5-й річниці з дня прийняття Конституції України, 26 черв. 2001 р. – К., 2001. – С. 629–632.

ВА608642

80. Шаповал В. Інститут глави держави в українському конституціоналізмі кінця ХІХ – початку ХХ ст. / В. Шаповал, В. Головатенко // Вісн. Акад. прав. наук України : зб. наук. пр. – 1997. – № 2. – С. 49–59.

Ж68574

81. Шатіло В. Проблеми розвитку ідей Інституту президентства часів Центральної Ради та сьогодні / В. Шатіло // Українська Центральна Рада: поступ націєтворення та державобудівництва. – К., 2002. – С. 138–148.

ВА637178

Місцеві органи управління

82. Батанов О. В. Акти місцевого самоврядування як джерела конституційного права України: поняття та правова природа / О. В. Батанов // Часоп. Київ. ун-ту права. – 2007. – № 1. – С. 52–59.

Ж23574

83. Білоус А. Муніципальне право як складова частина конституційного права України / А. Білоус, С. Гребенко // Економіка. Фінанси. Право. – 2001. – № 5. – С. 37–39.

Ж14708

84. Делія Ю. Місцеве самоврядування як суб'єкт конституційних правовідносин / Ю. Делія // Право України. – 1999. – № 11. – С. 24–26.

Ж27747

85. Дробуш І. Проблеми конституційно-правового регулювання інституту місцевого самоврядування в Україні / І. Дробуш // Вісн. Центр. виборчої коміс. – 2008. – № 4. – С. 57–60.

Ж25340

86. Корнієнко М. Органи самоорганізації населення як конституційний інститут: якими вони мають бути? / М. Корнієнко // Вибори та демократія. – 2007. – № 1. – С. 30–33.

Ж25097

87. Пастернак О. М. Поняття «суб'єкт конституційного права», «суб'єкт правовідносин у сфері місцевого самоврядування» та «суб'єкт місцевого самоврядування»: проблемні питання співвідношення / О. М. Пастернак // Держава і право : зб. наук. пр. Юрид. і політ. науки – 2003. – Вип. 21. – С. 163–170.
Ж69395

88. Погорілко В. Ф. Проблеми конституційного права і місцевого самоврядування / В. Ф. Погорілко // Правова держава: щоріч. наук. пр. – 2004. – Спец. вип. – С. 45–75.
Ж68385

89. Тодика О. Категорія народовладдя в системі інших категорій конституційного права: співвідношення і взаємозв'язок / О. Тодика // Вісн. Акад. прав. наук України : зб. наук. пр. – Х., 2004. – № 2. – С. 35–46.
Ж68574

90. Чудик Н. О. Статут територіальної громади як джерело конституційного права: проблемні питання теорії / Н. О. Чудик // Часоп. Київ. ун-ту права. – 2008. – № 3. – С. 131–137.
Ж23574

91. Яковина М. М. Інститут місцевого самоврядування в Конституції України / М. М. Яковина // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали III регіон. наук. конф. (лют. 1997 р.). – Л., 1997. – С. 149–156.
ВА582581

92. Яковина М. М. Інститути виконавчої влади та самоврядування у контексті конституційної реформи / М. М. Яковина // Наше право. – 2005. – № 4. – С. 5–10.
Ж24490

Бібліографічні покажчики

93. Конституція незалежної України: шляхи реалізації та реформування: реком. бібліогр. покажч. / Херсон. обл. універс. наук. б-ка ім. О. Гончара ; уклад. Т. С. Федько ; відп. ред. Л. І. Зелена. – Херсон, 2007. – 30 с.

Покажчик включає публікації з книг та періодичних видань українською та російською мовами. Подані матеріали охоплюють в основному період з 2005 по 2007 роки.

P110514

94. Москалюк О. В. Бібліографічний довідник авторефератів дисертацій з конституційного права (1992–2011 рр.) : метод. посіб. / О. В. Москалюк. – К. : Реферат, 2012. – 78 с.

BA748463

Конституції та конституційний процес: реферативно-бібліографічна база даних фонду Президентів України

В. Струнгар бібліотекар I кат. інформаційно-аналітичного відділу
ФПУ НБУВ

Бібліографія країн Європи, Азії та Америки

Baten Linda **Creating a constitution** = [Створення Конституції]. – West Vancouver, B.C., 2012.

Berkman Avrech Joyce **Woodrow Wilson's Conversion Experience: The President and the Federal Woman Suffrage Amendment** = [Конверсійний досвід Вудро Вільсона: президент і федеральна поправка виборчого права жінки]: dissertation / Berkman Avrech Joyce; University of Massachusetts. – Amherst, 2012. – 277 p.

Galie J Peter, Bobst Christopher **The New York State Constitution** = [Конституція штату Нью-Йорк]. – New York : Oxford University Press, 2012. – 419 p.

У книзі автор досліджує аналіз становлення та розвитку конституції Нью-Йорку. Подається історичний огляд конституційного розвитку держави та аналіз нинішньої конституції. Важливу роль відіграє судова система в державі. Вона незалежна й покликана забезпечити дію Конституції, не допустити прийняття законів, що суперечать їй, здійснювати правосуддя в межах законності.

Orr Tamra **The story of the Constitution** = [Історія Конституції]. – Hockessin, Del.: Mitchell Lane Publishers, 2012. – 47 p.

У книзі досліджено основні напрями та механізми здійснення конституційної реформи, які запропоновані експертним середовищем і політичними партіями. Аналізується та обговорюється необхідність внесення змін до конституції.

Webster Christine **Connecticut: the Constitution state** = [Коннектикут: Конституція штату]. – New York : AV2 by Weigl, 2012. – 48 p.

У книзі представлений опис конституції штату Коннектикут. Аналізується конституційний розвиток держави та його значення для суспільства і держави.

Williams F Robert **The New Jersey State Constitution** = [Конституція штату Нью-Джерсі]. – New York : Oxford University Press, 2012. – 236 p.

Книга представляє нове видання, що розкриває повний історичний та конституційний розвиток штату Нью-Джерсі. Проаналізовано конституцію Нью-Джерсі та зміни, які були прийняті з моменту її створення.

Бібліографія країн СНД

Иванов А. А. **Об ответственности в сфере конституционно-правового регулирования** / А. А. Иванов // Вестник Мос-

ковського університета МВД Росії. – М., 2012. – № 2. – С. 132–135.

У статті розглядаються проблемні аспекти відповідальності в конституційному праві; правила і принципи, порушення яких може тягти за собою застосування конституційної відповідальності.

Кубышко М. В. Законодательство об авторском праве в современный период развития Российской Федерации / М. В. Кубышко // Вестник Московского университета МВД России. – М., 2012. – № 2. – С. 146–148.

У статті подається історико-правова характеристика нормативно-правових актів у сфері правового регулювання авторських прав з 1990 р. по наш час.

Мионов А. Л. Конституционный Суд как механизм обеспечения конституционно-правового регулирования / А. Л. Мионов // Вестник Московского университета МВД России. – М., 2012. – № 2. – С. 140–145.

Конституційний Суд РФ розглянуто з позиції органу, який забезпечує конституційно-правове регулювання. У даному ракурсі проведено аналіз компетенції Конституційного Суду РФ.

Мионов А. Л. Парламент: конституционно-правовое регулирование / А. Л. Мионов // Образование. Наука. Научные кадры. – М., 2012. – № 2. – С. 13–16.

У статті особлива увага приділяється місцю парламенту серед гілок державної влади. Даний інститут розглядається з позиції конституційно-правової урегульованості. Також автор звертає увагу на взаємодію парламенту з іншими органами державної влади.

Пастухов В. Б. Россия в поисках нового времени (Циклы российской власти) / В. Б. Пастухов // Общественные науки и современность. – М., 2012. – № 1. – С. 56–68.

У статті аналізується історія становлення та розвитку російської державності як процес, паралельний європейсько-

му. Показана особлива функція російської бюрократії у розвитку державності.

Прохорова Е. А. Стабильность уголовно-процессуального закона как условие его эффективности / Е. А. Прохорова // Вестник Московского университета МВД России. – М., 2012. – № 2. – С. 89–91.

Найважливішою умовою ефективності кримінально-процесуального закону є його здатність залишатися незмінним протягом відносно тривалого періоду.

Хван Д. А. Основные характеристики правовых функций государства / Д. А. Хван // История государства и права. – М., 2012. – № 1. – С. 14–17.

У статті аналізуються основні правові функції держави, розглядається проблема їх ефективності у вирішенні завдань, що стоять перед сучасною державою.

Бібліографічні ресурси України

Гайс М.-Е. Права особи в судовій практиці Федерально-го Конституційного Суду Німеччини / М.-Е. Гайс // Вісник Конституційного Суду України. – 2012. – № 3. – С. 100–115.

У статті досліджено практику Федерального конституційного суду Німеччини щодо захисту людської гідності як провідного права особи, зокрема предметну сферу цього захисту та його зміст. Автор аналізує допустимі межі втручання держави та інших суб'єктів праввідносин у реалізацію провідного права особи.

Грицаєнко Л. Органи Європейського Союзу з боротьби зі злочинністю та правові засади їх співробітництва з Україною / Л. Грицаєнко // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – № 1 (25). – С. 91–95.

У статті висвітлюються нормативно-правові засади та особливості функціонування спеціалізованих органів Європейського Союзу у сфері підтримання правопорядку, а також

аналізується договірна база їх співпраці з компетентними органами України.

Мельничук І. **Окремі аспекти застосування Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції»** / І. Мельничук // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – № 1 (25). – С. 101–108.

Проаналізовано поняття корупції як соціального явища. Розглянуто проблеми застосування положень Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» на прикладі роботи правоохоронних органів – спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції та судів Тернопільської області.

Смирнова К. Є. **Роль ісламського фактору у політичних процесах в Єгипті після падіння режиму Х. Мубарака** / К. Є. Смирнова // Гілея: науковий вісник : зб. наук. пр. – 2012. – № 63 (№ 8). – С. 685–695.

Здійснюється спроба комплексного аналізу ролі ісламського фактора в процесі політичних перетворень у Єгипті після падіння режиму Х. Мубарака. Розглядаються соціокультурні основи збереження впливу релігії на політичне життя на сучасному етапі. Досліджується процес структурування спектра ісламістських політичних сил, їх ідеологічні позиції та перспективи впливу на подальшу трансформацію політичної системи.

Толочко О. **Європейські вимоги щодо гуманізації кримінального процесу України** / О. Толочко // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – № 1 (25). – С. 57–61.

На підставі аналізу рішень Європейського суду з прав людини сформульовано напрями гуманізації кримінального процесуального законодавства України, практики його застосування, а також формування гуманістичної професійної правосвідомості суддів, прокурорів і слідчих.

Шантала Н. **До питання про правову сутність принципу соціальної справедливості податкового законодавства**

/ Н. Шаптала // Вісник Конституційного Суду України. – 2012.
– № 3. – С. 92–100.

У статті автор досліджує витoki, сутність і передумови практичної реалізації принципу соціальної справедливості оподаткування в Україні. Визначено, що практична реалізація цього принципу залежить від низки складових, які в системному взаємозв'язку зумовлюють його дієву функціональність як правового регулятора виокремлених суспільних відносин.

Редактори:
Н. Автономова, Т. Дубас,
Л. Степченко, Ю. Шлапак

Комп'ютерна верстка:
В. Бондаренко

Підп. до друку 26.12.2012.
Формат 60x84 $\frac{1}{16}$. Друк офс. Обл.-вид. арк. 7,66.
Видається в друкованому та електронному вигляді

Видруковано у НВЦ Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського
НБУВ, просп. 40-річчя Жовтня, 3, Київ, 03039, Україна

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 5358 від 03.08.2001 р.